

**YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI**

**KIBRIS SOLİ BAZİLİKASININ ERKEN HRİSTİYANLIK
MİMARİSİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE TAŞAR

**Lefkoşa
Şubat, 2022**

EMİNE TAŞAR

**KIBRIS SOLİ
BAZİLİKASININ ERKEN
HRİSTİYANLIK
MİMARİSİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2022

**YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI**

**KIBRIS SOLİ BAZİLİKASININ ERKEN HRİSTİYANLIK
MİMARİSİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine TAŞAR

Tez Danışmanı

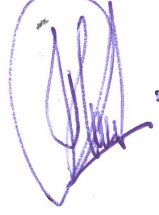
Yrd. Doç. Dr. Havva ARSLANGAZİ UZUNAHMET

Lefkoşa

Şubat, 2022

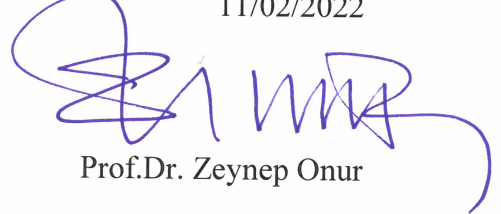
Onay

Emine Taşar tarafından hazırlanan “**Kıbrıs Soli Bazilikası’nın Erken Hristiyanlık Mimarisindeki Yeri**” başlıklı tez, kapsam ve nitelik açısından kalite standartlarına uygunluğu ile ilgili Mimarlık Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak 9 Şubat 2022 tarihinde kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Adı – Soyadı	İmza
Jüri Başkanı:	Doç.Dr. Buket Asilsoy	
Jüri Üyesi:	Yrd.Doç.Dr. Tuğşad Tülbentçi	
Danışman:	Yrd.Doç.Dr. Havva Arslangazi Uzunahmet	

Anabilim/ Anasanat Dalı Başkanı Onayı

11/02/2022

Prof.Dr. Zeynep Onur

Anabilim/Anasanat Dalı Başkanı

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

...../...../ 20...

Prof. Dr. Kemal Hüsnü Can Başer

Enstitü Müdürü

Etik İlkelere Uygunluk Beyanı

Bu tezin içinde sunduğum bilgileri ve belgeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak hazırladığımı; çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallar gereği eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Emine Taşar

08/02/2022

Teşekkür

Tez çalışmam süresince tüm hoşgörü ve özverisiyle yardımcı olan, bilgi ve tecrübeleriyle şahsıma yol gösteren, desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Havva Arslangazi Uzunahmet'e çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim süresince hoşgörü ve anlayışla yardımcı olan Doç. Dr. Zihni Turkan'a, Yrd. Doç. Dr. Çimen Özbek'a ve Yrd. Doç. Dr. Ediz Tuncel'e, jüri üyelerim Doç. Dr. Buket Asilsoy, Yrd. Doç. Dr. Tuğsad Tülbentçi'ye ve İngilizce çeviride zorlandığım kısımlarda yardımını esirgemeyen yeğenim Dr. Seran Hakkı'ya teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde desteklerini esirgemeyen, emeklerini asla ödeyemeyeceğim canım annem ve babama, fikrini asla esirgemeyen, her daim yol gösteren canım kızkardeşim Ecem Pervin'e

Sonsuz teşekkürlerimle...

Emine Taşar

Özet

Kıbrıs Soli Bazilikasının Erken Hristiyanlık Mimarisindeki Yeri

Taşar, Emine

Yüksek Lisans, Mimarlık Ana Bilim Dalı

(Şubat), (2022), 154 (sayfa)

M.S. 313 yılıyla birlikte Hristiyanlığın resmi statü kazanmasıyla dini bir güç olan kilise yapısı bazilika, M.S. 4.yy'dan 6.yy'ın sonuna kadar hem Doğu'da hem de Batı'da cemaat ve piskoposluk kiliselerinin temel plan tipini oluşturmuştur. Aynı zamanda Erken Hristiyan dini mimarisinin en önemli yapısından biri olmuştur. Kıbrıs'ın da içerisinde bulunduğu Akdeniz'de çok sayıda inşa edilmiş Erken Hristiyan bazilikaları standart bir form gösterecek şekilde coğrafi alanlara ve bölgelere göre ayrıntıda farklılıklarda göstermektedir.

Bu çalışmada amaç Soli Bazilikası'nın Erken Hristiyan bazilikaları içerisindeki yerini saptamak ve literatüre katkı koymaktır. Bu sebeple araştırmada literatür taraması ve saha çalışması yöntemleri kullanılmıştır. Tezin giriş bölümünde problem durumu, çalışmadaki amaç, önem ve yöntem ile sınırlılıklar sunulmaktadır. İkinci bölümde kavramsal çerçeve ele alınmış, bazilika kavramı açıklanmış, Erken Hristiyan mimarisindeki gelişim ve tipolojik açıdan Erken Hristiyan bazilikaları ile Bizans mimarisinde bazilikal planın değişimi ele alınmıştır. Devamında Kıbrıs'taki Erken Hristiyanlık mimarisinin gelişimi ve altı Erken Hristiyan bazilikası ayrıntılı incelenmiştir. Üçüncü bölümde Soli bölgesinin konumu ve tarihçesi, Soli Bazilikası ile ilgili yapılan araştırmalar ve Soli Bazilikası'nın mimari özellikleri analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirme yapılmış, Soli Bazilikası'nın formu Erken Hristiyan Mimarisi ve Kıbrıs'taki örnekler içerisindeki yeri tipolojik açıdan irdelenmiş ve birçok bazilika ile benzerlikler göstermesine rağmen Erken Hristiyan mimarisi içerisinde bölgesel, özgün özellikler gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: bazilika, erken hristiyanlık mimarisi, kıbrıs, soli bazilikası

Abstract

The Place of the Basilica of Soli in Cyprus in Early Christian Architecture

Taşar, Emine

MA, Department of Architecture

February 2022, 154 pages

The basilica, a church structure that gained official status in 313 AD, formed the basic structure of parish and episcopal churches in both the East and the West from the 4th century to the end of the 6th century. Moreover, it one of the most important structures in Early Christian basilicas within the Mediterranean, including in Cyprus, have a standard structure, they all differ slightly according to geographical areas and regions.

In this study, we aimed to contribute to the literature by determining the place of the Basilica of Soli among the Early Christian basilicas. For this reason, in this study we used literature review and field study methods. In the introduction of the thesis, the problem, aim of the study, its importance, the methods and limitations are presented. In the second chapter, the current conceptual framework is discussed, the concept of basilica is explained, the development in Early Christian architecture and the change of the basilica plan in Byzantine architecture with the Early Christian basilicas in terms of typology are discussed. In the third chapter, the development of Early Christian architecture in Cyprus and the six Early Christian basilicas are examined in detail. In the third chapter, the location and history of the Soli region, the research conducted on the Soli Basilica and the architectural features of the Soli Basilica are analysed. In line with the finding previously obtained, in the fourth chapter the structure of the Soli Basilica and its place in the examples in Cyprus were examined typologically and we concluded that although the Soli Basilica has similarities with many basilicas, it also exhibits regional and original characteristics in Early Christian architecture.

Keywords: basilica, early christian architecture, cyprus, soli basilica

İçindekiler

Onay	I
Etik İlkelerine Uygunluk Beyanı	II
Teşekkür	III
Özet	IV
Abstract	V
İçindekiler	VI
Şekiller Listesi.....	IX
Tablolar Listesi.....	XV
Kısaltmalar Listesi	XVI

BÖLÜM I

Giriş.....	1
Problem Durumu	1
Çalışmanın Amacı	3
Çalışmanın Önemi	3
Çalışmanın Yöntemi.....	4
Çalışmanın Sınırlılıkları	4

BÖLÜM II

Kavramsal Temeller ve İlgili Araştırmalar	6
Bazilika Kavramı.....	6
Erken Hristiyanlık Mimarisi ve Bazilikalar	11
Constantinus Kiliseleri.....	12
Bazilikalar	13
Merkezi Plan.....	44

Haç Plan.....	47
Bizans Mimarisi ve Bazilikal Planın Değişimi	52
Kıbrıs Erken Hristiyanlık Dönemi ve Mimarisi	60
Kıbrıs Erken Hristiyan Bazilikaları	76
Salamis/Constantia St. Epiphanius Bazilikası	76
Kourion Episcopal Bazilikası	78
Salamis Campanopetra Bazilikası	81
Ayias Trias Bazilikası.....	83
Ayios Philon Bazilikası	85
Peyia A Bazilikası.....	86

BÖLÜM III

Soli Bazilikası	89
Soli Kentinin Konumu ve Tarihçesi	89
Soli Bazilikası ile İlgili Bilgi Veren Yazarlar, Kaynaklar ve Çalışmalar.....	94
Soli Bazilikasının Mimari Özellikleri	95
Bazilikanın Planı ve Mimarisi	95
A Bazilikası.....	98
B Bazilikası.....	100
Yapım Malzemesi ve Teknikleri.....	101
Nef/Yan koridorlar.....	102
Apsis	106
Presbyterium	107
Ambon	108
Atrium ve Narteks.....	109
Ek Odalar	113

BÖLÜM IV

Değerlendirme ve Sonuç	118
Kaynakça.....	125
Ekler	136
Ek-1. İntihal Raporu	136

Şekiller Listesi

Şekil 1. Ambon (LeptisMagna 5.yy Hristiyan Bazilikası Ambonu).....	8
Şekil 2. Bema, Ambon, Synthronon, Templon Bölümleri.....	10
Şekil 3. Bazilikanın Bölümleri (Ravenna 6.yy St. Apollinare Classe Bazilikası'nın Planı Üzerinde Gösterilmiştir) (1.Atrium, 2.Narteks, 3.Merkezi/Ana nef, 4.Yan nefler (sahınlar, koridorlar), 5.Apsis, 6.Bema, 7.Pastophoria (Pastophorion), 8.Transept). 10	10
Şekil 4. M.S. 200 – M.S. 600 Arası Hristiyan Kentleri	12
Şekil 5. Roma, S. Constanza Mausoleum'unun İç Mekânı.....	13
Şekil 6. Lateran Bazilikası'nın Planı.....	14
Şekil 7. St. Lateran Bazilikası'nın İç Mekânın (Merkezi Nef) Rekonstrüksiyonu	15
Şekil 8. St. Lateran Bazilikası'nın Mevcut Duvar ve Payandalarının Planı	15
Şekil 9. Lateran Bazilikası'nda Nefin Duvar Kalıntısı	16
Şekil 10. St. Paul's Bazilikası'nın Planı	17
Şekil 11. St. Peters Bazilikası'nın (M.S. 4.yy) Planı	18
Şekil 12. St. Peter's Bazilikası'nın İç Mekân (Merkezi Nefin) Çizimi	18
Şekil 13. St. Paul, St. Peters (Aziz Petrus) ve Lateran Bazilikalarının Rekonstrüksiyonu.....	19
Şekil 14. Nefin İki Yanındaki Taş Kare Payeler (Shekh Steman Kilisesi).....	20
Şekil 15. Kuzey Suriye, Mshabbak Bazilikası'nın Planı	21
Şekil 16. M.S. 5.yy Kuzey Suriye Hauran Bölgesi Mshabbak Kilisesi'nin Taş Üst Strüktürünü Taşıyan Kare Taş Payelerden Oluşan Yapının İç Mekânı	21
Şekil 17. Orleansville Katedrali'nin Planı	22
Şekil 18. Porto, Xenodochium Bazilikası'nın Planı.....	22
Şekil 19. İl- Anderin Güney Kilisesi ve Dikdörtgen Duvarın Planı	23
Şekil 20. M.S. 6.yy Ruweha, Bizzos Bazilikası'nın Planı	23
Şekil 21. Ravenna San Apollinare in Classe Kilisesi'nin Planı	25
Şekil 22. Roma, Santa Sabina Bazilikası'nın Zemin Planı	25

Şekil 23. M.S. 5.yy Mshabbak Bazilikası'nın Yan Güney Batı Duvarında Yer Alan Pencereler ile Üst Pencerelerin Kullanımı	26
Şekil 24. Perge Bazilikası'nın Planı.....	27
Şekil 25. Korykos Bazilikası'nın Planı	27
Şekil 26. Filistin Et- Tabgha Bazilikası'nın Planı.....	28
Şekil 27. Selanik St. Demetrios Bazilikası'nın Planı	28
Şekil 28. Korinth Lechaion St. Leonidas Bazilikası'nın Planı.....	29
Şekil 29. Korinth, Nikopolis A Bazilikası'nda Transeptin Kullanımı	29
Şekil 30. Mısır, Abu Mina, 5.yy'ın ilk çeyreği St. Menas Bazilikası'nda Transeptin Kullanımı	30
Şekil 31. Zebed Doğu Bazilikası'nın Planı	31
Şekil 32. Meryemlik St. Thecla Bazilikası'nın Planı	31
Şekil 33. Gerasa St. Peter ve Paul Kilisesi'nin Planı	32
Şekil 34. Kudüs St. Mary Probatice Kilisesi'nin Planı	32
Şekil 35. Decopolis Abila Kilisesi'nin Planı	33
Şekil 36. Ürdün, Petra Bazilikası'nın Planı	33
Şekil 37. İsrail, Tiberya Mt. Berenice Bazilikası'nın Planı	34
Şekil 38. Gerasa Procopius Bazilikası'nın Planı.....	34
Şekil 39. Ürdün Petra Batı Bazilikası'nın Planı.....	35
Şekil 40. Mısır Beyaz Manastır Kilisesi'nin Planı.....	35
Şekil 41. Suriye, Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırında Güney Bazilikası'nın Narteks Bölümünün Özgün Cephesi	36
Şekil 42. Güney Suriye, Umm is – Surab, Sergios and Backhos Kilisesi'nin Batı Ucunda Yer Alan Kulenin Rekonstrüksiyonu	37
Şekil 43. Suriye, Bankusa Güney Bazilikası'nın Planı	37
Şekil 44. Kuzey Suriye, Kharab Shems Bazilikası'nın Planı ve Kuzey – Güney İç Kesiti	38

Şekil 45. Khirbit Hass Bazilikası'nın Planı	38
Şekil 46. Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Planı	39
Şekil 47. Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Güney Doğudan Görünümü	39
Şekil 48. Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Güney Batıdan İç Mekân Görünümü	40
Şekil 49. Karaman, Binbir Kilise 3 No'lu Bazilikası'nın Planı	41
Şekil 50. Binbir Kilise'nin Güney Doğudan Görüntüsü	42
Şekil 51. Orta Anadolu, Karaman Maden Dağ Kilisesi	42
Şekil 52. Tur Abdin, M.S. 6.yy Mar Gabriel Kilisesi	43
Şekil 53. Salah, Mar Yakub Kilisesi	43
Şekil 54. Lateran Bazilikası'nın Vaftizhanesinin Rekonstrüksiyonu	44
Şekil 55. Ravenna St. Vitale Kilisesi'nin Planı	45
Şekil 56. Kudüs, Kutsal Gömüt Bazilikası'nda Martyrionun Planı	46
Şekil 57. Kudüs Eleona Kilisesi'nin Zemin Planı ve Kesiti	46
Şekil 58. Beytullahim Doğuş Kilisesi Rotundasının Planı	47
Şekil 59. M.S. 370, St. Lorenzo Kilisesi'nin Planı	49
Şekil 60. M.S. 382, Milano Kutsal Havariler Kilisesi'nin Planı	49
Şekil 61. Antakya Aziz Babylas Mrytrion'un Planı	50
Şekil 62. Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı'nın Planı (M.S.470)	50
Şekil 63. Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı	51
Şekil 64. Kapadokya, Tomarza Panaghia Bazilikası'nın Planı	52
Şekil 65. Kubbeli Bazilika Plan Tipi	53
Şekil 66. Kilikya Khodja Kilisesi'nin (Alahan Manastırı) Planı	53
Şekil 67. Kuzey Doğu Suriye, Kasr Ibn Wardan Kilisesi'nin Planı	54
Şekil 68. Meryemlik Kilisesi'nin Planı	54
Şekil 69. İstanbul, Aya İrini Kilisesi'nin Planı	55
Şekil 70. Ayasofya Kilisesi'nin Planı	55

Şekil 71. I. Justinianus Döneminde İmparatorluğun Sınırları.....	56
Şekil 72. Gortyna, Titus Kilisesi İzometrik Çizimi	57
Şekil 73. Sige Başmelekler Kilisesi'nin Planı	58
Şekil 74. Hristiyanlığın Yayılışı ve Hristiyanlık Merkezleri	60
Şekil 75. M.S. 4.yy Doğu Roma İmparatorluğu'nun Eyaletleri.....	61
Şekil 76. Konstantinopolis, Ege Kıyıları, Kutsal Topraklar, Roma, Yunanistan ve Kıbrıs'ın Konumu	63
Şekil 77. Salamis/Constantia, St. Epiphanius Bazilikası'nın İlk Evresi	64
Şekil 78. Nea Paphos, Agia Kyriaki Bazilikası'nın Planı.....	64
Şekil 79. Lambousa, Acheiropoitos Bazilikası'nın Planı	65
Şekil 80. Limeniotissa Bazilikası'nın Planı	65
Şekil 81. Amathus A Bazilikası'nın Planı, Narteksin Kullanımı.....	66
Şekil 82. Limeniotissa Bazilikası'nın Narteks Bölümünün Planı.....	67
Şekil 83. Salamis, (M.S. 5/6.yy) Camponopetra Bazilikası'nda İki Ucunda Yer Alan Apsisli Narteks	67
Şekil 84. Soli Bazilikası'nın Planı, Apsis Bölümündeki Enine Geçitlerin Konumu .	68
Şekil 85. Kıbrıs'ta Erken Hristiyan Vaftizhanelerinin Konumu.....	69
Şekil 86. Kourion Katedrali, Vaftizhanenin Planı	69
Şekil 87. Salamis Campanopetra Bazilikası, Vaftizhanenin Planı.....	70
Şekil 88. Peyia A Bazilikası Vaftizhanesi.....	70
Şekil 89. Peyia A Bazilikası Vaftizhanesinin Planı	71
Şekil 90. Salamis, St. Epiphanius Vaftizhanesinin Haç Biçimli Yazı Tipi.....	71
Şekil 91. Peyia III Bazilikası'nın Apsis Bölümü ve Sütunun Konumu	73
Şekil 92. Peyia A Bazilikası'nda Mermer Sütun ve Sütun Başlığı.....	73
Şekil 93. Panagia Kanakaria Kilisesi'nin Rekonstrüksiyonu.....	75
Şekil 94. St. Epiphanius Bazilikası'nın (2. Evre) Planı	77
Şekil 95. (M.S. 7.yy) St. Epiphanius Bazilikası'nın Planı	78

Şekil 96. (M.S. 8.yy) St. Epiphanius Bazilikası'nın Planı	78
Şekil 97. Kourion Episcopal Bazilikası'nın Planı.....	80
Şekil 98. Diakonikon Odası	80
Şekil 99. Salamis Camponopetra Bazilikası'nın Zemin Kat Planı	82
Şekil 100. Salamis Camponopetra Bazilikası'nın Aksonometrisi	83
Şekil 101. Bazilikanın Planı.....	84
Şekil 102. Bazilikada Solea Kalıntısı.....	85
Şekil 103. Bazilikanın Planı.....	86
Şekil 104. Bazilikanın Planı.....	87
Şekil 105. Soli Kentinin Konumu	89
Şekil 106. Soli Antik Kentinin Konumu	90
Şekil 107. Soli Bazilikası'nın Konumu.....	91
Şekil 108. Soli Bazilikası'nın Haritada Konumu	91
Şekil 109. Soli Bazilikası'nın Alanı.....	96
Şekil 110. Yapı 1'in Bazilikadaki Konumu	97
Şekil 111. Yapı 1'in Girişi	97
Şekil 112. Yapı 2'nin Kalıntısı	98
Şekil 113. A Bazilikası'nın Zemin Planının Bir Kısmı.....	99
Şekil 114. A Bazilikası'na Ait Sütun Kaidesi.....	99
Şekil 115. Üç Nefli Bazilikanın Planı	100
Şekil 116. Bazilikanın Duvar Kalıntısı	101
Şekil 117. Kuzey – Batı Köşeden, Güney Duvarın Planı	102
Şekil 118. Bazilikada Atrium Odalarının Güney Duvar Kalıntısı	102
Şekil 119. Bazilikada Ana Mekânın Planı	103
Şekil 120. Kuzey Batıdan, Kuzey Yan Nef ve Ana Nefin Zemini	104
Şekil 121. Sütunun Kesiti.....	104

Şekil 122. Bazilikada “in situ” Sütun.....	105
Şekil 123. Güney Yan Nefin Girişi.....	105
Şekil 124. Merkezi Nefin Girişi.....	105
Şekil 125. Doğu Uçtaki Apsislerin Planı.....	106
Şekil 126. Merkezi Apsisin ve Presbyteriumun Konumu.....	106
Şekil 127. Güney Yan Apsisin Konumu.....	107
Şekil 128. Presbyteriumun Planı.....	108
Şekil 129. Presbyterium Platformunun Güney Yan Neften Görünümü.....	108
Şekil 130. Bazilikada Ambonun Konumu.....	109
Şekil 131. Ambonun Alt Tabanı.....	109
Şekil 132. Atriumun Planı.....	110
Şekil 133. Atriumun Konumu.....	111
Şekil 134. Atriumun Merkezindeki Phialenin Planı.....	111
Şekil 135. Güney Batı Nefin Köşesinden, Doğu Revak.....	112
Şekil 136. Güney Revak.....	112
Şekil 137. Kuzey Revak.....	113
Şekil 138. Ek Odaların Planı.....	114
Şekil 139. 1 No’lu Oda.....	114
Şekil 140. 2, 3 No’lu Odalar.....	115
Şekil 141. 4 No’lu Oda.....	115
Şekil 142. 5, 6, No’lu Odalar.....	116
Şekil 143. 8 No’lu Odanın Konumu.....	117
Şekil 144. 9 ve 10 No’lu Odaların Planı.....	117

Tablolar Listesi

Tablo 1. Erken Hristiyan Bazilikaları ve Bizans Bazilikalarının Tipolojik Analizi ..	59
Tablo 2. Kıbrıs Bazilikalarının Tipolojik Analizi	88
Tablo 3. Kıbrıs Bazilikaları ve Soli Bazilikası.....	121
Tablo 4. Erken Hristiyan Bazilika Tipleri ile Soli Bazilikası'nın Tipolojik İncelemesi	122

Kısaltmalar Listesi

AJA:	American Journal of Archaeology
Çev:	Çeviren
EDT:	Editör
EEMD:	Eski Eserler ve Müzeler Dairesi
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
M.Ö. :	Milattan Önce
M.S. :	Milattan Sonra
m:	Metre
m²:	Metre Kare
No:	Numara
SAVE:	Supporting Activities that Value the Environment
ST. :	Saint/ Aziz
Vol:	Volume

BÖLÜM I

Giriş

Problem Durumu

Tarih boyunca medeniyetler mimarilerini, kendilerinden önce var olan kaynakları değerlendirip oluşturmuşlardır. Erken Hristiyanlık mimarisinin önemli bir dini yapı tipi olan bazilikalarda Roma döneminde mahkeme salonu ve pazar yeri olarak kullanılan yapının formundan geliştirilmiştir. M.S. 313 yılında Roma kralı I.Constantinus'un Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle, halkın dinsel ayinlerini gerçekleştirecekleri, geniş kitleleri içine alacak bir yapı tipine ihtiyaç duyulması üzerine ortaya çıkan bir kilise mimarisidir (Gombrich, 2002; Roth & Clark, 2013). M.S. 4.yy'dan 6.yy'ın sonuna kadar Bizans İmparatorluğu'nun hâkim olduğu birçok yerde piskoposluk kiliselerinin temel plan tipini oluşturmuştur. Flaming'e (1980) göre bazilika uzunlamasına gelişen, ahşap çatılı, genellikle 3 nefeye ayrılmış, bazen 5 nefeye bölünmüş, doğuda yarım daire apsisle sonlanan, batıda etrafı revaklarla çevrili avlu olan atrium ve girişte ana salona hazırlık mekânı olarak adlandırılan narteksten oluşan bir yapıdır. Bu genel özellikleri taşıyan, klasik bazilikalara Helenistik tip bazilikalarda denilmektedir ve Akdeniz bölgesinde çok sayıda inşa edilmiştir (Eyice, 1988; Mango, 2006). Papageorghiou (1986) Kıbrıs'ta, içerisinde Soli Bazilikası'nın da bulunduğu birçok Erken Hristiyanlık bazilikalarda bu temel kilise mimarisinin örnek alındığını belirtmektedir.

Bu araştırmanın konusu olan Soli Bazilikası Erken Hristiyanlık mimarisi içerisinde adanın önemli ve büyük bazilikalardan biri idi. Soli bazilikasıyla ilgili bilgilere en erken 19.yy'da Kıbrıs'a seyahat eden gezginlerden öğrenilmektedir. 19.yy seyyahlarından olan Cesnola (1878), Hill (1940), Cobham (1909), Jeffery (1918) ve Stewart (1908) tarafından yazılmış gezi notlarında, Soli bazilikasının mimari özelliklerinden ziyade Soli Piskoposluğunun Erken Hristiyanlık ve Bizans dönemindeki dini önemine değinilmiştir. Bunlar içerisinde Hill'in (1940) "A History of Cyprus" isimli kitabı, Soli piskoposluğu ve Kıbrıs'taki Bizans hâkimiyeti ile ilgili tarihi bilgiler içeren, önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Kıbrıs'ta Erken Hristiyanlığın ve Bizans döneminin gelişimini anlatan Brown ve Catling (1986), Solsten ve Keefe (1993), Zavagno (2017), gibi yazarlar Erken Hristiyan ve Bizans

mimarisi bazilikalарının bu dönem içerisinde nasıl bir rol üstlendiğinden bahsetmiştir. Erken Hristiyan ve Bizans mimarlığı üzerine incelemelerde bulunmuş Baldini (2015), Megaw (1946), Michail (2013), Neal (2010), Papageorhiou (1986) ve Stewart (2014) gibi yazarlar, çalışmalarında bazilikasının işlev ve biçimine, bir kazı raporu kadar olmasa da kısmen değinmişlerdir. Bu değinmeler bazilikanın genel planı dışında yeterince açıklayıcı bilgiler sunmamaktadır. Papageorghiou (1986) Kıbrıs'ın erken Hristiyan ve Bizans mimarisi dini yapılarını mimari plan açısından inceleyerek tarihsel bir yaklaşım sunmaya çalışmıştır. Bu araştırmasında Kuzey Kıbrıs'ta yer alan Erken Hristiyanlık bazilikalарının göz ardı edildiğini, bunların bilimsel çalışmalarda daha çok yer alması gerektiğini belirtmiştir. Kıbrıs'ta Erken Hristiyan ve Bizans mimarisi ile ilgili yayınların çokluğuna karşın Soli Bazilikası'nın mimari özelliklerine değinilen kaynaklarda hemen hemen aynı bilgilere yer verilmiştir. Bu bazilika ile ilgili verilen bilgilerde, genellikle 1985 yılındaki kazı raporları sonucundan oluşan yayın kaynak olarak gösterilmiştir.

Daha yakın bir tarihte ise Kuzey Kıbrıs'taki bazilikalarda yer alan Geç Roma ve Erken Bizans yer mozaiklerinin anlatıldığı, yayınlanmamış bir yüksek lisans tez çalışmasında Soli'deki taban mozaiklerinin tanımlaması yapılırken, bazilikanın mimari özelliklerine kısmen değinilmiştir (Sabır, 2004). Maguire (2012) tarafından hazırlanan "Late Antique Basilicas on Cyprus: Sources, Contexts, Histories" isimli doktora tezinde, Soli bazilikasının da ele alındığı Kıbrıs'taki Geç Antik Çağ bazilikalарını incelemiştir. Bazilikanın yapım evreleri ve mekânlarla ilgili mimari özellikler sunulmuştur. Soli bazilikasının incelendiği bir diğer çalışma da Daughters (2015) "Basilica Function In The Urban Landscape Of Late Antique Cyprus" adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu çalışmada ise bazilikanın mimari plan ve mekânların yanı sıra Soli piskoposluğu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmalardaki bilgiler bir katalog biçiminde sunulmuştur.

Bazilikadaki mimari buluntulara dair bilgilere, 1985 tarihli kazı raporu yayınlanmasından önce ilk olarak, American Journal of Archaeology dergisinde Nicolaou (1968, 1972, 1973, 1975, 1976) tarafından yayınlanan makalelerden ulaşılmaktadır.

Soli bazilikasını, detaylı şekilde inceleyen ve sunan en geniş kaynak, 1964 – 1974 tarihleri arasında yapılan 10 yıllık bir kazı çalışmasının sonunda, kazı raporu

sonuçlarından oluşan yayındır. Bu raporlar Des Gagniers ve Tinh tarafından 1985 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışmada Gagniers (1985) Soli bölgesinin Geç Antik Çağ ve Bizans dönemi içerisindeki tarihi geçmişini incelemiş, Soli piskoposluğunu ve görev almış piskoposların isimleriyle birlikte, Soli kentini ziyaret etmiş 19.yy gezginlerinden bahsetmiştir. Bazilikanın planı, bölümleri, yapıda yer alan taban mozaikleri, kazılar sonucu ortaya çıkarılmış sikkeler, mimari elemanlar, seramik objeler ve bazilikanın tarihlendirilmesine ilişkin bilgiler Tinh (1985) tarafından yayınlanmıştır. Bazilikanın tarihlendirmesini ve mimarisi ile planına ait genel özelliklerini tanımlayabilmek için çevre bölgelerdeki örneklerle karşılaştırma değerlendirme yaparak benzerlikleri yönünden sunmaya çalışmıştır.

Soli Bazilikası, Kıbrıs Türk tarafında yer alan diğer Erken Hristiyan bazilikaları ile karşılaştırıldığında daha az araştırılmış olduğu ve literatürde eksikliği belirgindir. Kıbrıs'taki Erken Hristiyanlık ve Bizans mimarisinin içeren çalışmalarda ise bazilikanın mimari planına kısmen yer verilmiştir. Bazilikada gerçekleştirilmiş kazı raporları sonucu yayınlanan ana kaynakta da bazilikanın bölümleri ve mimari özellikleri, çevre bölgelerdeki bazilikalarda görülen benzerliklerle karşılaştırma, değerlendirme yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bazilikanın Erken Hristiyan mimarlığı içerisindeki önemini vurgulamak ve karakteristik özelliklerini saptamak için çevre bölgelerdeki bazilikalarda görülen benzerliklerin yanı sıra farklılıklara değinilmediği görülmektedir. Bu çalışmada gerek geçmiş gerekse güncel kaynaklar taranarak, gerekli kapsamlı analizler yapılarak Erken Hristiyanlık Mimarisi içerisinde Soli Bazilikasının yeri saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, şimdiye kadar yapılmış yayınlardan Soli Bazilikası'nın mimari özelliklerini incelemek, Kıbrıs ve çevre bölgelerdeki Erken Hristiyan bazilikalarıyla olan etkileşimlerini benzerlikler ve farklılıklar yönünden değerlendirerek, Erken Hristiyan mimarisi içerisindeki önemini ortaya çıkarmak ve literatüre katkı koymak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Önemi

Tez kapsamında yapılan bu literatür taramasında, güncel kaynaklar içerisinde Soli Bazilikasının diğer bazilikaların yanında literatürdeki yerinde eskiliklerin bulunması, yayınlanan kazı raporunun üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen yeniden ele alınıp tartışılmaması ve literatürde Erken Hristiyan mimarisinde bazilikanın işlev ve biçimine ait önemini vurgulayan belirgin bir çalışmanın bulunmaması, böyle bir çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Araştırmada tespit edilen eksiklerin tamamlanması ile literatüre önemli bir katkı sağlanması amacı yapılan çalışmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle Erken Hristiyanlık yapıları ve bazilikaları içeren kuramsal çerçeveyi oluşturmak amacı ile geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Tezin ana konusunu teşkil eden Soli Bazilikası, çevre bölgelerden seçtiğimiz bazilikaların dışında, günümüzdeki durum tespiti bakımından yerinde gözlemlenerek yapının kalıntıları incelenmiş ve fotoğraflarla desteklenerek açıklanmıştır. Literatür taramasının yanı sıra kazı raporu yayınları, fotoğraflar ve haritalarda yer almaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Mimarlık tarihinde önemli bir yeri olan bazilika yapı tipinin konumundan dolayı Kıbrıs'ta da oldukça fazla sayıda örnekleri bulunmaktadır. Bunların birçoğu araştırılmış olmasına rağmen literatürde eksiklikler vardır. Bu çalışmada eksikliği tespit edilen Soli bazilikasının planı, yapıda kullanılan malzeme ve yapım tekniklerinin neler olduğu araştırılmış, yapıda yerel ve yabancı etkileri analiz edilmiş, benzer çağdaş bazilikalarla olan etkileşimini, benzerlikler ve farklılıkları üzerinden değerlendirmeler yapılmış ve böylelikle bazilikanın mimarlık tarihindeki yeri saptanmıştır.

Soli bazilikasının Erken Hristiyanlık dini mimarisi içerisindeki yerini saptayabilmek için bu dönemdeki bazilikalar yanı sıra merkezi plan ve haç plan yapılar incelenmiş, Bizans mimarisiyle birlikte bazilikal planının değişiminden bahsedilmiştir.

Soli bazilikasında, çevre bölgelerden mimari özelliklerin etkisinin var olup olmadığını belirlemek, özgün özelliklerini sunmak ve Erken Hristiyan mimarisindeki

yerini ortaya koyabilmek amacıyla, Kıbrıs ve Kıbrıs'ın dışında çevre bölgeler altında Erken Hristiyan bazilikalarında tercih edilen mimari özellikler sunulmuştur. Erken Hristiyan bazilikaları hem I. Constantinus döneminde hem de imparatorluğun sonrasında da birçok bölgeye yayılım göstermektedir. Bugün Sweetman (2017)'nin belirttiği gibi Anadolu'nun kıyı bölgesi olan Likya bölgesinde 25 tane Hristiyanlık şehrinin, 85 tane de Erken Hristiyan bazilikasının bulunduğu, Ege kıyı bölgesi Girit'te ise 93 tane Erken Hristiyan bazilikasının ve Maguire (2012) ise Kıbrıs'ta 71 tane Erken Hristiyan bazilikasının tespit edildiğini belirtmektedir. Bu Erken Hristiyan bazilikaları çevre bölgelerle olan etkileşim sonucu planlama açısından da birçok bölgesel veya özgün özellikler göstermektedir. Böylece tez kapsamında Kıbrıs ve Kıbrıs dışında yer alan bu Erken Hristiyan bazilikalarının hepsini tek tek açıklamanın veya bölgelere göre iki/üç bazilikanın mimari strüktür açıklaması üzerinden bölgesel özelliklerini sunmanın, hem çalışmanın genişlemesine hem de yeterli açıklama sunmayacağından, araştırmanın amacından uzaklaşmasına neden olacaktır. Bu yüzden araştırmadaki amaç doğrultusunda belirli bir sınırlama yapma ihtiyacı duyulmuştur. Kıbrıs dışından Erken Hristiyan bazilikaları başlığı altında, M.S. 5.yy – 6.yy Erken Hristiyan bazilikalarında tercih edilen mimari plan özellikleri, Davies'in tipolojik sınıflandırmasına göre verilen örnekler üzerinden bazilikaların özellikleri incelenmiştir. Kıbrıs içerisinde ise Erken Hristiyan bazilikaları başlığı altında Kıbrıs'ta Soli bazilikasının kendine özgün karakteristik özelliğini ortaya koyabilmek için bulunduğu bölge içerisinde bazilikayla çağdaş olan ve Erken Hristiyan bazilikasından 6 örnek alt bölüm başlığı altında ayrıca incelenmiştir. Aynı zamanda Kıbrıs'ın çevre bölgelere karşı ayırt edici özgün özelliklerini ve bu özgün özelliklerin Soli bazilikası üzerindeki etkisini sunabilmek için böyle bir sınırlama getirilmiştir.

BÖLÜM II

Kavramsal Temeller ve İlgili Araştırmalar

Bu bölümde, ilk olarak bazilikanın Erken Hristiyan mimarisi içerisindeki gelişimi, işlev ve biçimi ele alınarak bazilika kavramı ve mimarisi açıklanacaktır. Daha sonra erken Hristiyanlık ve Bizans mimarisindeki bazilika türleri genel özellikleri ile anlatılacaktır. Sonrasında Kıbrıs'ta Erken Hristiyanlık mimarisi ve bazilikalar sunulacaktır.

Bazilika Kavramı

Bazilika kelimesi, yunanca hükümdar/kral anlamına gelen *Basilike (Basileus)* kelimesinden gelmektedir (Gordan, 1931). Caesarealı Eusebius tarafından kiliseyi ifade etmek için kullanılan bir terim olarak da geçmektedir (Kazhdan, 1991). Roth (2002), ise bazilika kelimesinin, ilk olarak kamusal bir toplantı yerini ve ikinci olarak belirli bir kamu binasını imgelediğini belirtmektedir.

Bazilika, Roma döneminde imparator için adaletin sürdürüldüğü ve ticaretin yapıldığı mahkeme salonu ve pazar yeri olan bir sivil yapıdır (Gordan, 1931). Bu sivil bazilikalar Roma'da çok tanrılı dinlere inanan toplulukların, ibadetleri dışındaki büyük kalabalıkların toplandığı yaygın olarak sivil amaçlar için kullanılan, genelde dikdörtgen planlı, ahşap çatılarla örtülmüş ve bir ucu yargıçların makamı olarak kullanılan bir yapı tipidir (Mango 1985; Harris 1983).

313 yılında Hristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmesiyle hem işlevsel hem de biçim açısından tapınmaya uygun bir yapı tipine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine İmparator I. Konstantin ve kilise yetkilileri, dindışı kamusal yapılara yönelmişlerdir. Bunun içinde en uygun yapı tipi olan bazilika seçilmiştir (Roth, 2002) Böylece seçilen bu yapı tipinin formu Hristiyanlar için tapınmaya uygun bir şekilde kullanılmıştır.

Mango (1985), Hristiyanların bu yapı tipini benimsemelerindeki nedenin, Roma'nın çok tanrılı inancını hiçbir yönden çağrıştırmaması, sadece devleti akla getirmesi ve büyük toplulukları rahatça barındıran bir yapı tipi olduğunu belirtmektedir. Roth'a (2002) göre ise Hristiyanların, bu inancı benimsemiş büyük insan topluluklarını içine alabilecek iç mekânlara ve bir araya gelmiş cemaatin ayinler ve mezmurları

(ilahileri) daha rahat duyabileceği kapalı mekânlara gereksinimi olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden iç mekânlara sahip olmayan, pagan tanrılarına ve Roma imparatorlarına ait tapınma öğelerinden oluşan tapınakların seçilmediğini açıklamaktadır. Bunun yerine kamusal toplantılar için tasarlanmış adaletin yönetim simgesi olan, eksenli plana sahip, Roma’da imparatora adanmış sunağın işlevinin ayin için daha rahat değiştirileceği, sunağa yönelik odaklanmanın sağlanabileceği kamusal bir yapı tipi olan bazilikanın benimsendiğini belirtmektedir.

Roth (2002) ayrıca bazilika yapısını, inananların toplandığı yan sahınları olan bir yapı olarak açıklamaktadır

Krautheimer (1965), bu Hristiyan bazilikasının, Konstantin döneminde, dini açıdan halka açık bir toplantı salonu olarak kullanıldığını belirtmektedir. İşlevini, “*basilica id est dominicum*” tanrının evi olan toplantı salonu veya “Apostolik ve Katolik cemaatin bazilikası” olarak tanımlamaktadır.

Bazilika, doğu ve batı doğrultusunda uzunlamasına gelişen, doğuya bakan, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Roma dönemi bazilikalarının kısa kenarında, Erken Hristiyan bazilikasının ise doğu ucunda tonozlu, genellikle dışa çıkıntılı yarım daire veya çokgen planlı, bir veya birkaç apsisten (nişten) oluşan Apsis bölümü yer alır. Apsis kelimesi yay anlamına gelmektedir. Romalılar tarafından *concha* (niş), paganizm inancının hâkim olduğu zamanda mahkeme *tribunal*, *exedra* olarak adlandırılan apsis, absis veya absida olarak da geçmektedir. Ayin sırasında piskoposun vaazlarını verdiği ve ibadet edenlerin bakışlarını Kudüs’e (haç yönü) doğru yönlendirmelerini sağlayan bir alandır. Girişten itibaren göze çarpan Apsis, oturan kişinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Apsis bölümünün ortasında, Piskopos ve din adamlarına ayrılan, piskoposa ait bir taht/kürsü *cathedra* ve din görevlerinin oturabileceği yarım daire formu bir oturma alanı *synthronon* yer almaktadır (Lassus, 1947, Kazdhan, 1991; Gombrich, 1977; Roth, 2002, Delvoye, 1962)

Apsisin önünde, merkezi nefin doğu ucunda, sunağın yerleştirildiği altar masasının bulunduğu kutsal bir alan olan Bema bölümü yer almaktadır (Delvoye, 1962).

Bema bölümü ile birlikte bazilikanın odak noktası olan, İncil’den bölümlerin okunacağı, naos (nef) içinde ise bir platformdan meydana gelen Ambon mekânı yer almaktadır (Şekil 1) (Lassus, 1947; Kazdhan, 1991; Mango, 1985).

Şekil 1.

Ambon (Leptis Magna 5.yy Hristiyan Bazilikası Ambonu)

(Lassus, 1967)

Yüksek bir platform olan ambondan vaazların verildiği ve cemaatin toplandığı ana mekân, iki destek sütun dizisiyle neflere ayrılmaktadır. Ana mekân, sahnin veya gemi anlamında olan *Nef* olarak da adlandırılmaktadır. Genellikle narteksten önce yer alır, bema bölümünden de *templon* korkuluk ile ayrılmaktadır. Üst kısmı yüksek pencerelerle aydınlatılan geniş ana/merkezi nef ve iki yanı boyunca uzanan alçak yan neflerden (kanatlardan) oluşmaktadır. Ana mekân genellikle ahşap çatı örtülü ve 3 neflidir. Büyük bazilikalarda, ana mekânın 5 nefli örnekleri de görülmektedir (Şekil 2) (Eyice 1988; Kazdhan 1991; Gombrich, 1977)

Bazilikanın batı tarafında, ana mekân *naosun* önünde, M.S. 4.yy'dan 6.yy'a kadar olan süreçte ana mekândaki ayine girişte hazırlık mekânı olarak kullanılan Narteks bölümü bulunmaktadır. Kapalı bir ön hol olan narteks bölümü dikdörtgen planlıdır. 11.yy'dan itibaren narteksin önüne ikinci bir narteks eklenmektedir. Bunlar dış narteks/ eksonarteks ile endonarteks veya esonarteks olarak adlandırılan iç nartektir (Harris, 1983; Kazdhan 1991; Eyice 1988).

Bazilikanın batı cephesinde girişte ise, genellikle sütunlu dört revakla veya narteksin olduğu durumlarda üç revakla çevrili, açık bir ön avlu olan atrium bulunmaktadır. Atrium, gökyüzünün altında açık bir alan anlamına gelen *aithrion* kelimesinden gelmektedir. Antik Roma evlerinde ise evin bütün bölümlerinin açıldığı, üstü açık, çevresi revaklı merkezi bir dolaşım alanıdır. Erken Hristiyanlık kiliselerinde, atrium Hristiyanlar ile birlikte katakümenlere de (kilisede henüz vaftiz edilmemiş Hristiyan adayları) ayrılan ve ayinin başlangıcında, cemaatin toplandığı bir mekân olarak

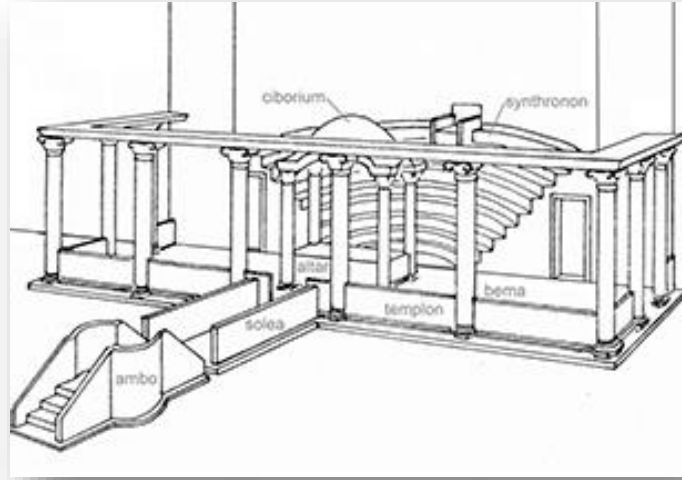
geçmektedir. Merkezinde ise ayin töreni için abdest almada kullanılan bir çeşme olan *phiale* veya *cantharus* bulunmaktadır (Krautheimer, 1965; Kazdhan, 1991; Harris, 1983; Davies, 1953; Roth, 2002; Mango, 1985)

Bazilikanın doğu ucunda yer alan apsisin kuzey ve güney kısmında, dikdörtgen planında iki bölümden oluşan kutsal oda olan *Pastophoria* bulunmaktadır. Tören için kullanılan bu yardımcı odalar; apsisin kuzeyinde, kutsal alan bema bölümünün yanında, ayin sırasında kullanılacak malzemelerin hazırlandığı *prothesis* ve güneyde ayin sırasında kullanılan malzemelerin muhafaza edildiği ve içerisinde inananların sunaklarını koyacakları bir masa bulunan *dikaonikon* olarak adlandırılmaktadır. M.S. 4.yy'dan itibaren görülen Diakonikon, diyakozlar tarafından kullanılan kutsal bir odadır. Diakonikon ismini, *deacons* (papaz yardımcısı/diyakoz) kelimesinden almaktadır (Lassus, 1967; Harris, 1983; Kazdhan, 1991).

Bazilikada orta nefin önünde bema bölümünden geçen, ana mekâna dik olan, iki yanı dışarı taşkın uzunca bir nef (sahın) olan *Transept* yer almaktadır. Transept bölümünün kullanım amacının iki nedene bağlandığını, bunlardan ilkinin transept – *prothesis*, din adamlarının efkaristiya töreninde (ayininde) şarap ve hediyelerin yerleştirildiği *prothesis* masasını içeren *pastophoria* için yeterli alan sağlamak için, ikincisinin transept – *martyrion*, koruyucu azizin mezarının çevresinde geniş bir alan sağlamak için kullanıldığı belirtilmektedir. Transept, St. Peters (Eski Aziz Petrus) Bazilikası'ndaki gibi bölümleri olmayan, Nikopolis A Kilisesi gibi üç bölümlü, Selanik Aziz Demetrios Kilisesi'ndeki haç biçiminde veya Philippi A Bazilikası'ndaki gibi kısaltılmış haç şeklinde uygulanmaktadır (Şekil 3) (Hasol, 2005; Eyice, 1988; Davies, 1953, Öztaşkın, 2018).

Şekil 2.

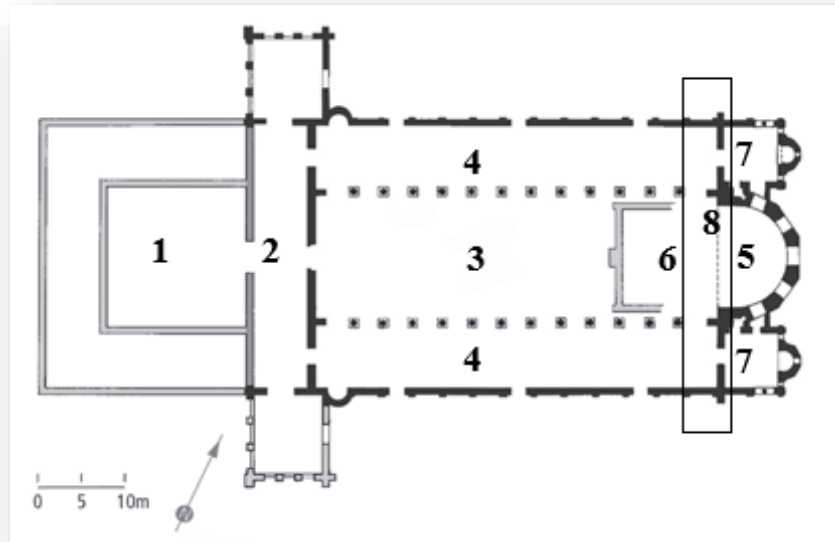
Bema, Ambon, Synthronon, Templon Bölümleri

(Ousterhout, 2021)

Şekil 3.

Bazilikanın Bölümleri (Ravenna 6.yy St. Apollinare Classe Bazilikası'nın Planı Üzerinde Gösterilmiştir) (1.Atrium, 2.Narteks, 3.Merkezi/Ana nef, 4.Yan nefler (sahunlar, koridorlar), 5.Apsis, 6.Bema, 7.Pastophoria (Pastophorion), 8.Transept)

Eklemeler yapıldı (Jäggi, 2016)

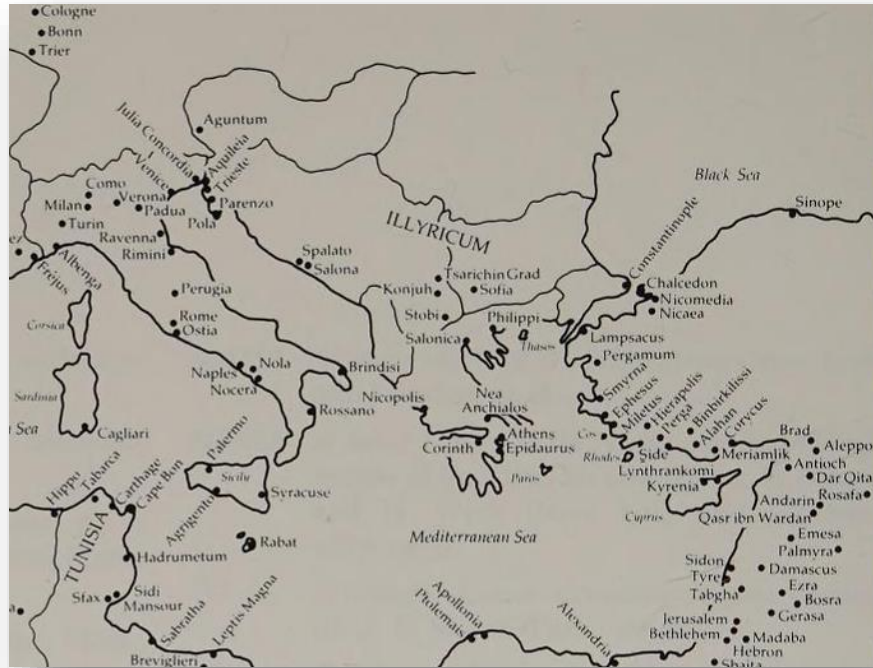
Erken Hristiyanlık Mimarisi ve Bazilikalar

Erken Hristiyanlık mimarisinde bazilikalar dışında Constantinus kiliseleri, Merkezi ve Haç planlı kiliselerde görülmektedir. Bu yüzden konunun anlaşılır olması açısından bu kilise mimari yapıları da ele alınmıştır.

M.S. 313 yılında Hristiyanlığa resmi bir statü veren I. Constantinus hayatının geri kalan 24 yılı boyunca imparatorluğu içerisinde, Hristiyanlığın dini bir gücü olan Kiliseyi kurmuştur. Böylece M.S. 313 yılından 337 yılına kadar kilise mimarisinin konumu ve planlaması I. Constantinus'un kişiliği etrafında şekillenmektedir (Krautheimer, 1965). Konstantin ve kilise yetkililerinin seçmiş oldukları yapı tipi bazilika, M.S. 4.yy'dan 6.yy'ın sonuna kadar hem Doğu'da hem de Batı'da cemaat ve piskoposluk kiliselerinin temel plan tipini oluşturmaktadır (Şekil 4) (Mango, 2006). Bu standart kilise yapısı olan bazilika M.S. 4 – 5.yy arasında gelişim göstermektedir (Krautheimer, 1965). Erken Hristiyan kilise mimarisinin temel yapı tipi olan bu bazilika, üç veya beş nefli, galeri katlı veya galeri katsız, transeptli, transeptli olmayan, tek veya çok apsisli, ahşap ya da tonoz örtülü gibi çeşitli alt başlıklara ayrıldığı belirtilmektedir (Mango, 2006).

Bu kilise plan tipleri malzeme olarak da farklılıklar gösterdiği belirtilmektedir. Suriye – Filistin, Gürcistan ve Ermenistan ile Anadolu'nun büyük bir kısmında kesme taş duvar tekniği kullanılırken, Anadolu'nun batı kıyı kesimleri, Konstantinopolis, Balkanlar ve İtalya bölgesinde tuğla ve moloz taşın kullanıldığı bir duvar tekniği tercih edilmektedir. Moloz ve tuğla karışımı duvar tekniğinde genellikle yapı iki yönden dikdörtgen kesilen taşlar harç ve moloz taşlarla doldurularak örülmekte idi. Kiliselerin üst örtü sisteminde tonoz, kubbe ve ahşap çatılar kullanılmıştır. Bizans bazilikalarında veya kiliselerinde tonoz beşik, kubbe veya çapraz tonoz olmak üç tipe ayrılmaktadır. Bazilikalarda çatı strüktüründe ve bağlayıcı kirişlerindeki ahşap kullanımının genellikle ormanlık bölgelerin yoğun olduğu Kıbrıs, Lüban ve Anadolu'da Likya bölgelerinde kullanılmıştır. Anadolu'da M.S. 6.yy'dan sonra bazilikalardaki ahşap çatı kullanımının azaldığı belirtilmektedir. Yapıların cepheleri ise genelde sade bırakılarak, nadiren sıvanmışlardır. İç mekânda mermer, sütunlarda, sütun başlıklarında, kapı üst atkısında ve zemin döşemelerinde özellikle Geç Roma ve Erken Hristiyan kiliselerinde çokça kullanılmıştır (Mango, 2006).

Şekil 4.

M.S. 200 – M.S. 600 Arası Hristiyan Kentleri

(Milburn, 1988)

Constantinus Kiliseleri

Roth (2002), özellikle Roma ve Filistin’de ana kiliseler yaptıran Constantinus ve Piskoposların, imparatorluğun iki ucundaki (Doğu ve Batı) kilise mimarisinin gelişimine yön verdiğini açıklamaktadır. Krautheimer (1965), imparatorluğun çeşitli eyaletlerinden gelen ve değişen himaye altında Constantinus’un kilise planlamasının çeşitlilik gösterdiğini belirtmektedir. İtalya’da bazilika eksenli kiliselere önem verilirken, Doğu’da merkezi planlı kiliseler tercih edilmiştir (Roth, 2002).

Constantinus hâkimiyetindeki İmparatorlar tarafından kurulan katedraller arasında Lateran Bazilikası, Trier Katedrali, Eyalet kiliselerinden Orleansville ve Aquileia Katedrali, martyrion – bazilikalardan ise Beytüllahim’deki Doğuş Kilisesi, Roma’daki Aziz Petrus ve Kudüs Kutsal Gömüt (Golgotha) Kilisesi, işlevlere göre gruplara ayrılırsa aralarında bölgesel farklılıklar taşımaktadır (Krautheimer, 1965). Aquileia’da duvarlar küçük kesme taşlardan, Orleansville’de yatay ve dikey yerleştirilmiş küçük taşlardan, Trier’de büyük taş bloklarla inşa edilmiştir.

Constantinus hâkimiyetindeki kiliselerinin genellikle dış cepeleri oldukça sade iken

iç mekânları, yıldızlı tavanlar, altın ve gümüş mobilyalar, mermer sütunlar ve mozaik döşemelerle süslenmiştir. St. Peters (Aziz Petrus), Lateran ve Beytullahim Doğu kiliselerinde arşitravların sütunlarla desteklenmesi Constantinius kilise mimarisinin bir unsuru olarak görülmektedir. İmpost bloklara sahip, arşitravlı, kompozit başlıklı on iki sütundan oluşan merkezi planlı Roma'da M.S. 350 S. Costanza Mausoleum'u (anıt mezar) Constantinus kiliselerinin iç mekân tasarımını bütünüyle yansıtmaktadır (Şekil 5) (Krautheimer, 1965).

Şekil 5.

Roma, S. Constanza Mausoleum'unun İç Mekânı

(Krautheimer, 1965)

Bazilikalar

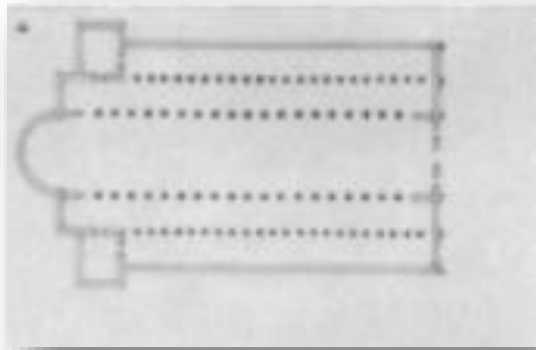
Erken dönem bazilikalarında mimari farklılıklar gözlenmektedir. Buna göre araştırmacılar tarafından farklı tipolojik sınıflamalar yapılmıştır. Davies (1953), ana mimari düzenlemeleri bakımından aynı olan bazilika planlı kiliselerin ayrıntılarda bazı farklılıklar gösterdiğini ve dört gruba ayrıldığını belirtmektedir. Bunları; Roma – Latin, Helenistik, Doğu (Oryantal) ve Enine (Transverse) bazilikalar olarak

sınıflandırmıştır. Bu çalışmada Erken Hristiyanlık mimarisi Davies'in tipolojik ayırımına göre incelenmiş ve analiz yapılmıştır (Tablo 1).

Roma – Latin Bazilikaları. Roma bazilikalarının en ayırt edici bölümü nef ve koridorlara dik konumlanan, enine nefin transeptin kullanıldığı belirtilmektedir. Transept kullanımına Roma bazilikalarından, Lateran, St. Paul ve St. Peter bazilikalarında yer verilmiştir. Roma'da yer alan (M.S. 4yy) Lateran Bazilikası atriumsuz, beş nefli, tek apsisli doğu ucunda dışa taşkın olmayan dar transeptli, ahşap çatılı bir bazilikadır. 75 m uzunluğunda, 55 m genişliğinde bazilikanın temel duvarında 1,70 m kalınlığında iri taş ve mermer malzeme, apsis duvarında tuğla ve beton malzeme, üst duvarlarda ise tamamen tuğla ve beton malzeme kullanılmıştır. Koridor duvarlarında, çatının altındaki bir dizi pencere açıklıklarıyla ana mekân aydınlatılmaktadır (Şekil 6) (Şekil 7) (Şekil 8) (Şekil 9) (Krautheimer, 1965; Perkins, 1954).

Şekil 6.

Lateran Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1967)

Şekil 7.

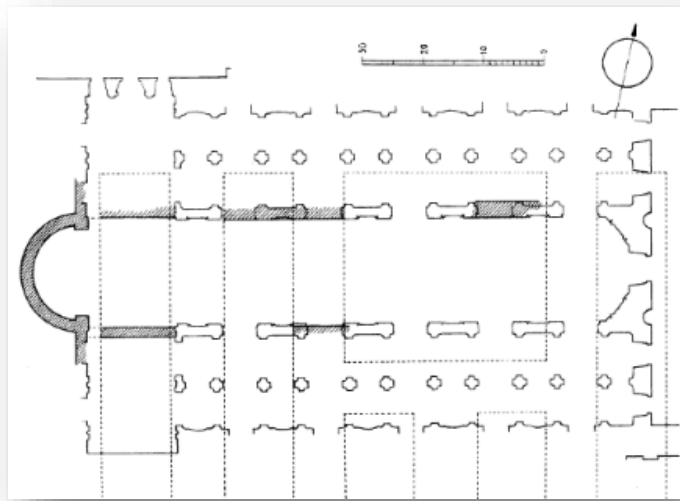
St. Lateran Bazilikası'nın İç Mekânın (Merkezi Nef) Rekonstrüksiyonu

(Krautheimer, 1965)

Şekil 8.

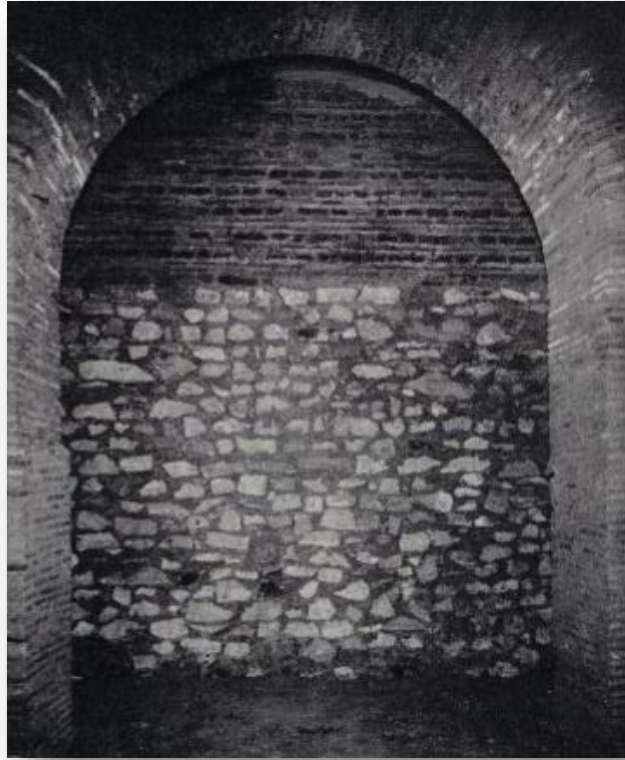
St. Lateran Bazilikası'nın Mevcut Duvar ve Payandalarının Planı

(Perkins, 1954)

Şekil 9.

Lateran Bazilikası'nda Nefin Duvar Kalıntısı

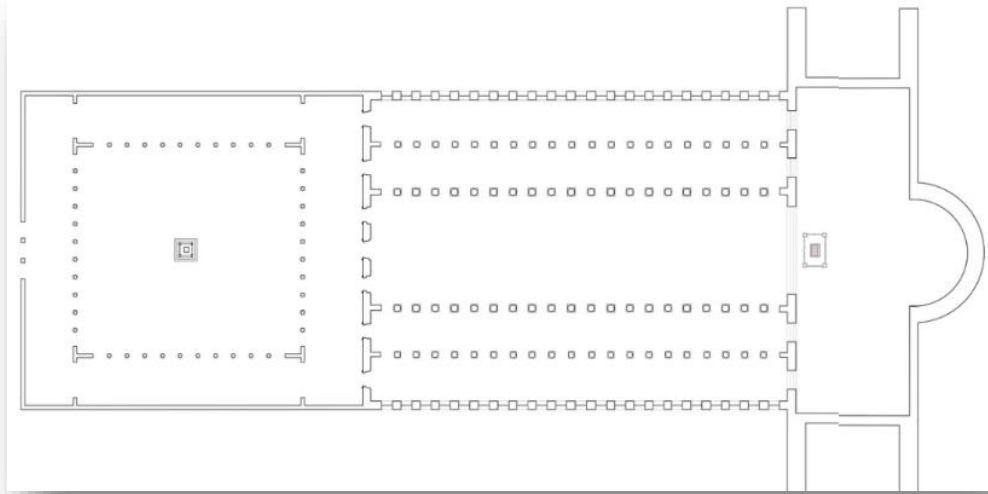

(Krautheimer, 1965)

M.S. 320 yılında yapımı tamamlanan Roma'da St. Paul's Bazilikası batıda yer alan dört revaklı atriumu, doğuda tek yarım daire apsisli transeptli, ahşap çatılı bir bazilikadır. Bazilikada büyük pencerelerle aydınlatılan nef 25 m genişliğinde 97 m uzunluğundadır. Merkezi nefi büyük yüksek duvarlardan, yan koridorlar ise alçak duvarlardan oluşmaktadır. Büyük pencerelerle aydınlatılan nef kompozit sütun başlıklı, koridorlar ise korinth sütun başlıklarıyla desteklenmiştir. Nefin iç mekânında mermer kaplama ve geometrik desenlerle boyanmış, pencere bölümlerindeki duvarlar ise mozaiklerle boyalı bir sıva harçla kaplandığı belirtilmektedir. Dış duvarlarında yapı malzemesi olarak Roma yapılarında çoğunlukla kullanılan sıva kaplı tuğla kullanılmıştır (Şekil 10) (Krautheimer, 1965; Krautheimer, 1967)

Şekil 10.

St. Paul's Bazilikası'nın Planı

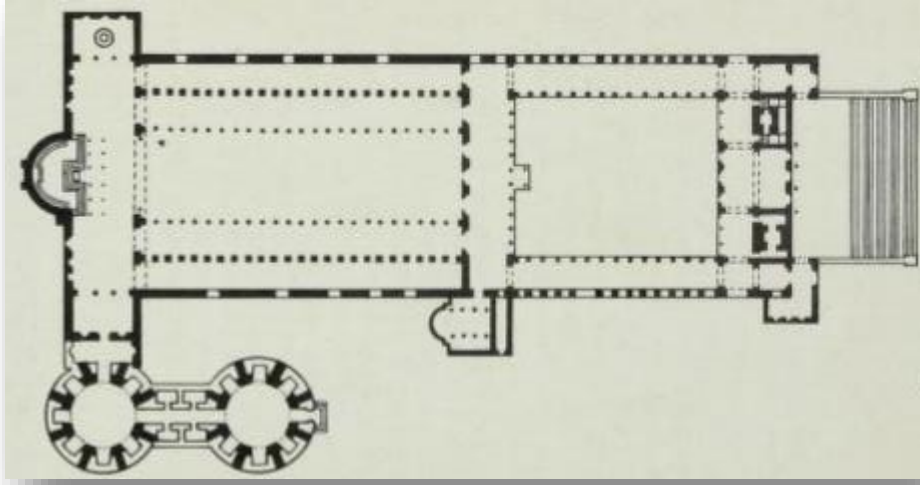

(<https://www.jstor.org/stable/community.27150269>)

M.S. 4.yy St. Peters Bazilikası beş nefli, tek apsisli, transeptli bir bazilikadır. Bazilika hem ibadet hem de havarinin mezarını içeren bir yapı olarak kullanılmıştır. Galeri katı bulunmayan bazilika batıda bir atrium ve giriş kapısından (propylondan) oluşmaktadır. İç uzunluğu 122 m, nef uzunluğu 84 m olan bazilika 58 m genişliğindedir. M.S. 6.yy'ın ikinci yarısında Aziz Peters'in mezarı üzerine bir sunak eklenmiştir. Daha sonra kubbeli bir bazilika olarak inşa edilmiştir. Sütunlarda ise korinth veya kompozit başlıklar kullanılmıştır (Şekil 11) (Şekil 12) (Milburn, 1988; Macdonald, 1962; Krautheimer, 1965)

Şekil 11.

St. Peters Bazilikası'nın (M.S. 4.yy) Planı

(Krautheimer, 1967)

Şekil 12.

St. Peter's Bazilikası'nın İç Mekân (Merkezi Nefin) Çizimi

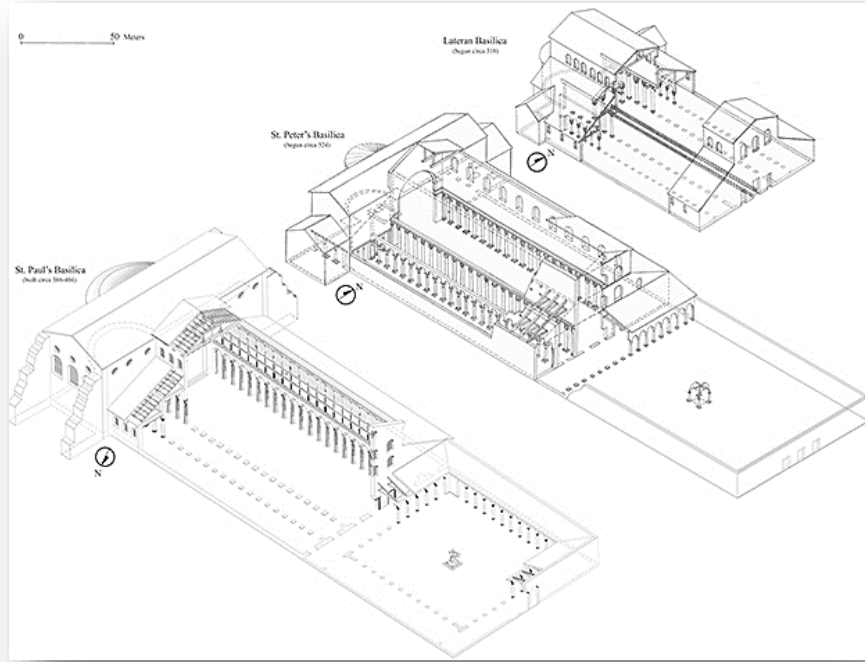
(Krautheimer, 1965)

St. Paul's ve St. Peter bazilikalarında dışarı taşkınken, Lateran bazilikasında dışa taşkın yerleştirilmemiştir. Davies (1953) Lateran bazilikasının transepti, prothesis,

St. Paul's ve St. Peter bazilikalarının transepti ise, martyrium karakterli olduğunu açıklamaktadır. Roma bazilikalarında transept tek bir mimari tipe sahiptir. Roma bazilikalarında, yarım kubbeli merkezi apsisi, mermer döşeli açık bir avludan oluşan revaklı bir atrium, atriumun merkezinde abdest için yer alan phiale veya kantharos, dışarıdan gelen gürültüyü engellemek için bir propylon ve her nefte açılan birer giriş kapısı görülmektedir. İç mekânda ahşap arşitravlarla desteklenen, (prebysterium ve nef) zengin bir dekorasyona sahipken, dış duvarlarda tuğla yapı mazlemesi olarak kullanılmıştır. Roma ile sınırlı olan Latin bazilikalarının en iyi örneği olarak St. Peter bazilikasında verilmektedir (Şekil 13) (Davies, 1953).

Şekil 13.

St. Paul, St. Peters (Aziz Petrus) ve Lateran Bazilikalarının Rekonstrüksiyonu

(Ousterhout, 2021)

Helenistik Bazilikalalar. İkinci sınıflandırma olan Helenistik bazilikalalar, Batıda Adriyatik kıyısındaki Parenzo ve Ravenna'ya kadar uzanmakta, ancak esas olarak Doğu Akdeniz bölgesi ile sınırlıdır. Doğu Akdeniz bölgesinin tüm kıyı şehirlerinde yer alan, bu bazilikalara, Antakya bölgesinden Orta Suriye bölgesinin iç kesimlerine ve ilerisine, Mısır İskenderiye'nin iç kesimlerine ve Kuzey Afrika'nın Numidya ve Mauretanya kıyı kesimi boyunca Helenistik bazilikalara rastlanılmaktadır (Davies, 1953). Roma bazilikalarıyla aynı özelliğe sahip olan bu bazilikalarda, nef, yan koridorlar ve apsis aynı mimari formda, kutsal alan ve galeri katlarından oluşan bu Helenistik bazilikalara ayının işlevine uygun şekilde tasarlanmıştır. Giriş kemerinin kullanılması ve bir giriş bölümü olan narteksin dikdörtgen ana mekâna eklenmesi bu bazilika plan tipinin belirgin farklılığı olarak belirtilmektedir. Bu bazilikalarda sütunlarla desteklenen geniş aralıklı kemerlerle yan koridorların görünmesi sağlanmaktadır. Erken Hristiyanlık döneminde Helenistik bazilikalarda, Hauran bazilikalarının bir özelliği olan taş çatılı yapıları taşıyan taş kare payeler, Orta Suriye'nin merkezi dışında çok sık kullanılmamıştır (Şekil 14). Örneğin Kuzey Suriye'de (M.S. 5.yy veya 460) bazilikal planlı Mshabbak Bazilikası'nda görülmektedir. Bunlar uzunlamasına kemerler ve alt kısmı yan nefler ile nefi kaplayan üst üste iki enine kemerle orta ve yan neflere bölünmüştür (Şekil 15) (Şekil 16).

Şekil 14.

Orta Nefin İki Yanındaki Taş Kare Payeler Dizisi (Shekh Steman Kilisesi)

(Butler, 1929)

Şekil 15.

Kuzey Suriye, Mshabbak Bazilikası'nın Planı

(Butler, 1929)

Şekil 16.

M.S. 5.yy Kuzey Suriye Hauran Bölgesi Mshabbak Kilisesi'nin Taş Üst Strüktürünü Taşıyan Kare Taş Payelerden Oluşan Yapının İç Mekânı

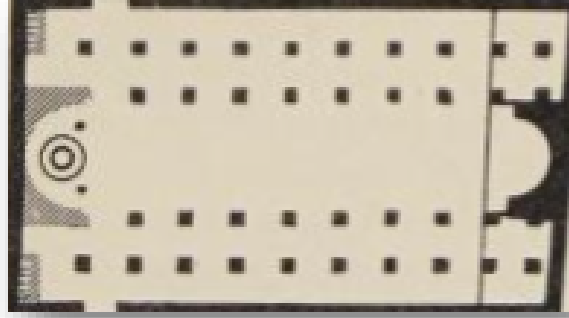
(Butler, 1929)

Batıda taş payelerin kullanımının az olmadığı Kuzey Afrika'da M.S.324 Orleansville Bazilikası'nda görülürken, İtalya'da sadece üç bazilikada bunlara örnek olarak da Porto Xenodochium Bazilikası'nda görülmektedir (Şekil 17) (Şekil 18). Orleansville katedrali 16 x 26 m ölçülerinde, dört sıra kare payandalarla 5 nefe ayrılmıştır. Kilisenin zemini mozaiklerle kaplanmıştır. Koridorların üzerinde galeri katı

bulunmaktadır. Kilisenin duvarları yatay ve dikey yerleştirilmiş küçük yerel taşlardan inşa edilmiştir (Krautheimer, 1965)

Şekil 17.

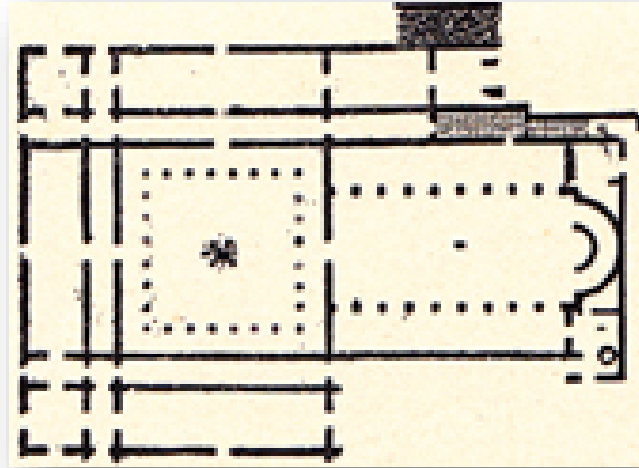
Orleansville Katedrali'nin Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 18.

Porto, Xenodochium Bazilikası'nın Planı

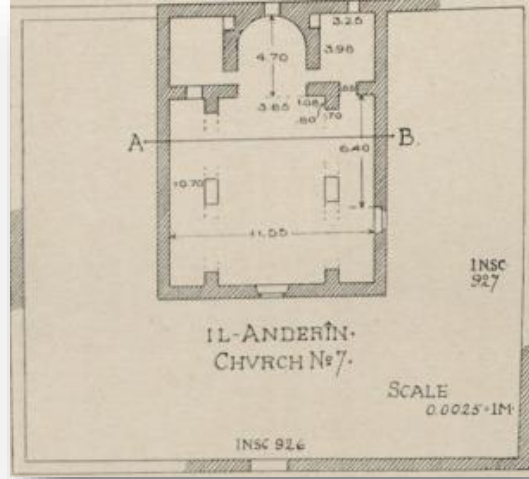
(Al-Zrigat, 2020)

Roma bazilikalarda olduğu gibi Helenistik bazilikalarda da (Suriye bölgesi hariç) atrium ana mekândan önce gelmektedir. Bu bazilikalarda da bazen dikdörtgen bir duvarla çevrilerek kapalı temenos alanı oluşturulmaktadır. Örneğin İl-Anderin'de Güney Kilisesinin çevresinde de arkosolium (kaya içine oyulmuş, üzeri bir kemer ile kapanan bir nişin zemininde yer alan mezar) için kullanılan büyük bir duvar

eklenmiştir (Şekil 19). Kuzey Suriye Ruweha'daki Bizzos Kilisesi'nde avlunun ortasında iki büyük anıtsal yapıda yer alan mezar, büyük bir duvarla çevrelenmiştir (Şekil 20) (Davies, 1953).

Şekil 19.

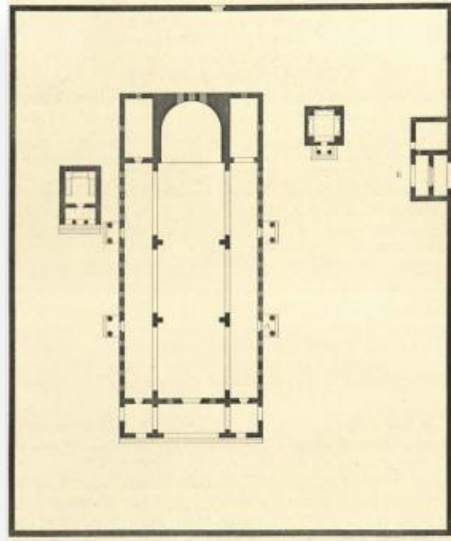
İl- Anderin Güney Kilisesi ve Dikdörtgen Duvarın Planı

(Butler, 1929)

Şekil 20.

M.S. 6.yy Ruweha, Bizzos Bazilikası'nın Planı

(Butler, 1903)

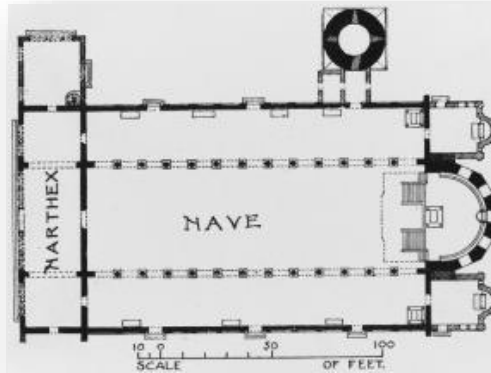
Roma bazilikalarında olduğu gibi Helenistik bazilikalarda da (Suriye bazilikaları hariç) atrium ana mekândan önce gelmektedir. Roma bazilikalarında atriumun revağı, kilisenin giriş kapısı olarak kullanılırken, helenistik bazilikalarda atriumun bir bölümü olarak kullanılmıştır. Batıda antre/giriş dışarı açıkken, Doğu'da narteks bir kapı ile dışarı kapatılmakta ve ana mekâna açılmaktadır.

Batıda İtalya, Ravenna'da M.S. 538/49 San Apollinare in Classe, Roma'da 5.yy Santa Sabina Kiliseleri dışa çıkıntılı çokgen apsisli, narteksli, neflere bölünmüş bir Helenistik bazilikalardır (Şekil 21) (Şekil 22) (Davies, 1953).

Suriye bölgesi Helenistik bazilikalarda ana mekânın girişine narteks kısmına geniş sundurmalar eklenmiştir. Böylece farklı cepheleriyle dikkat çeken geniş açık sundurmaların iki yanına, üst nartekse çıkılan içerisinde merdivenler yer alan kuleler eklenmektedir. Bu açık sundurmalarından girilen giriş kapıları süslemeli veya kabartma taşlarla dekora edilmektedir. Pencereleler ise Batı bazilikalarında olduğu gibi sadece üst pencereler şeklinde değil yan koridor duvarlarına da eklenerek daha fazla pencereler kullanılmıştır (Şekil 23). M.S. 6.yy Helenistik bazilikalarda dıştan çokgen apsis sembolik olarak pencerelerden oluşmakta idi. Çatı, Batı'da Roma bazilikalarında olduğu gibi kurşun ve bronzla kaplanmıştır. Konstantinopolis Kutsal Havariler Kilisesi yıldızlı çinilere sahip olduğu, Batı'da Ravenna'da geometrik desenlerden oluşan renkli sırlı çinilerin kullanıldığı süslü tavanlar varken, Doğuda Helenistik bazilikalarında üçgen ahşap çatıda yüksek pencereler ve kirişler yer almaktadır.

Şekil 21.

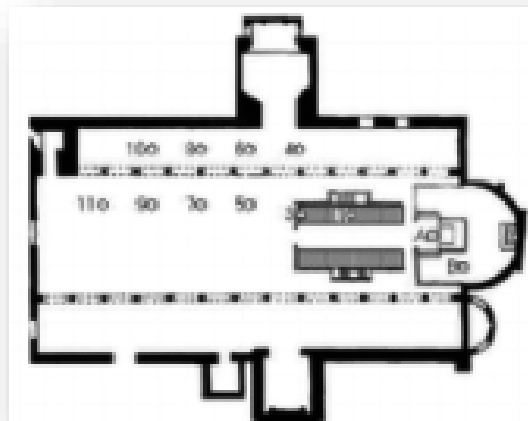
Ravenna San Apollinare in Classe Kilisesi'nin Planı

(<http://www.artandarchitecture.org.uk/images/conway/e2a1c880.html>)

Şekil 22.

Roma, Santa Sabina Bazilikası'nın Zemin Planı

(https://www.researchgate.net/figure/Plans-of-the-twelve-churches-surveyed-a-Santa-Sabina-Basilica-in-Rome-b-St_fig1_7642070)

Şekil 23.

M.S. 5.yy Mshabbak Bazilikası'nın Yan Güney Batı Duvarında Yer Alan Pencereler ile Üst Pencerelelerin Kullanımı

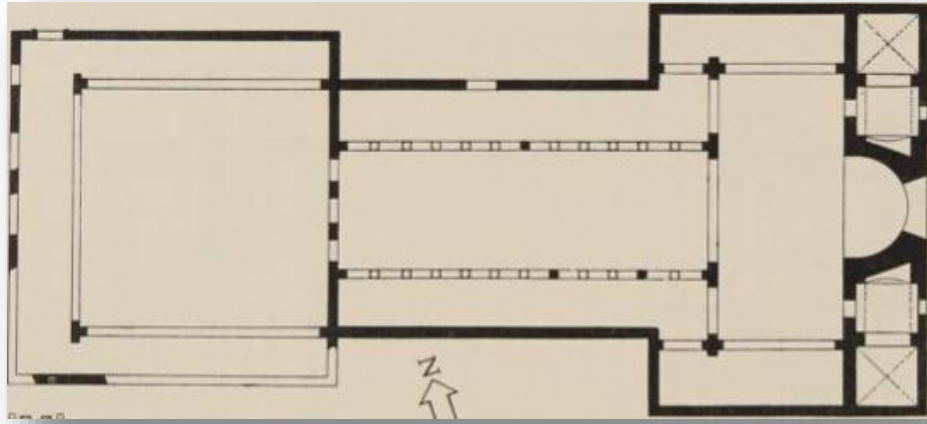

(Butler, 1903)

Davies (1953) Helenistik plan tipindeki bazilikalarda transeptin Yunanistan'da M.S. 4. ve 5.yy' ait bazı kiliselerde, Anadolu'da Perge, Korykos ve Sagalossos bazilikalarında görülmektedir. Mısır'da Abu Mina, St. Menas Bazilikası'nda kullanıldığı fakat Suriye bölgesindeki bazilikalarda transeptte yer verilmediğini belirtmektedir. Filistin'de sadece M.S. 5.yy Multiplication of the Loaves (Et-Tabgha) Bazilikası'nda görülürken, Kuzey Afrika'da helenistik bazilikalarda transeptte ait bir kalıntı tespit edilmemiştir (Şekil 24) (Şekil 25) (Şekil 26).

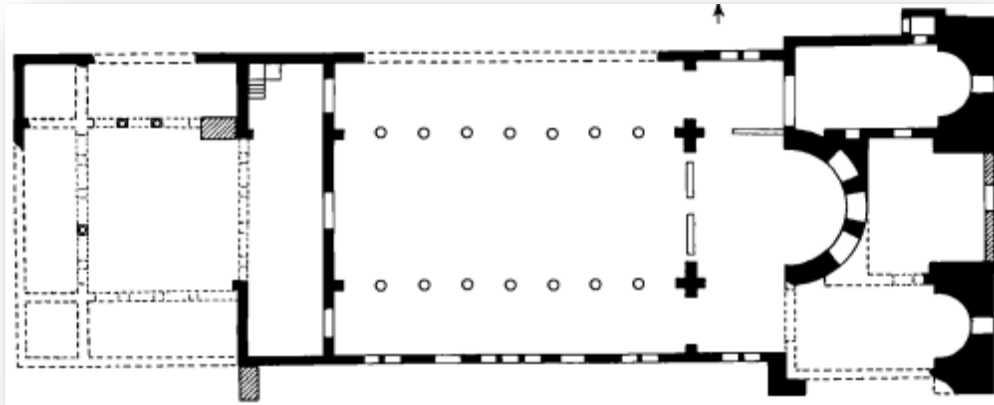
Yunanistan'da M.S. 5.yy Selanik St. Demetrios Bazilikası, M.S. 6.yy Nikopolis Bazilikası, Korinth Lechaion'da 5.yy St. Leonidos Bazilikası transeptli bazilikalardır. Yunanistan'da M.S. 5 ve 6.yy'ın en ayırt edici özelliği, doğu ucuna transeptin iç düzenlemesidir (Şekil 27) (Şekil 28). Yunanistan'da Helenistik bazilikalarda transeptin örneği Selanik St. Demetrios Bazilikası'nda verilmektedir (Krautheimer, 1965). Anadolu'da Pamfilya bölgesi M.S. 5 - 6.yy Perge Bazilikası, Kilikya'da Korykos G Kilisesi'nde (Hill, 1996) görülmektedir.

Şekil 24.

Perge Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1965)

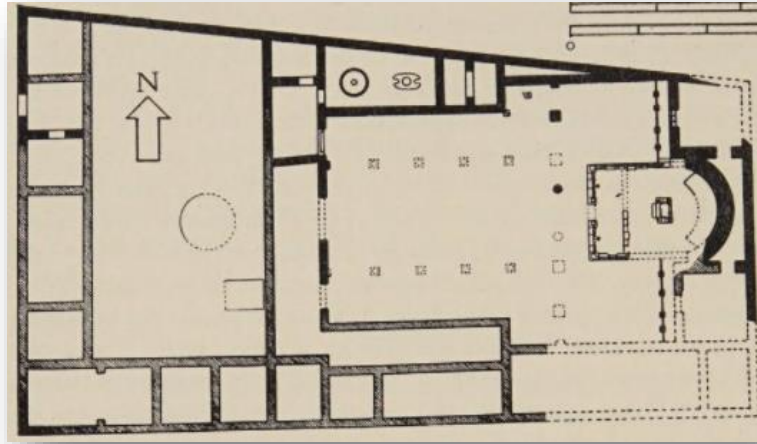
Şekil 25.

Korykos Bazilikası'nın Planı

(Hill, 1996)

Şekil 26.

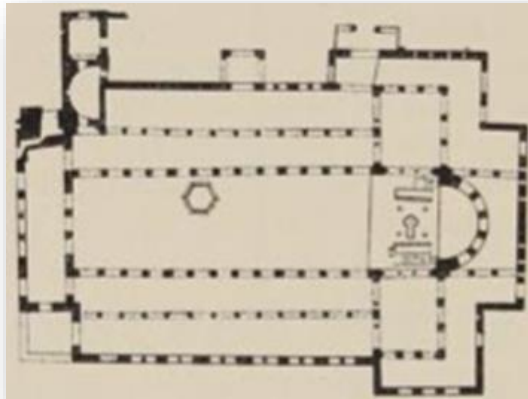
Filistin Et- Tabgha Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 27.

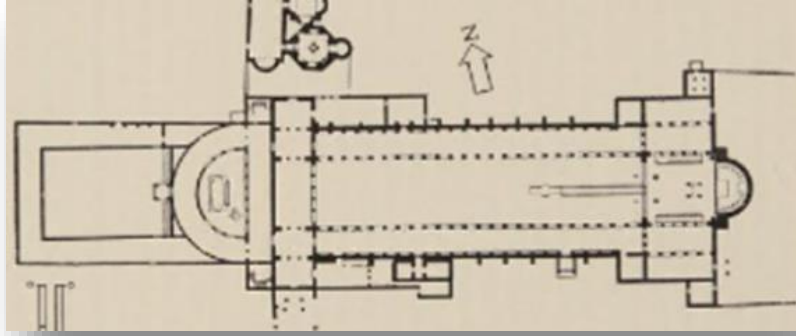
Selanik St. Demetrios Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 28.

Korinth Lechaion St. Leonidas Bazilikası'nın Planı

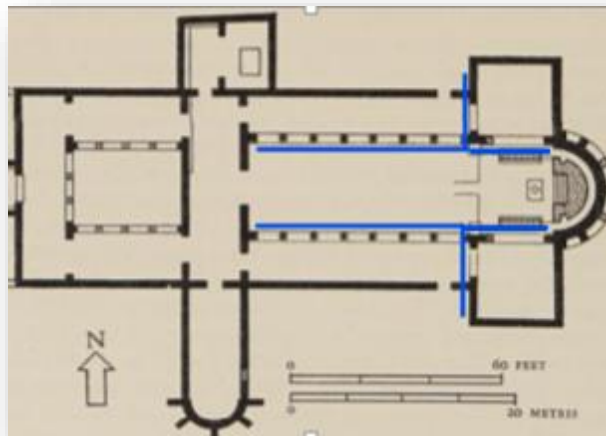

(Krautheimer, 1965)

Narteks gibi Doğu'daki transept kullanımının da Yunanistan eseri olduğu ve Helenistik etkilerin yoğun olduğu bölgelerde sıkça kullanıldığı belirtilmektedir. Yunanistan'da sekiz transeptli bazilikadan sadece beş tanesinin Roma bazilikalarına yakın olduğu belirtilirken transept, nefler ve sütunların uzunluğu kısaltılarak nefi dik bir dikdörtgen açı bırakacak şekilde yerleştirilmektedir (Şekil 29). Ancak Helenistik bazilikalarda transept, nef ve revaklar kesilmeden dışa doğru bükülerek ve daha sonrada dik bir açıyla doğu duvarına yönelmekte, böylece merkezde bir boş alan bırakılmaktadır (Şekil 30) (Davies, 1953).

Şekil 29.

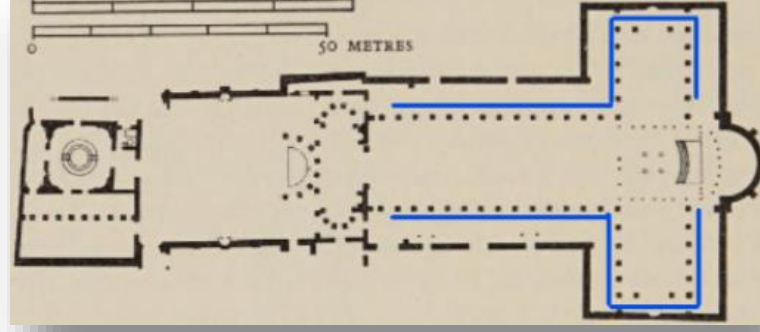
Korinth, Nikopolis A Bazilikası'nda Transeptin Kullanımı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 30.

Mısır, Abu Mina, 5.yy'ın ilk çeyreği St. Menas Bazilikası'nda Transeptin Kullanımı

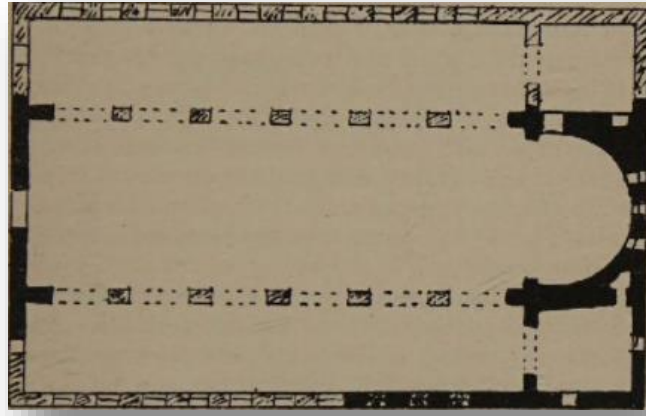
(Krautheimer, 1965)

Bu transeptin Yunan eseri olduğu ve Helenistik bazilikal planda prothesis ayinine uyum sağlamak için tasarlandığını ve daha sonra pastophorio olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Batı bölgesi bazilikalarında, Efkaristiya ayininde inananlar hediyelerini prothesis masasına sunarken Doğu bölgesi bazilikalarında hediyeler hizmetten önce muhtemelen diakonikona bırakılmakta, ekmek ve şarabında bir kısmı diyakozlar tarafından prothesis masalarına yerleştirilmektedir. Bu kutsal ayini sağlamak için bazilikanın doğu ucunda merkezi apsisi çevreleyen ve yan neflere açılan iki simetrik yan odalardan oluşan üçlü kutsal alan oluşturulmuştur. Helenistik bazilikalarda üçlü kutsal alan çoğunlukla tek bir doğu duvarı ile çevrelenmektedir. Kuzeydoğu Suriye Zebed Doğu Kilisesi veya Anadolu Kilikya'da M.S. 480 Meryemlik St. Thecla Bazilikası'nda olduğu doğu uçtaki kutsal alan düz bir duvarla çevrelenmiştir (Şekil 31) (Şekil 32). Bu plan M.S. 4.yy'da binanın dış cephesindeki dikdörtgen şekli korumak için tercih edildiği, M.S. 5.yy'ın başlarında Kuzey Suriye'de bazilikalarında iki yan oda simetrik olmaktan çıkmış, bunlardan biri küçük kapıyla nefle, daha küçük bir giriş kapı/kısmıyla da apsisle bağlantılı kapalı bir oda olarak kullanılmıştır. Diğerine kubbe genişliğini kapsayan bir kemer eklenerek koridor ve nefi kapsıyordu. Bunlardan biri prothesis, diğeri ise diakonikon olmuştur. Bu üçlü kutsal alan M.S. 5.yy'da Anadolu'nun kıyılarında ve çevresinde Helenistik bazilikal planda görülürken, M.S. 6.yy'da Yunanistan'da görülmektedir. Özellikle Filistin bölgesinde Helenistik bazilikalar, uzun nef ve yan koridorları ve doğu ucunda yer alan diakonikon ve prothesis odaları yan apsis biçimini alarak, üç apsisli planlarıyla bilinmektedir. Bunlardan M.S.540 Gerasa'da St. Peter ve Paul Kilisesi

ahşap çatılı, üç apsisli forma sahiptir (Şekil 33). Filistin bölgesi Helenistik bazilikalarının dış cephelerinin sade, iç mekânlarının zengin mozaikler döşenmiş, ahşap çatılı oldukları belirtilmektedir. Bazı kiliselerde atrium yer alırken narteks ise Justinianus dönemi ve sonrasında kullanılmaya başlamıştır. Genellikle ana nefin üzerinde birkaç basamakla yükseltile uzun platformdan oluşan presbyterium alanı yer almaktadır. Sunaklar ise ciboriumun altında apsisin önünde yer almaktadır (Davies, 1953).

Şekil 31.

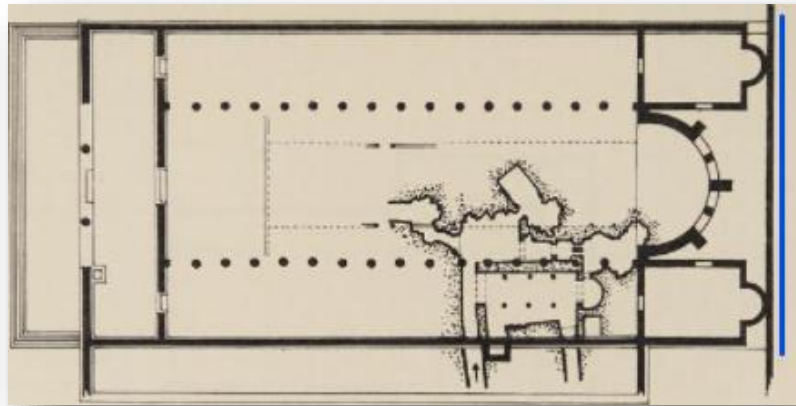
Zebed Doğu Bazilikası'nın Planı

(Davies, 1953)

Şekil 32.

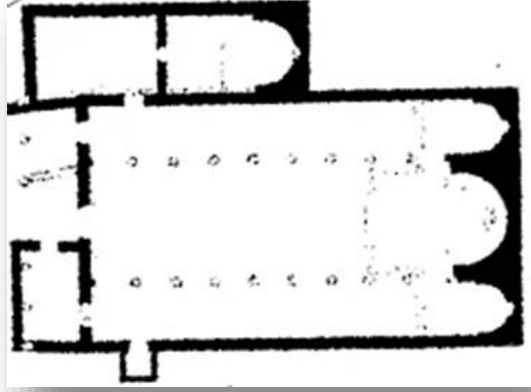
Meryemlik St. Thecla Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 33.

Gerasa St. Peter ve Paul Kilisesi'nin Planı

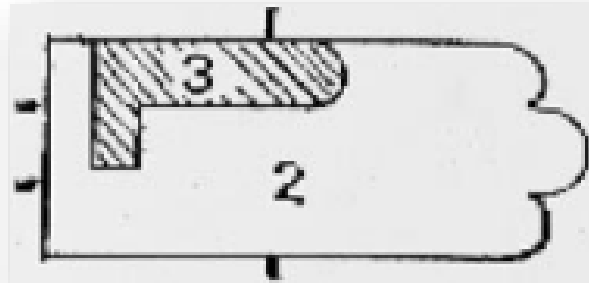

(Patrich, 2006)

Kudüs'te 5.yy St. Mary Probatice Kilisesi, İsrail Tiberya 6.yy Mt. Berenice Bazilikası, Filistin Decopolis 6.yy Abila Kilisesi, Ürdün 6.yy Petra Bazilikası, Gerasa M.S. 526/7 Procopius Kilisesi, Ürdün 6.yy Pella Batı Kilisesi üç apsisli bazilika formuna sahiptir (Şekil 34) (Şekil 35) (Şekil 36) (Şekil 37) (Şekil 38) (Şekil 39). Helenistik bazilikalarda, kutsal alanın üç apsisli biçiminin yanı sıra trikonç (üç yapraklı yonca) planında da görüldüğü belirtilmektedir. Trikonç planın ortaya çıkış yeri olan Mısır'da M.S. 440 Deir-el-Abiad Beyaz Manastır Kilisesi örnek verilmektedir (Şekil 40) (Balderstone, 2007; Krautheimer, 1965).

Şekil 34.

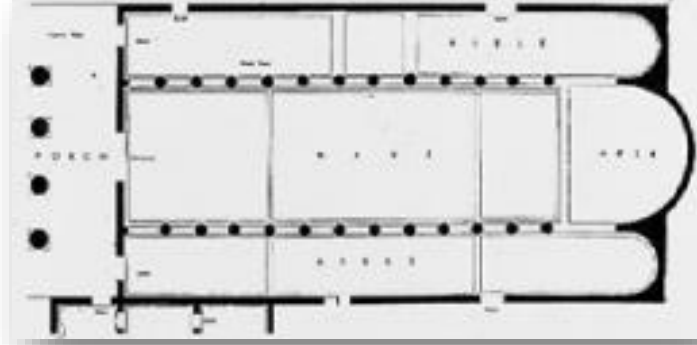
Kudüs St. Mary Probatice Kilisesi'nin Planı

(Viviani, 2003)

Şekil 35.

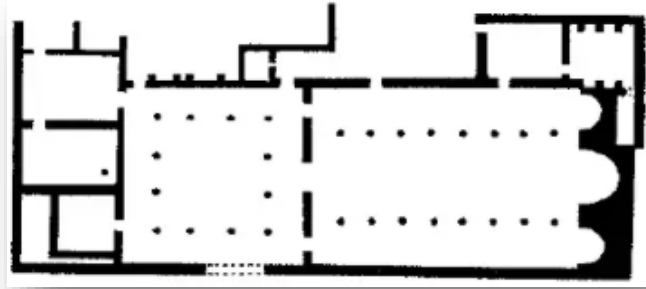
Decopolis Abila Kilisesi'nin Planı

(Vivani, 2003)

Şekil 36.

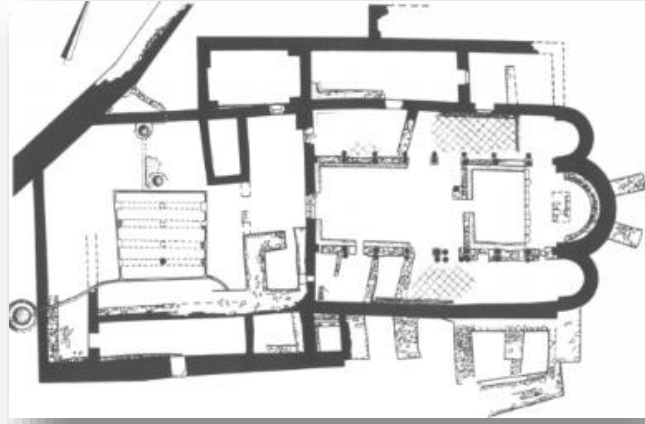
Ürdün, Petra Bazilikası'nın Planı

(Patrich, 2006)

Şekil 37.

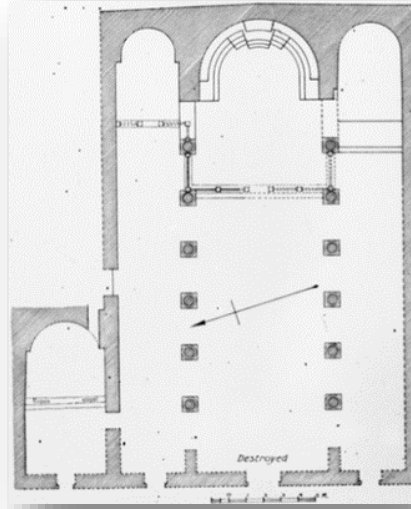
İsrail, Tiberya Mt. Berenice Bazilikası'nın Planı

(Hirschfeld, 1946)

Şekil 38.

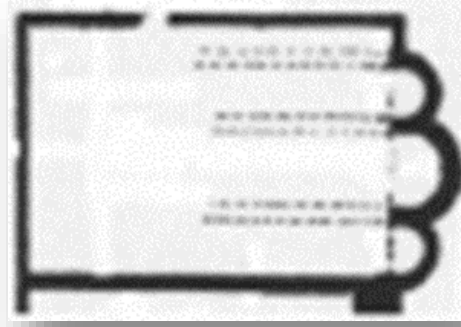
Gerasa Procopius Bazilikası'nın Planı

(https://library.artstor.org/#/public/SS7730480_7730480_10837607)

Şekil 39.

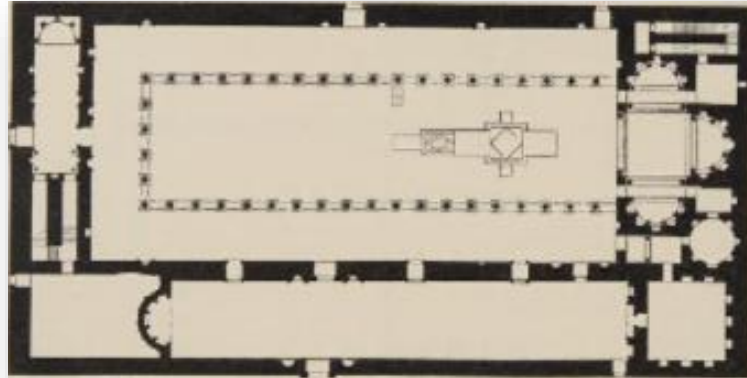
Ürdün Petra Batı Bazilikası'nın Planı

(Balderstone, 2009)

Şekil 40.

Mısır Beyaz Manastır Kilisesi'nin Planı

(Krautheimer, 1965)

Helenistik bazilikaların İmparatorluğun geniş bir alanına yayılmasından dolayı bölgesel özellikler de taşımaktadır. Davies (1953) Suriye bölgesinde yerel özellikler taşıyan Helenistik bazilika tipindeki kiliseler ana mekânın cephesine eklenmiş geniş sundurmaları ve özgün cepheleriyle dikkat çektiği belirtilmektedir (Şekil 41).

Kuzey Suriye bölgesinde ise özellikle kayalığın yoğun olması bu kiliselerde taş ana malzeme olmuştur. Genellikle transepte yer verilmemiş, geniş kemerli girişleri ve girişin iki yanında yükselen kuleleri, seyrek kare payelerle ayrılmış nefleri ve bunların üzerine uzunlamasına yerleştirilmiş geniş açıklık kemerlere sahiptir (Şekil 42) (Davies, 1953; Eyice, 1988). 3 nefli ve tek apsisli yan odalarla çevrili

bazilikaların, Doğu Akdeniz’de Suriye’de en yaygın kullanılan erken plan tipi olduğu belirtilmektedir (Balderstone, 2007). Örneğin M.S. 6.yy Bankusa Güney Bazilikası, M.S. 460 Mshabbak Bazilikası, M.S. 4.yy Kharab Shems Bazilikası, Kuzey Suriye M.S. 6.yy Suriye Kalb Lauzeh Kilisesi (nefi ahşap çatılı), Khribit Hass Bazilikası yarım daire biçimli apsisi ki yandan yan odalarla çevrelenmiş, dikdörtgen planında taş malzemenin kullanıldığı yerel özellikler taşıyan Helenistik bazilikalardır (Şekil 43) (Şekil 44) (Şekil 45) (Şekil 46) (Şekil 47) (Şekil 48) (Davies, 1953).

Şekil 41.

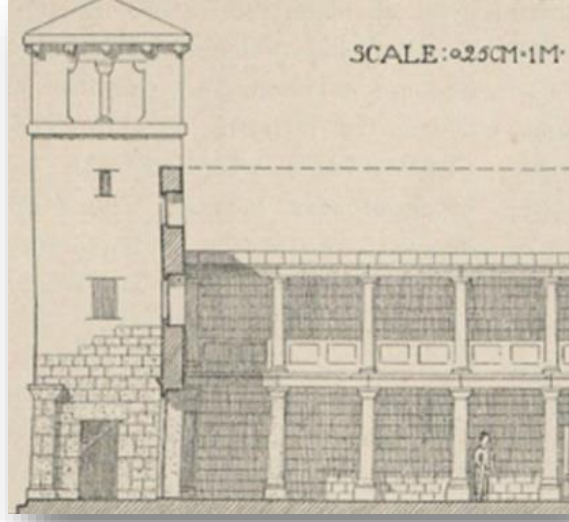
Suriye, Kal’at Sem’an Aziz Simeon Manastırında Güney Bazilikası’nın Narteks Bölümünün Özgün Cephesi

(Butler, 1929)

Şekil 42.

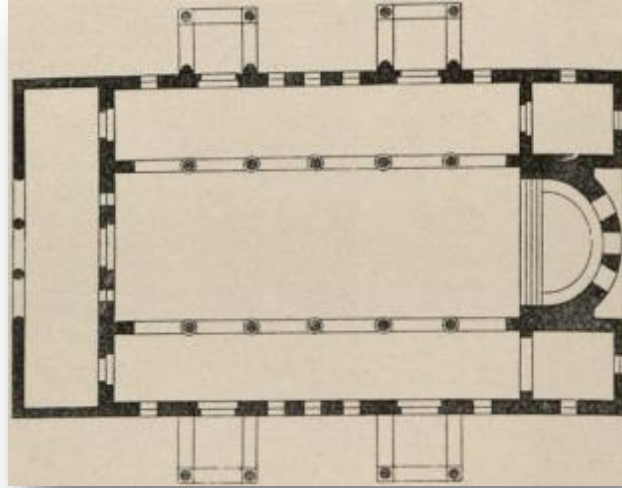
Güney Suriye, Umm is – Surab, Sergios and Backhos Kilisesi'nin Batı Ucunda Yer Alan Kulenin Rekonstrüksiyonu

(Butler, 1929)

Şekil 43.

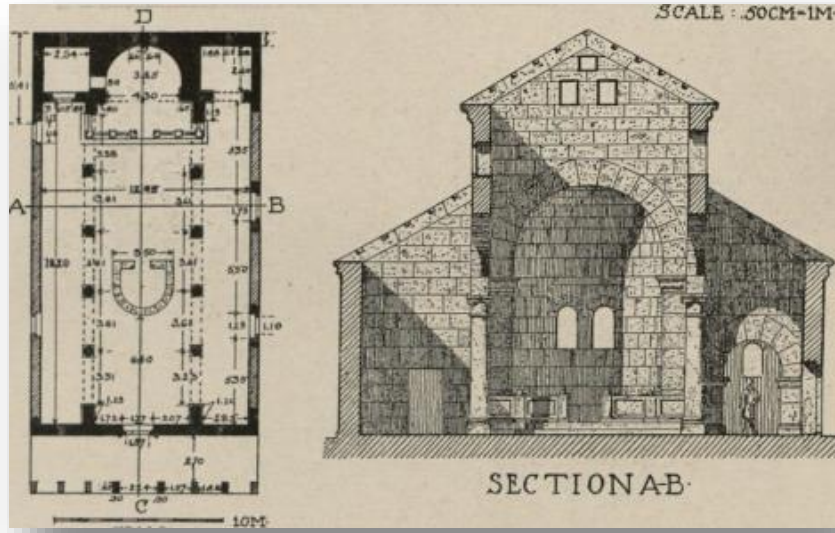
Suriye, Bankusa Güney Bazilikası'nın Planı

(Butler, 1929)

Şekil 44.

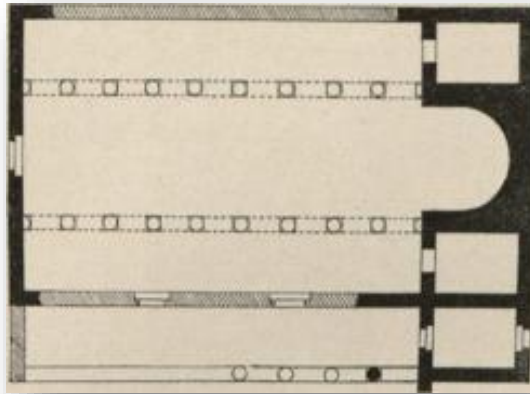
Kuzey Suriye, Kharab Shems Bazilikası'nın Planı ve Kuzey – Güney İç Kesiti

(Butler, 1929)

Şekil 45.

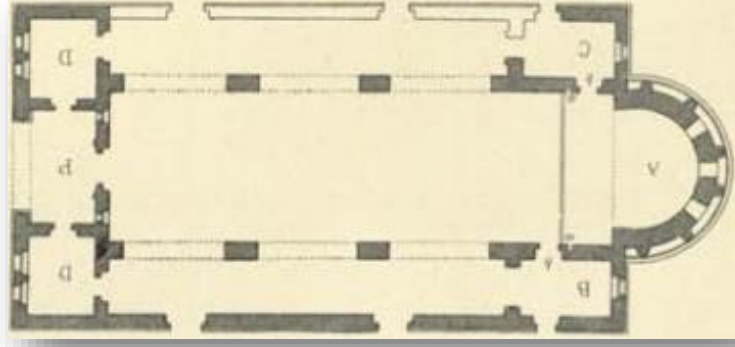
Khirbit Hass Bazilikası'nın Planı

(Butler, 1929)

Şekil 46.

Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Planı

(Butler, 1903)

Şekil 47.

Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Güney Doğudan Görünümü

(Milburn, 1988)

Şekil 48.

Kalb Lauzeh Bazilikası'nın Güney Batıdan İç Mekân Görünümü

(Butler, 1903)

Doğu Bazilikaları. Davies'in (1953) sınıflandırdığı diğer bazilika grubu Doğu bazilikalarıdır. Ermenistan'da yoğunlukla görülen Anadolu, Kıbrıs, Girit ve Yunanistan'da kullanılan bir tiptir. Doğu bazilikalarının kökeninin Mezopotamya olduğu ve en ayırt edici özelliğinin gizli bir nef olarak tanımlanan, ana nefin duvarlarının yan koridor duvarlarının üzerine yükselmemesi/taşmamasıdır. Zemin planı Roma ve Helenistik bazilikalarına benzer olsa da apsisten ve yan nef duvar pencerelerinden gelen ışığın, mekânı daha fazla aydınlatması için kilisenin boyutunun kısa tutulduğu belirtilmektedir. Bu bazilikaların bir diğer özelliği ise üst örtüde sadece tonoz kullanılmasıdır. Tonoz örtü sistemi genellikle payandalarla desteklenmiştir. Bazı örneklerde ek sütunlar da kullanılmaktadır.

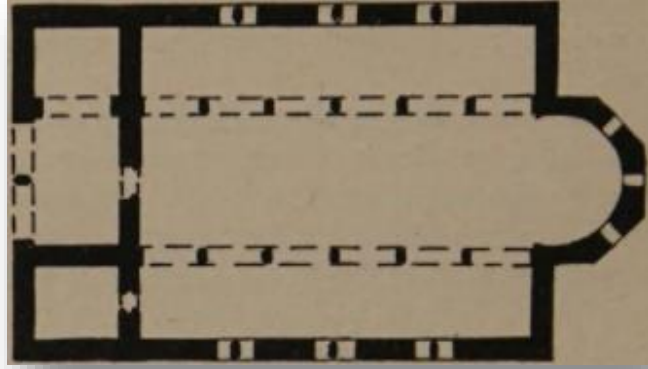
Yerel özellikler taşıyan Orta Anadolu'da Karaman Karadağ bölgesi Binbir Kilise (Maden Şehir) bazilikaları ile Maden Dağı'ndaki (Kurt, 2011) bazilikalar bir doğu bazilikasıdır (Davies, 1953). Orta Anadolu'da Karaman Karadağ Binbir Kilise bazilikalarının, duvarları kesme taştan yapılmış, dış cephelerinde herhangi bir süs unsuru olmayan, içe kapanık yapılar olan ve neflerin kısa kare payelerle ayrıldığı, tonozlu bazilikalar olduğu açıklanmaktadır (Şekil 49) (Şekil 50) (Eyice, 1988). Orta

Anadolu bölgesinde yer alan Kapadokya bölgesinde ise bazilikal planın kullanılmadığı çoğunlukla haç planının tercih edilmiştir (Davies, 1953).

Bu bazilikalarının bir örneği olan Orta Anadolu'da Karaman Karadağ bölgesi Maden Dağ Kilisesi yan neflere girişin kapatılmış olduğu ve giriş kısmından sadece ana nef erişiminin sağlandığı görülmektedir. Helenistik bazilikaların ahşap çatı örtüsü yerine ise burada sadece tonoz kullanılmaktadır. Bu tonoz örtü sistemi payandalarla ve bazen de sütunlarla desteklenmektedir. Orta Anadolu'da doğu bazilikalarında atriumun bulunmadığı ve nef giriş narteksten sağlanmaktadır. Davies (1953), tonoz örtü sisteminin İran, Mezopotamya ve Suriye'de bulunan Asya kökenli bir özellik olduğunu belirtmektedir (Şekil 51).

Şekil 49.

Karaman, Binbirkilise 3 No'lu Bazilikası'nın Planı

(Davies, 1953)

Şekil 50.

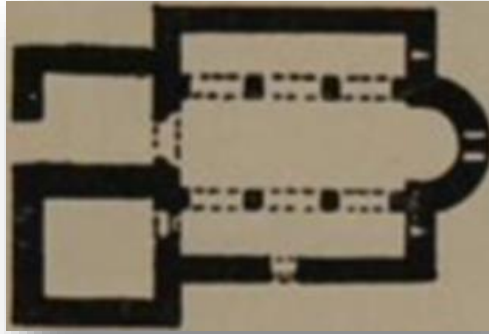
Binbir Kilise'nin Güney Doğudan Görüntüsü

(Milburn, 1988)

Şekil 51.

Orta Anadolu, Karaman Maden Dagh Kilisesi

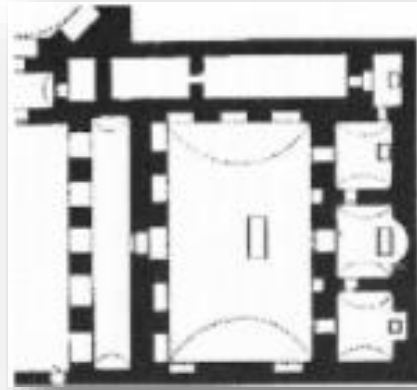
(Davies, 1953)

Enine Kesitli (Transverse) Bazilikaları. Dördüncü grup olarak sınıflandırılan Enine kesitli (Transverse) bazilikalılar, giriş kapısı ile apsisi birleştiren, enine yerleştirilmiş nef, tek apsisli bir kilise plan tipidir. Ermenistan, Anadolu'da Kapadokya, Nusaybin'in kuzey doğusunda Tur Abdin'de M.S. 6.yy Mar Gabriel Kilisesi ve Suriye Hauran'da Salah, Mor Yakub Kilisesi, görülen enine kesitli bazilika tipi, Mezopotamya'nın erken kilise tipidir (Şekil 52) (Şekil 53). Bunlarda enine nefler üzerinde yarım daire formlu kubbe yer almaktadır. Mezopotamya ve Suriye bölgesinden Büyük Britanya'ya kadar uzanan geniş bir alana sahiptir. M.S.

5.yy'ın sonunda, bu bazilika plan tipinin kullanımı, merkezi plan tipine dönüştürülmesiyle sona erdiği belirtilmektedir (Davies, 1953). Güney Suriye M.S. 5.yy Tafha bazilikasında olduğu gibi, uzunlamasına kemerler ve alt kısmı yan nefler ile nefi kaplayan üst üste iki enine kemerle orta ve yan neflere bölünmüştür (Butler, 1903; Davies, 1953).

Şekil 52.

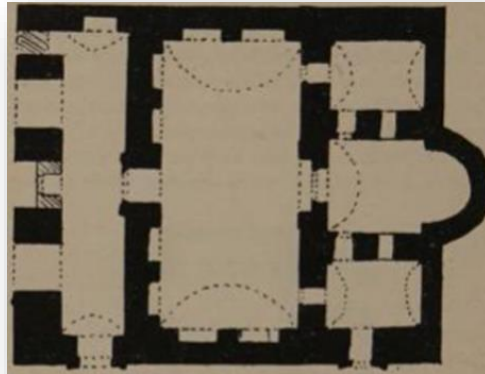
Tur Abdin, M.S. 6.yy Mar Gabriel Kilisesi

(Balderstone, 2019)

Şekil 53.

Salah, Mar Yakub Kilisesi

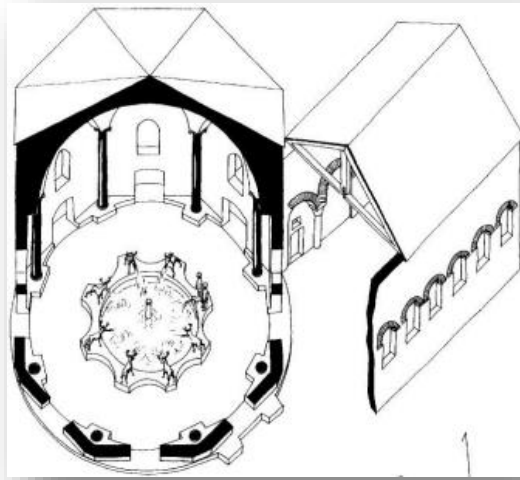
(Davies, 1953)

Merkezi Plan

Erken Hristiyan mimarisinin diğ er yapı tipi sekizgen, yuvarlak, kare ve haç biçiminde olan, merkezi plandır. İlk örnekleri ahşap örtülü olan bu yapıların daha sonra Bizans mimarisiyle birlikte tonozlu veya kubbeli örtü sistemine sahip olduğu merkezi plan, kral anıt – mezarlarından türetilmiştir (Roth, 2002; Mango 2006). Roth (2002) aynı zamanda pagan heroa mimarisinden veya bir tanrının ya da seçkin bir ailenin ölmüş üyesinin anısına yapılan (adanan) Mango (2006) göre Roma mausoleumdan) bir yapıdan türetildiğ ini de belirtmektedir. İlk Hristiyanlar merkezi plan formunu martyrion (bir şehidin acı çektiğı veya dini uğruna öldüğü yerde anılarını yaş atmak için yapılan yapı, şehitlik) ve önemli Hristiyanların mausoleumlarının (anıt mezar) yapımında kullanmıştır (Roth, 2002). Merkezi plan formunun vaftizhane olarak adlandırılan anıtsal yapılarda da kullanıldığı belirtilmektedir (Eyice, 1988; Roth, 2002). İlk vaftizhane M.S. 315 yılında Roma’da inşa edilmiş sekizgen formlu Lateran Bazilikası Vaftizhanesi’dir (Roth, 2002). Erken dönemdeki merkezi plan tipinin en güzel örneğı Ravenna’daki Justinianus döneminde inşa edilmiş yaklaşık M.S. 526’da başlanan ve M.S. 547 yapımı tamamlanan St. Vitale Kilisesi’dir. Bema mekânı ile iç içe iki sekizgen formdan oluşmaktadır (Şekil 54) (Şekil 55) (Davies, 1953).

Şekil 54.

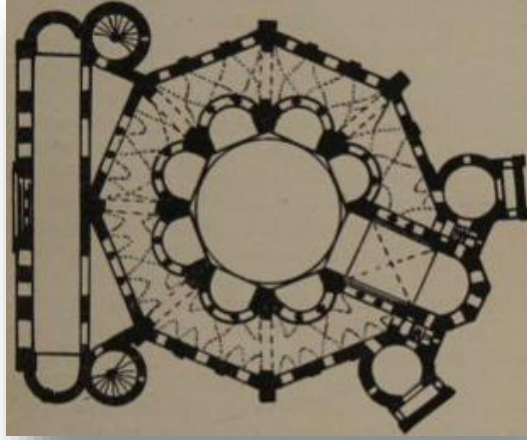
Lateran Bazilikası’nın Vaftizhanesinin Rekonstrüksiyonu

(Thayer, 2012)

Şekil 55.

Ravenna St. Vitale Kilisesi'nin Planı

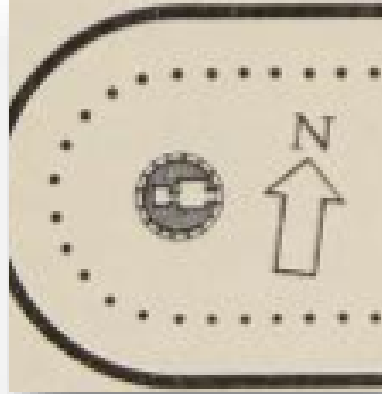

(Davies, 1953)

Merkezi planın erken kullanımı olan martyrion ve vaftizhane yapıları, bazilika planlı kiliselerin içerisinde veya bağımsız bir ayrı yapı olarak kullanılmaktadır (Davies, 1953). Martyrion – bazilika örneği olan, Kudüs'te Kutsal Gömüt (Golgotha) ayrı bir yapı olarak yer alırken, Kudüs Eleona Kilisesi'nde bemanın yükseltilmiş zemininin altına bulunmaktadır. Kutsal Gömüt (Golgotha) merkezi plan dinsel tören amaçlı planlanırken, Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi'nin sekizgen merkezi planlı mekânı, kült nesnesinin saklanması için kullanılmıştır (Şekil 56) (Şekil 57) (Şekil 68) (Mango, 2006). Davies (1953) Batı'daki kiliselerde kullanılan transeptin, martyrionun işlevini yerine getireceğinden martyrion yapılarına az yer verildiğini belirtmektedir. Bunun nedeninin kiliselere transeptin eklenmesiyle sembolik bir haç planı oluşturulduğu ve sunağın kutsal emanetlerle doğrudan ilişki içinde olması, efkariya (ayin) ve azizler kültürünün (martyrion ile vaftizhanenin) birlik içinde gelişmesine neden olduğunu açıklamaktadır. Doğu'daki kiliselerde ise martyrion bazilikada ayrı bağımsız yapı olarak inşa edildiğini açıklamaktadır.

Şekil 56.

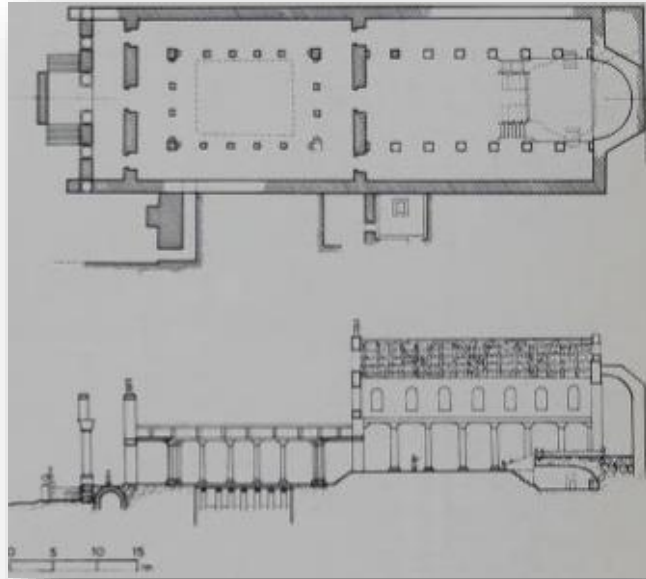
Kudüs, Kutsal Gümüt Bazilikası'nda Martyrionun Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 57.

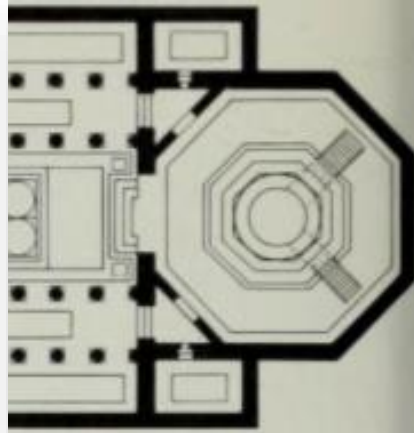
Kudüs Eleona Kilisesi'nin Zemin Planı ve Kesiti

(Mango, 2006)

Şekil 58.

Beytullahim Doğuş Kilisesi Rotundasının Planı

(Lassus, 1967)

İlk örnekleri martyrionda ve vaftizhanede kullanılan merkezi planın, giderek cemaatlerin düzenli toplantılarına hizmet etmekte olduğu ve Konstantinopolis'ten Kudüs'e ve Batıya kadar İmparatorluğun çeşitli başkentlerinde küçük değişikliklerle kullanıldığı görülmektedir. Merkezi planlı yapıların bazilikalarla birlikte kullanılmadığı çapraz, yuvarlak ve oval formlu olarak bağımsız birer yapılar olarak da kullanılmaktadır. Bunlar en yüksek seviyesine ulaştığı M.S. 4.yy'da Geç Antik çağın stiline ve yapım tekniklerine bağlı kalmıştır (Krautheimer, 1965).

Haç Plan

Bazilika ve merkezi plan tipinin dışında, Bizans kiliselerinde kapalı yunan haçı olarak kullanılan serbest haç plan tipinin erken örnekleri Erken Hristiyan mimarisinde görülmektedir. Hristiyanlar için sembolik bir anlam taşıyan bu haç formu alt gruplara ayrılmaktadır. Haç plan, Erken Hristiyan mimarisinde Serbest haç ve sadece Bizans mimarisinde kullanılan kapalı yunan haçı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Erken Hristiyan mimarisi içerisinde kullanılan serbest haç plan tipi kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı merkez bir alan ile bu alana dik konumlanan eksenlerindeki haç kollarından oluşmaktadır. Merkezi bir plan tipinden türeyen Haç planının kökeninin Hellenistik Dönemde Doğu bölgesinde, Sidon,

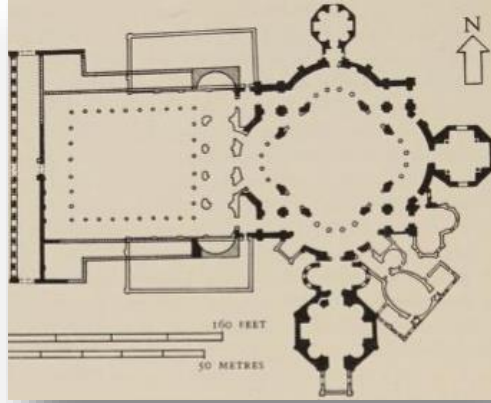
Palmyra ve İskenderiye’de katakomplarda kullanılan, mezar odalarına dayandığını belirtilmektedir. Mezar odalarında benimsenen bu haç planının sembolik anlamlar taşıdığı Hristiyanlık dininde insanın yeniden dirileceği günü, Kutsal Haç’ın koruyuculuğu altında bekleme isteği inancını dayanmaktadır. Serbest haç plan Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra, M.S. 4.yy’dan itibaren kiliselerde ve özellikle martyrion yapılarında sıklıkla kullanılan bir plan tipi olmuştur (Pekak, 2008). Serbest haç planının ilk örneğinin Konstantin Havariler Kilisesi’nde uygulandığı ve daha sonra inşa edilen mezar ve martyrionlar için bir ön örnek oluşturduğu belirtilmektedir. Davies (1953) Konstantin Havariler (Havariyyun) kilisesinin M.S. 4.yy sonu ve 5.yy’ın başlarına tarihlenen Ravenna ve Milano’da, Efes ve Antakya gibi şehirlerdeki kiliselerede bir ön örnek oluşturduğunu belirtmektedir.

Erken Hristiyanlık döneminde haç plan formu Doğu’da daima merkeze bağımlı, merkeze doğru yönelim gösterirken, Batı’da merkezden bir dağılma görüntüsü verdiği açıklanmaktadır (Pekak, 2008).

Batıda 4 yapraklı yonca haç plan tipindeki Milano’da St. Lorenzo Kilisesi, merkezden bir dağılım görüntüsü vermektedir. Ambulatuvar ve galerilerle çevrili yapı 27 – 50 m yüksekliğinde, caddeye bakan bir atriumu ve köşelerden 4 adet L formlu payandalarla desteklenen yonca haç planı, yüksek tonozlu, ahşap örtülü bir kubbeden oluşmaktadır. Yonca haç planının köşelerine kuleler eklenmiştir (Şekil 59). Batıda, yine M.S. 382 yılında inşasına başlatılan batı kolu uzun haç planlı bir yapı olan Milano’da Kutsal Havariler Kilisesi’de merkezden bir dağılma izlenimi vermektedir (Pekek, 2008). Kilisede ele geçen yazıtın bu kilisenin planının, Konstantin Havariler Kilisesi’nden benimsendiği belirtilmektedir. Bu haç plan şeması, küçük değişikliklerle M.S. 4.yy’ın sonundan M.S. 5.yy’ın ilk yarısına kadar Kuzey İtalya bölgesindeki kiliselerin bir ön örneği olmuştur (Şekil 60) (Krautheimer, 1965).

Şekil 59.

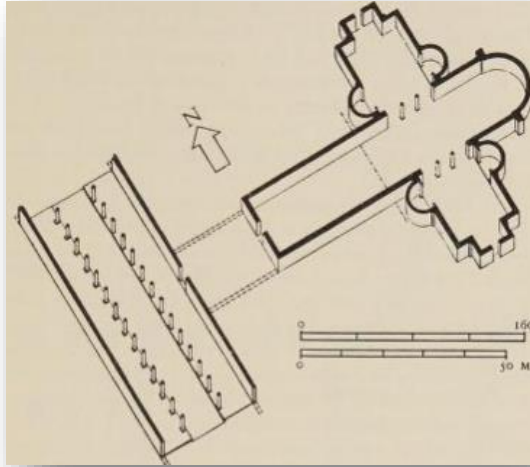
M.S. 370, St. Lorenzo Kilisesi'nin Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 60.

M.S. 382, Milano Kutsal Havariler Kilisesi'nin Planı

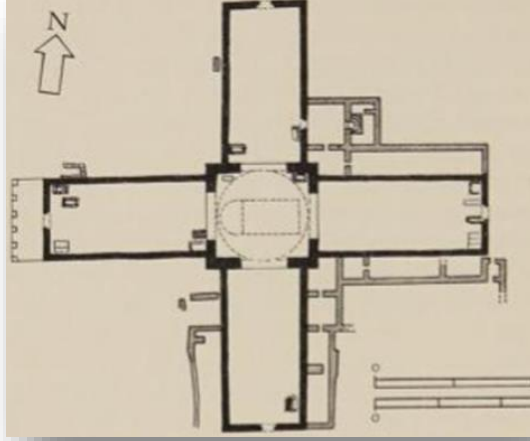
(Krautheimer, 1965)

Doğu'da ise M.S. 378 yılında inşa edilen merkezi kare haç planlı bir yapı olan Antakya'da Aziz Babylos'un Martyrion'u merkeze doğru bir yönelim göstermektedir. Kare merkezi planlı alandan 4 kol şeklinde uzanan koridorsuz mekânlar, merkezi alandan daha alçak ve ahşap çatılıdır. Üçgen ahşap çatılı kare merkezi planlı alan bir sunak ve Aziz Babylos ile iki Antakya piskposunun mezarlarını içermektedir (Şekil 61) (Krautheimer, 1965; Pekak, 2008). Doğu'da hem serbest haç planlı bir manastır

yapısı hem de haç merkezi olan Kuzey Suriye'deki Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı' da merkeze bağımlı bir eğilim göstermektedir (Şekil 62) (Şekil 63).

Şekil 61.

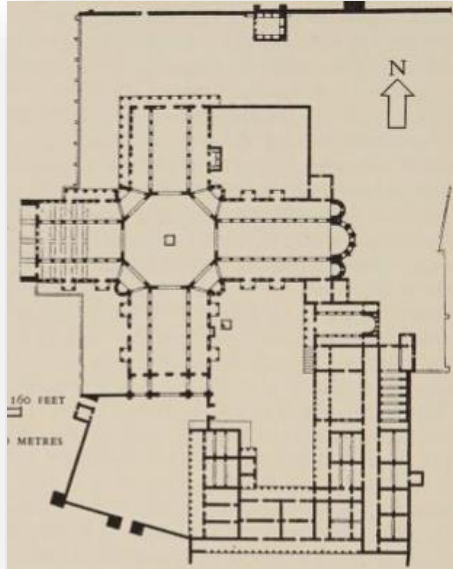
Antakya Aziz Babylas Mrytrion'un Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 62.

Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı'nın Planı (M.S.470)

(Krautheimer, 1965)

Şekil 63.

Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı

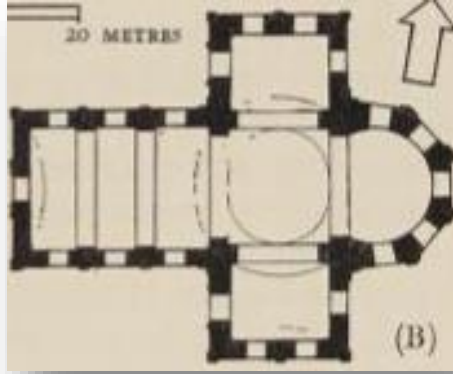
(Milburn, 1988)

Erken Hristiyan dini mimarisinde serbest haç planlı yapıların, havarilerin kutsal kalıntılarının saklandığı yapılar (İstanbul Kutsal Havariler Kilisesi), azizler ve bölgesel azizlerin mezar yapıları (Efes Aziz Ioannes Kilisesi, Antakya Aziz Babylas Martyrionu) veya bölgesel azizlere adanan anı, ziyaret, haç yapıları (Kal'at Sem'an Aziz Simeon Manastırı) olarak inşa edildiği belirtilmektedir. İşlevsel açıdan ise ilk zamanda azizin kutsal eşyalarını mufaza etmek amacıyla inşa edilen haç planlı Antakya Aziz Babylas Martiryon'un zaman içerisinde, ek bölümlerin inşasıyla düzenli ibadetin yapıldığı bir kiliseye dönüştüğü açıklanmaktadır. Bunun üzerine serbest haç planlı olarak inşa edilen martyrion ve mezar yapılarının zaman içerisinde hem mezar hem de ibadet amaçlı kullanıldıklarını belirtmektedir. Hem mezar hem de ibadet amaçlı bu kullanım sürecinin İstanbul Havariler kilisesiyle başladığı açıklanmaktadır.

Orta Anadolu bölgesinde yer alan Kapadokya'da haç plan baskın görülmektedir (Davies, 1953). Kapadokya'da M.S. 6.yy Tomarza, Panaghia Bazilikası haç plan içerisinde ele alınabilir (Krautheimer, 1965). Ancak bugün bilimsel yayınlarda kilisenin yok olduğu belirtilmektedir (Şekil 64) (Pekak, 2008).

Şekil 64.

Kapadokya, Tomarza Panaghia Bazilikası'nın Planı

(Krautheimer, 1965)

Bizans Mimarisi ve Bazilikal Planın Değişimi

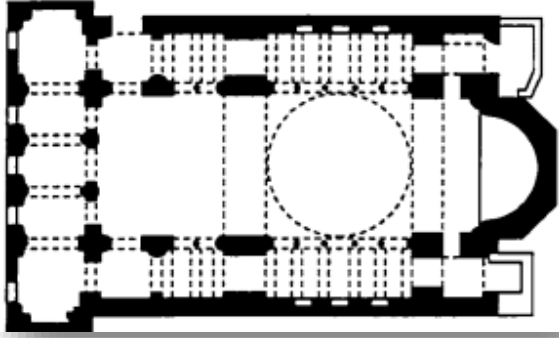
Justinianus'un hâkimiyetinin başlangıcına kadar Doğu ve Batı kilise mimarisinin standart plan tipine dayandığı, bazilika planlı, koridorlu/koridorsuz, ahşap çatılı yapıları, M.S. 6.yy'la birlikte değişmeye başlamıştır. Justinianus'un Doğu'daki mimarisi bazilika planından ayrılmış, tonozlu merkezi planlı yapılara yönelmiştir. M.S. 6.yy'da Geç Roma'nın ve Erken Hristiyan mimari kavramlarının azaldığı ve Justinianus dönemiyle birlikte Bizans mimarisinin başladığı belirtilmektedir (Krautheimer, 1965).

Bizans mimarisinin erken döneminde görülen yapı türü merkezi planın kubbeli üst yapısı ile bazilikal planın zeminin birleşmesiyle oluşturulmuş kubbeli bazilika plan tipidir (Şekil 65). Kilisede zemin planı bazilika formundayken, orta kısmında kubbe yükselmektedir. Kubbeli bazilika planının en erken örnekleri Anadolu'da görülmektedir. Bunlar, Kilikya'da M.S. 5.yy'ın ilk yarısına ait beş kubbeli bazilika olan Kilikya'da Khodja Kalessi (Krautheimer (1965), göre Alahan Manastırı) Kilisesi, M.S. 470 tarihli Silifke'de Meryemlik (Aya Tekla) Kilisesi, Kuzey Doğu Suriye'de Kasr Ibn Wardan Kilisesidir. Kubbeli bazilikanın bir örneği de Konstantinopolis'teki St. İrene (Aya İrini) Kilisesi'nde görülmektedir. Bugün çapraz kubbeli olan bazilika, zemini bazilikal planda, galeri seviyesinde ise haç

biçimindedir (Şekil 66) (Şekil 67) (Şekil 68) (Şekil 69) (Davies, 1953). M.S. 6.yy'da inşa edilen Konstantinopolis'teki Ayasofya kubbeli bazilikaların en önemli yapısıdır. Yangında yıkılan M.S. 415 tarihli Konstantin kilisesi olan Theodosius Bazilikası'nın bulunduğu alana inşa edilmiş kilise M.S. 537 yılında adanmıştır. M.S. 6.yy'da Justinianus hâkimiyeti zamanında kilise mimarisinin temel plan tipini oluşturmuştur (Şekil 70) (Davies, 1953).

Şekil 65.

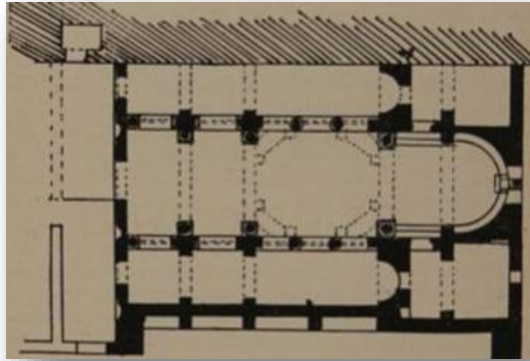
Kubbeli Bazilika Plan Tipi

(Kazdhan, 1991)

Şekil 66.

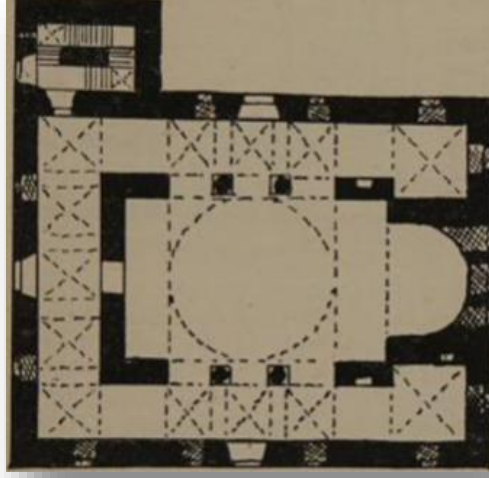
Kilikya Khodja Kilisesi'nin (Alahan Manastırı) Planı

(Davies, 1953)

Şekil 67.

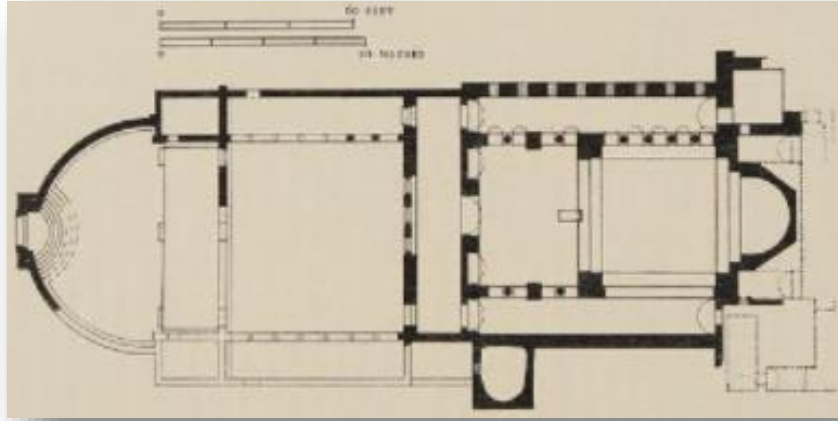
Kuzey Doğu Suriye, Kasr Ibn Wardan Kilisesi'nin Planı

(Davies, 1953)

Şekil 68.

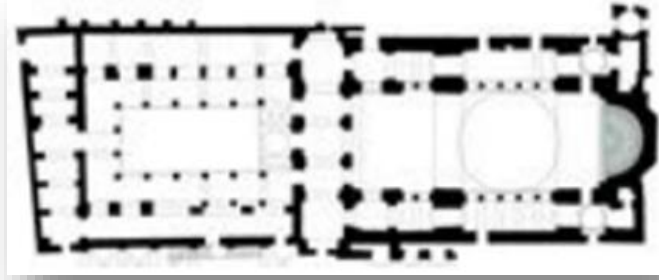
Meryemlik Kilisesi'nin Planı

(Krautheimer, 1965)

Şekil 69.

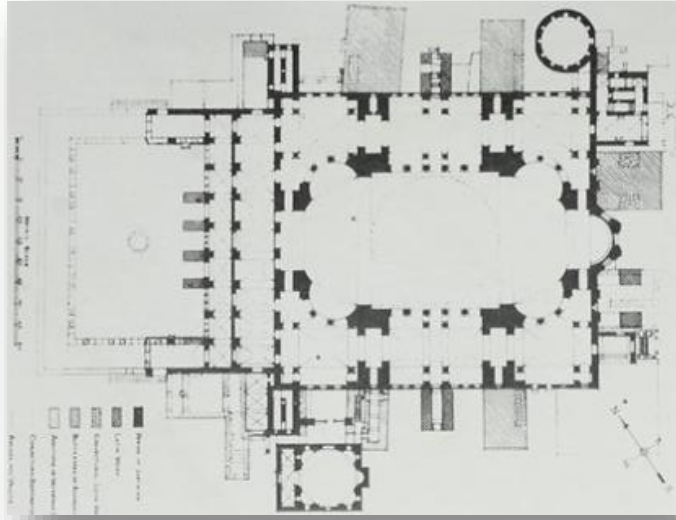
İstanbul, Aya İrini Kilisesi'nin Planı

(Üncü, 2015)

Şekil 70.

Ayasofya Kilisesi'nin Planı

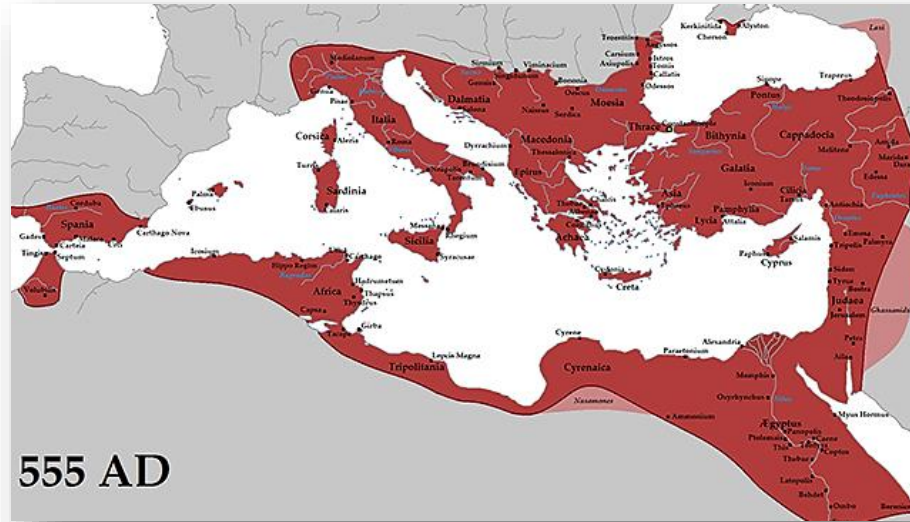
(MacDonald, 1962)

Mango (2006), Bizans mimarisinin, ilk altın çağı olan Justinianus döneminden yoksun bırakılamayacağını ve Ayasofya'sız bir Bizans mimarisinin başsız bir gövdeden farksız hale geleceğini belirtmektedir. Justinianus dönemi I. Justinianus (M.S. 518 – 565) ve II. Justinianus (M.S. 656 – 578) dönemlerini içermekte ve Erken Bizans mimarisinin en üst seviyesini oluşturmaktadır (Şekil 71). Bizans mimarisinin erken döneminde veya Justinianus dönemi kiliselerinde görülen en önemli özellik kubbenin kullanılmış olmasıdır. Justinianus döneminin yapılarından Konstantinopolis'te M.S. 6.yy'a tarihlenen Aziz Polyektos Kilisesi, Sergios ve Bakkhos Kilisesi, Ayasofya

Kilisesi birer standart kubbeli bazilikalarıdır (Mango, 2006; Krautheimer, 1965). Ancak Filistin’de M.S. 6.yy’da yaptırılan kiliselerin büyük çoğunluğunda bazilika planının kullanıldığını, tek bir merkezi plana rastlanılmadığını belirtmektedir. Justinianus’un başkent dışındaki mimarisinde kubbeli formlar her bölgede benimsenmemiş, yerel özellikler daha baskın olmuştur (Mango, 2006). Suriye, Filistin veya Mezopotamya bölgelerinde yerel geleneklere bağımlılık daha fazladır. M.S. 5.yy’a tarihlenen Kuzey Suriye’de Qalbloseh Bazilikası’nda yerel geleneklerin görüldüğü bir kilise yapısıdır. Bu kilisede Suriye mimarisinin tipik iki özelliği görülmektedir. Bunlar tek geniş mekân oluşturabilmek için sütunların yerine paye kullanılması ve içerisinde merdivenlerin bulunduğu bazilikanın iki yanına yerleştirilmiş kuleler bulunmaktadır. Krautheimer (1965) Justinianus imparatorluğunun büyük merkezlerinde görülen plan tiplerinin daha geç dönemlerde küçük bölgelerde devam ettirildiğini belirtmektedir. M.S. 5.yy’da Ege kıyı bölgelerinde görülen standart galerili bazilikaların Konstantinopolis’te ve çevre bölgelerde M.S. 530 yıllarına kadar kullanıldığı ancak Balkanlarda daha geç dönemlere kadar kullanıldığından bahsetmektedir.

Şekil 71.

I. Justinianus Döneminde İmparatorluğun Sınırları

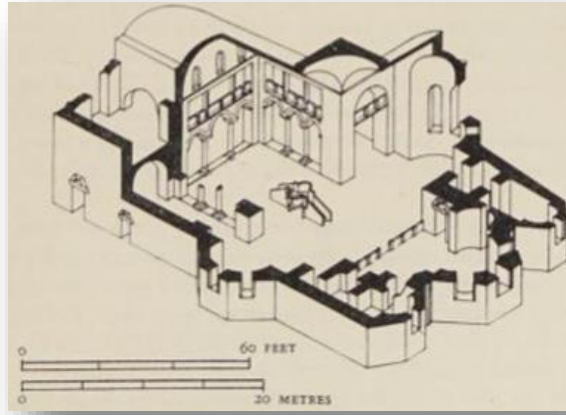

(<https://www.khanacademy.org/humanities/medieval-world/byzantine1/beginners-guide-byzantine/a/about-the-chronological-periods-of-the-byzantine-empire>)

Bizans mimarisi plan şeması olan kubbeli bazilikaların bir diğer formu haç biçimi kubbeli bazilikalardır. M.S. 6.yy'dan 9.yy ve 10.yy'a geçişin bir göstergesi olan plan tipi Mango (2006), tarafından kalabalık cemaatler için tasarlanmış M.S. 9.yy'dan sonra kiliselerde bu plan tipine ihtiyaç duyulmadığı için yapılmayan, Justinianus tipi kiliseler olarak nitelendirilmektedir. Bunlardan Philippi, Gortyna ve Paros'taki kiliselerde büyük ölçekli kubbeli haç biçimi karşılaşılmaktadır (Şekil 72) (Krautheimer, 1965). Haç biçimi kubbeli bazilikalardan M.S. 780 yılına tarihlenen Sige'deki Başmelekler Kilisesi'dir (Şekil 73). Bizans mimarisi içerisinde etkin bir şekilde uygulanan bir diğer plan tipi ise kare içinde haç planlı kiliselerdir. Yunan haçı oluşturacak şekilde dört tonoz üzerine yükselen kubbeden oluşmaktadır. Bu plan tipinin genellikle küçük boyutlu kiliselerde uygulandığı belirtilmektedir (Mango, 2006). Mango (2006), bu kiliselerin küçük toplulukları kapsayan ve iç bölümlerinin olmaması, kadın ve erkeklere ayrılan ek bölümleri sunamamasından dolayı manastırlarda ortaya çıktığını sonucuna ulaşmaktadır. Bu kilise plan şemasına Trilye'deki Pelekte Manastırı örnek verilmektedir.

Şekil 72.

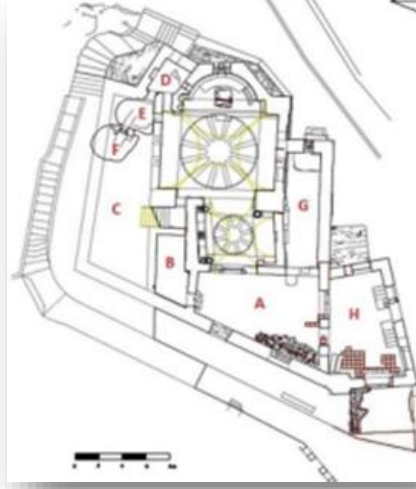
Gortyna, Titus Kilisesi İzometrik Çizimi

(Krautheimer, 1965)

Şekil 73.

Sige Başmelekler Kilisesi'nin Planı

(Soykan ve Gür, 2019)

Tablo 1.

Erken Hristiyan Bazilikalari ve Bizans Bazilikalari Tipolojik Analizi

	Bölge ve Tarih	Plan	Apsis	Nef	Narteks	Atrium	Çatı/Malzeme
Roma Bazilikalari	Roma M.S. 4.yy	Transeptli Bazilika	Tek Dışa çıkıntılı	5 Nefli	Yok	2 örnek: 4 revaklı atrium 1 örnek: yok	Ahşap Çatı/ Tuğla ve moloz taş
Helenistik Bazilikalari	Doğu Akdeniz bölgesi, İtalya/Batıda Ravenna – Roma, Konstantinopolis, Yunanistan, Anadolu'nun kıyı kesimleri, Kuzey Afrika ve Mısır M.S. 4.yy'ın sonu, M.S. 5.yy – 6.yy sonu	Dikdörtgen planlı	Tek apsisli, üç apsisli, içten veya dıştan yarım daire, çokgen planlı, haç planlı, trikonç apsisli, transeptli,	3 veya 5	Var	Var 4 revaklı veya 3 revaklı	Ahşap, Orta Suriye'de taş çatı/ Batı'da tuğla ve moloz taş Doğuda büyük keşme taş bloklar ile yerel taş malzemelerde kullanılmakta
Doğu Bazilikalari	Ermenistan, Mezopotamya bölgesi, Kuzey Suriye (Hauran bölgesi, Orta Anadolu, Kıbrıs (7.yy sonu veya 8.yy başı)	Nef uzunluğu kısa tutulmuş, dikdörtgen planlı, geniş kemerli	Tek apsisli	3	Var	Var (Orta Anadolu hariç)	Sadece Tonoz çatı/ Taş, büyük kesme taş
Enine (Transverse) Bazilikalari	Ermenistan, Kuzey Suriye, Anadolu'da Kapadokya ve Nusaybin (Mardin) Mezopotamya bölgesi	Enine yerleştirilmiş neften dolayı, kare veya dörtgen planlı	Tek apsisli, içten veya dışa taşkın	Enine kesitli	Var	?	?
Bizans Bazilikalari	Bizans hâkimiyetindeki şehirler	Tonozlu Bazilikalari, Kubbeli bazilikalari, Merkezi planlı kiliseler (Merkezi Haç, Merkezi Kare planlı)	Tek apsisli Dışa çıkıntılı yarım daire veya çokgen formlu	3 nefli	Var	Var	Kubbe ve tonoz örtü sistemi/ kare payeler ve payandalar ve tuğla ve moloz

Kıbrıs Erken Hristiyanlık Dönemi ve Mimarisi

Hristiyanlığın M.S 333 yılında yani M.S. 4.yy'ın başlarında İmparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmesiyle, Kıbrıs'ta da Hristiyanlık yayılmaya başlamaktadır (Metcalf, 2009). Rapp (2014) Kıbrıs'ta Hristiyanlık dininin ortaya çıkış nedenin, Hristiyanlığın merkezi olan Kudüs'ün yakınında yer alan ve Hristiyanlığın odak noktası olduğu Antakya eyaletine bağlı olmasının etkisinin bulunduğunu belirtmektedir. *İsa'nın havarileri için kullanılan "Hristiyanlar" teriminin ilk kez kullanıldığı yer Antakya'dır* (Rapp, 2014). Kıbrıs, Antakya ve Kriene gibi Kudüs'ten ayrılan İsa'nın takipçilerinin varış yerlerinden biri olmuştur. Kıbrıs'ta dini vaazların Atine, İskenderiye, Roma ve Konstantinopolis'ten çok daha önce verildiğini, bunun öncüsünün de Aziz Barnabas olduğu geçmektedir (Şekil 74) (Rapp, 2014).

Şekil 74.

Hristiyanlığın Yayılışı ve Hristiyanlık Merkezleri

(https://www.worldhistory.org/christianity/#google_vignette)

Rapp (2014) Kıbrıs'ın Hristiyanlaştırılması veya Hristiyanlığın yayılımının üç önemli kişiyle üç döneme ayrıldığını belirtmektedir. İlk M.S 1.yy'da Aziz Barnabas ile başladığını, daha sonra M.S. 4.yy'ın sonlarına tarihlenen Salamis – Constantia piskoposu Epiphanius ile devam etmekte ve en son M.S. 7.yy'da Neapolis'li Loentius ile tamamlanmaktadır. Böylece Doğu Akdeniz'de Hristiyanlığın

önemli ve gelişim gösteren bir merkezi haline gelmiştir (Şekil 75). Bu gelişim adanın hem batıya hem de doğuya olan yakınlığının sonucunda Erken Hristiyanlık dönemi mimarisi bazilika kompleks yapılarıyla da somut şekilde görülmektedir (Michail, 2013). Ada nüfusunun erken bir zamanda Hristiyanlaşmasına rağmen resmi bir din niteliği kazanması M.S. 4.yy'da gerçekleşti. M.S. 4.yy'la birlikte Kıbrıslı piskoposların Ekümenik konsillerine katılımının sonucu olarak, Kıbrıs'ta kilise sistemi kurulmaktadır (Horster & Nicolaou, 2018). Roma imparatoru Licinius'un yenilgisinden sonra -kiliselere yapılan yardımların sınırlı olmasına karşın- kilise üyelerinin sayısı hızla artmıştır (Papageorghiou, 1986). M.S. 4.yy'ın ortasında gerçekleşen depremlerin sonucunda birçok yapı yok olmuştur. Kıbrıs'ta Erken Hristiyan mimarisinin ilk yapıları ex nova (sıfırdan) olarak M.S. 4.yy'ın sonunu doğru inşa edilmektedir (Horster & Nicolaou, 2018).

Şekil 75.

M.S. 4.yy Doğu Roma İmparatorluğu'nun Eyaletleri

(Balderstone, 2007)

Papageorghiou (1986), Kıbrıs'ta Erken Hristiyan kiliselerinin İmparatorluğun diğer bölgelerindeki Erken Hristiyan yapılarına karşın daha geç bir tarihte, M.S. 4.yy'ın ikinci yarısına tarihlendiğini belirtmektedir. Diğer bölgelere kıyasla Kıbrıs'ta Erken Hristiyan mimarisinin daha geç tarihte görülmesinin nedenini, adada M.S. 332 ve 342 yılında yaşanan yıkıcı depremlere ve uzun kuraklık dönemlerine bağlamaktadır. Ayrıca kiliselere sunulan yardımların sınırlı olması, zengin tüccarlar ve toprak sahiplerinin paganizme bağımlılığının devam etmekte olduğunu ve zengin kesim tarafından Hristiyanlığın kabulünün yüzyılın sonunda gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Yıkıcı depremlerden sonra M.S. 4.yy'ın sonuna doğru kilise yetkilileri ve Konstantin İmparatorluğu'nun yardımıyla, İmparatorluğun diğer bölgelerinde var olan kilise mimarisi örnek alınarak, Hristiyanlık yapıları inşa edilmiştir (Papageorghiou, 1986; Horster & Nicolaou, 2018).

Bu kiliselerde plan tipi, Konstantinopolis, Ege kıyı bölgeleri, Kutsal Topraklar, Roma ve Yunanistan'da kullanılan Helenistik tip bazilikalardır (Şekil 76). M.S. 4.yy'ın sonundan 7.yy'ın ortalarına kadar tarihlenen Erken Hristiyan kiliseleri sütunlarla desteklenen ahşap çatılı, genellikle üç nefli yapılardır. Bu dönemde Suriye ve Küçük Asya'nın (Anadolu) tonozlu bazilikaları veya merkezi planlı yapılarının inşa edilmediği belirtilmektedir (Papageorghiou, 1986; Stewart, 2010). Horster ve Nicolaou (2018) Bu kiliselere M.S. 4.yy'ın tarihlenen Salamis/Constantia ve Nea Paphos'daki yedi nefli kiliseleri örnek olarak göstermektedir. Salamis'teki St. Epiphanius Bazilikası'nın ise Kıbrıs kiliseleri için bir ön örnek oluşturduğunu açıklamaktadır (Horster & Nicolaou, 2018).

Şekil 76.

Konstantinopolis, Ege Kıyıları, Kutsal Topraklar, Roma, Yunanistan ve Kıbrıs'ın Konumu

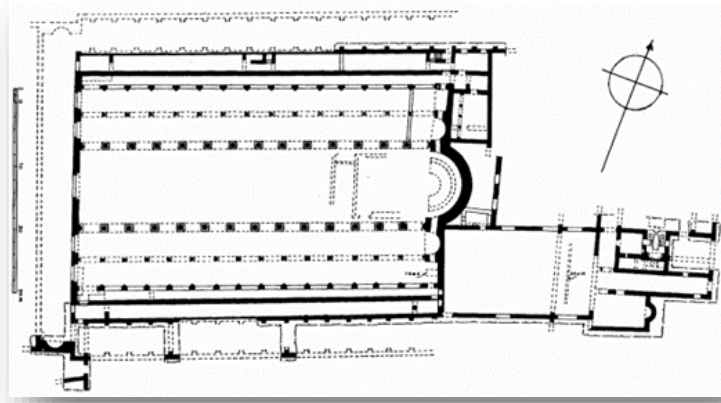
Yazar Tarafından Revize Edilmiştir (Milburn, 1988)

M.S. 4.yy'ın sonunda inşa edilmiş (önceleri yedi nefli olan) büyük beş nefli bazilikalardan Salamis St. Epiphanius Bazilikası, Baf Agia Kyriaki ve Lambousa'daki Acheiropoitos bazilikalalarının formları, Kutsal Topraklar, Roma ve Konstantinopolis'teki Konstantin kiliselerinden örnek alınmıştır (Şekil 77) (Şekil 78) (Şekil 79). Beş nefli bazilikaların yanı sıra üç nefli bazilikalarda görülmekte olduğu, bunlarda Filistin, Konstantinopolis ve Ege kıyı bölgelerindeki kilise planlamalarının örnek alındığı belirtilmektedir (Papageorghiou, 1986). Des Gagniers ve Tinh (1985) Üç nefli bazilikaların Kıbrıs'ta 5.yy'ın üçüncü çeyreğinden önce inşa edilmediğini, M.S. 5.yy'ın sonlarına doğru ortaya çıktığını belirtmektedir. M.S. 5.yy'ın sonunu doğru II. Justinianus (M.S. 565 – 578) yönetimi altında bazilikalarda üç çıkıntılı apsisler görülmektedir. Papageorghiou (1986), Megaw'ın Kıbrıs'ta en önemli üç nefli bazilikalara M.S. 5.yy Kourion katedralini, Tremetoushia'daki M.S.400 Agios Spyridon Bazilikası, Soli Bazilikası, Agias Trias Bazilikası, Ayios Philon Bazilikası, M.S. 5.yy Limeniotissa Bazilikası, Salamis Kampanopetra

Bazilikası ve M.S. 6.yy Peyia (Agios Georgios) Bazilikalarını örnek vermektedir (Şekil 80).

Şekil 77.

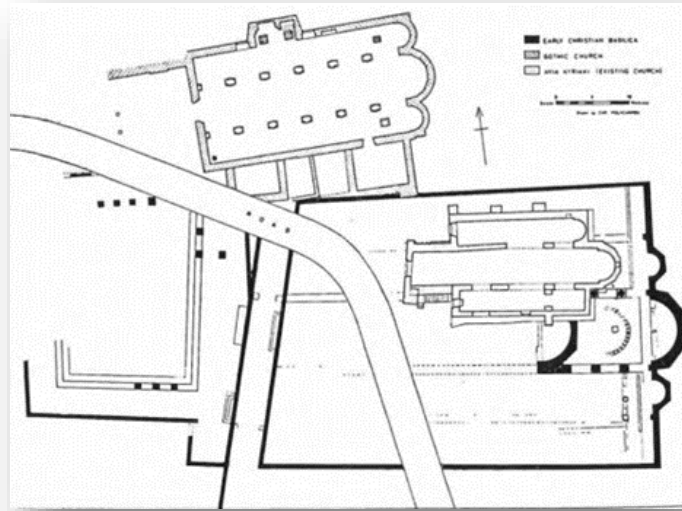
Salamis/Constantia, St. Epiphanius Bazilikası'nın İlk Evresi

(Foulias, 2019)

Şekil 78.

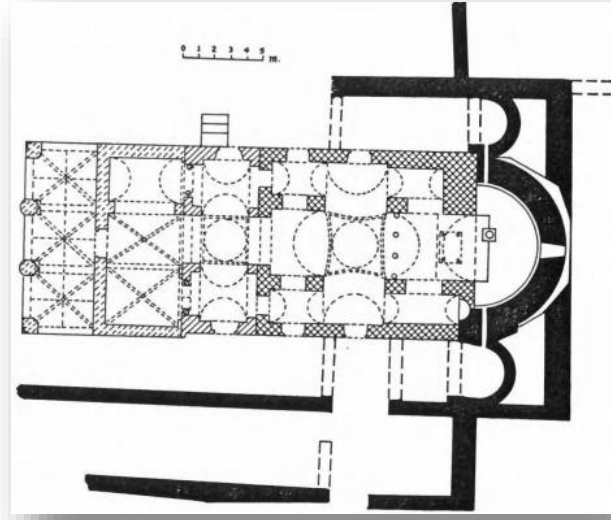
Nea Paphos, Agia Kyriaki Bazilikası'nın Planı

(Papageorghiou, 1986)

Şekil 79.

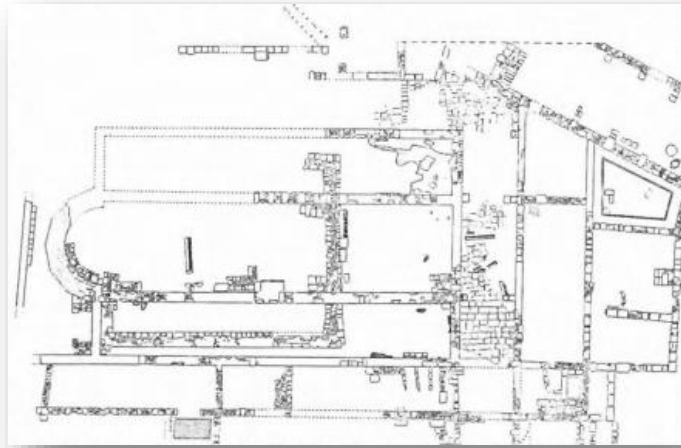
Lambousa, Acheiropoiitos Bazilikası'nın Planı

(Papageorghiou, 1986)

Şekil 80.

Limniotissa Bazilikası'nın Planı

(Papageorghiou, 1986)

Konstantinopolis ve Yunanistan bazilikalarında olduğu gibi bu üç nefli bazilikalarda batıda bir atrium ve nartekse sahiptir. Bunlardan sadece Panagia Limeniotissa Bazilikası ve Amathus A Bazilikası atriumsuz ve 2 narteksten oluşmaktadır (Şekil 81) (Şekil 82). Papageorghiou (1986) İki narteksin bilindiğini ancak kiliselerde kullanımının çok nadir olduğunu belirtmektedir. Kıbrıs dışında Erken Hristiyan

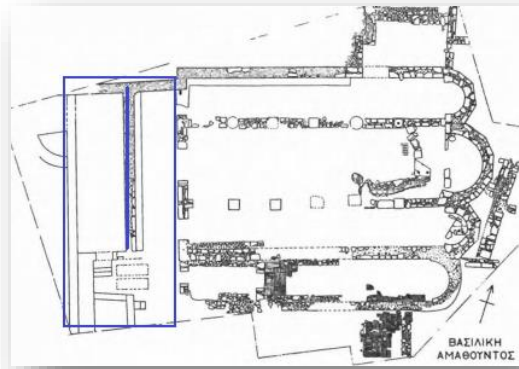
mimarisi içerisinde Konstantinopolis'teki Justinianus dönemi Ayasofya Kilisesi, Kilikya Tapureli C Kilisesi ve Filistin Deir Dosi Kiliselerinde iki narteks uygulaması görülmektedir. Ousterhout (1999) atriumsuz, sadece nartekin kullanımının Orta Bizans dönemiyle başladığını, Erken Hristiyanlık mimarisi olan atriumun rolünü narteksin devraldığını belirtmektedir. Özellikle kiliselere yöneltilen ek işlevlerden dolayı bazı durumlarda dış narteks eklenerek 2 narteks uygulamasının görüldüğünü açıklamaktadır.

Salamis St. Epiphanius ve Kamponopetra bazilikalari, iki yandan apsisli nartekse sahiptir ve Küçük Asya üzerinden gelen bir batı etkisini olabileceği belirtilmektedir (Şekil 83). Kıbrıs Erken Hristiyan bazilikalari'nin üç veya dört revaklı atriumu, Konstantinopolis'in yanı sıra, Konstantinopolis etkisi altındaki Yunanistan ve Anadolu'nun Ege kıyı bölgelerinden gelen bir etkinin göstergesidir (Papageorhiou, 1986).

Erken Hristiyan bazilikalari, genellikle doğuya doğru çıkıntı yapan, dıştan yarım daire veya çokgen, içten yarım daire planlı apsislere sahiptir. Erken Hristiyan kiliselerinde apsis kullanımı genellikle, Soli Bazilikası gibi doğuya çıkıntı yapan yarım daire biçimli üç apsis şeklindedir. Bazı örneklerde Peyia A bazilikası gibi dıştan altıgen içten yarım daire biçimli çıkıntılı apsisler veya çokgen merkezi bir apsis ile altıgen yan apsisler veya Kourion katedrali gibi dıştan çokgen, içten yarım daire biçimli olmaktadır (Papageorhiou, 1986)

Şekil 81.

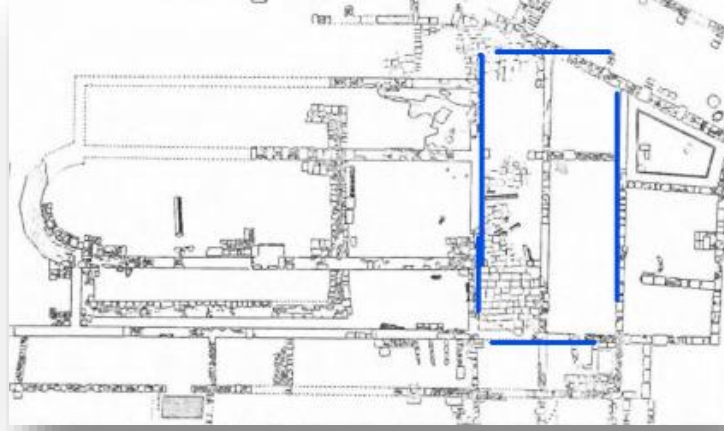
Amathus A Bazilikası'nın Planı, Narteksin Kullanımı

(Papageorhiou, 1986)

Şekil 82.

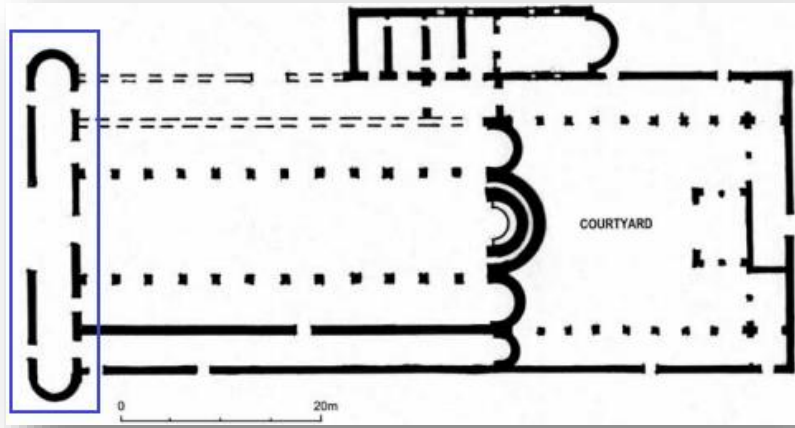
Limeniotissa Bazilikası'nın Narteks Bölümünün Planı

(Papageorghiou, 1986)

Şekil 83.

Salamis, (M.S. 5/6.yy) Camponopetra Bazilikası'nda İki Ucunda Yer Alan Apsisli Narteks

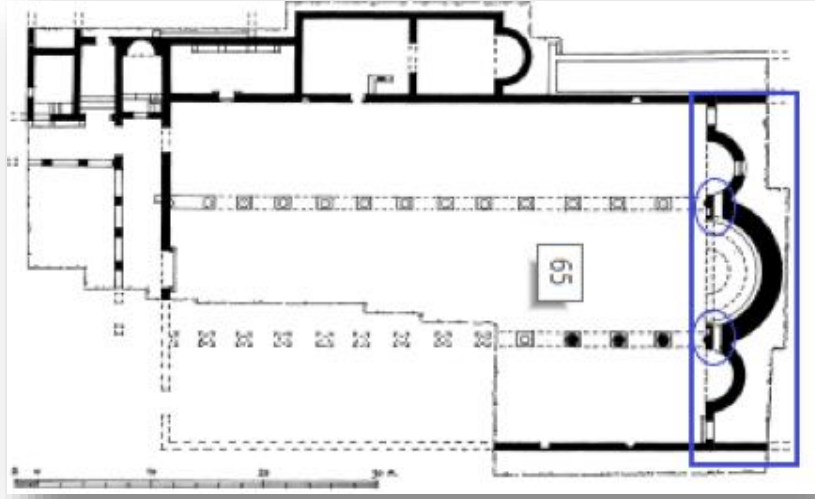
(Balderstone, 2007)

Metgaw (1974) Kıbrıs'ta Erken Hristiyan bazilikalarının genellikle doğusunda dışa çıkıntılı yarım daire biçimli merkezi apsis ile enine geçitlerle (pasajlarla) birbirine bağlanan yan odaların, ortak bir kutsal alan oluşturduğunu belirtmektedir. Bu üç çıkıntılı apsis formunun Kıbrıs dışında nadiren Filistin'in erken dönem bazilikalarında da görülmektedir. Suriye bazilikalarında da görülen merkezi apsisten yandaki pastophorion odalarına açılan enine geçitlerle oluşturulan kutsal alan formu,

Kıbrıs kilise planlamasına Aziz Epiphanius tarafından getirildiği belirtilmektedir. Kilise planlamasındaki bu enine geçitlere en yakın örnek Soli Bazilikası'nda görülmektedir (Şekil 84).

Şekil 84.

Soli Bazilikası'nın Planı, Apsis Bölümündeki Enine Geçitlerin Konumu

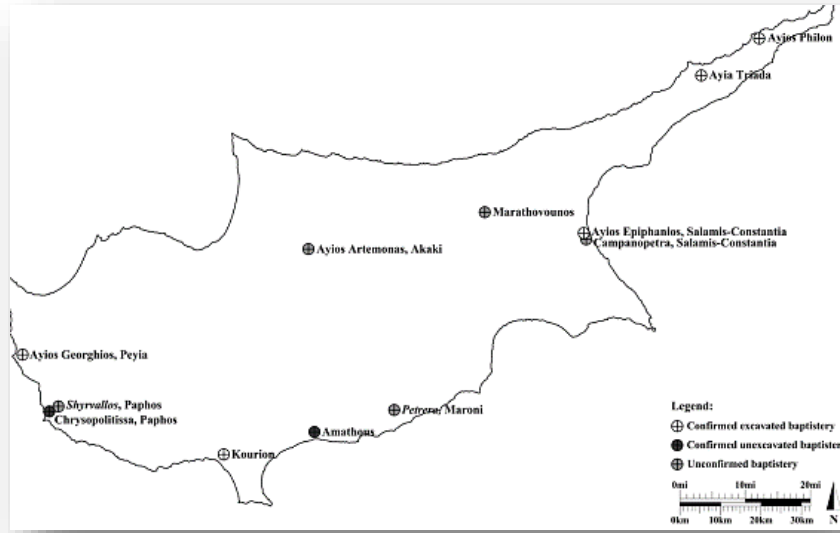
(Megaw, 1974)

Kıbrıs'ta Erken Hristiyan mimarisinin bir diğer önemli yapıları vaftizhanelerdir. M.S. 4.yy'ın sonu 5.yy'ın başına tarihlenen Salamis St. Epiphanius Bazilikası vaftizhanesi, Kourion Piskoposluk vaftizhanesi, Karpaz Ayios Philon ve Ayia Trias vaftizhaneleri törensel bir düzenlemeye göre yapılmış, Efkariya ayininden farklı olarak, kiliseden bağımsız dikdörtgen bir yapı formuna sahip bölgesel özellikler göstermektedir (Şekil 85). Salamis Campanopetra Bazilikası'nda ve M.S. 6.yy'a tarihlenen Peyia A Bazilikası'nda vaftizhane bulunmaktadır. M.S. 4 – 5.yy arasında tarihlenen vaftizhane yapıları farklı özellikler göstermektedir. Kourion'daki vaftizhane, atriuma açılan üç nefli küçük bir bazilikanın, apsis nişinin içerisinde yer almaktadır (Şekil 86). M.S. 5.yy'a tarihlenen Salamis Campanopetra vaftizhanesi ek oda şeklinde tek apsisli kilisenin kuzeyine yerleştirilmektedir (Şekil 87). Peyia A Bazilikası'nda ise vaftizhane kuzeyindeki 3 nefli transeptli bazilikanın bitişiğinde bulunmaktadır (Şekil 88) (Şekil 89) (Michail, 2013). Kıbrıs'taki en erken vaftizhane Salamis St. Epiphanius Bazilikası'nda yer almaktadır. Kilisenin doğusunda ek bir bina olarak yer alan M.S. 5.yy'a tarihlenen bu vaftizhane, içerisinde haç biçimli yazı

tipinden oluşan dikdörtgen formlu birkaç odadan (apodyterium) oluşmaktadır. Haç biçimli vaftiz yazı tipi, Kıbrıs'taki diğer erken Hristiyan vaftizhane yapılar için bir ön örnektir (Şekil 90) (Michail, 2013; Foulías, 2019).

Şekil 85.

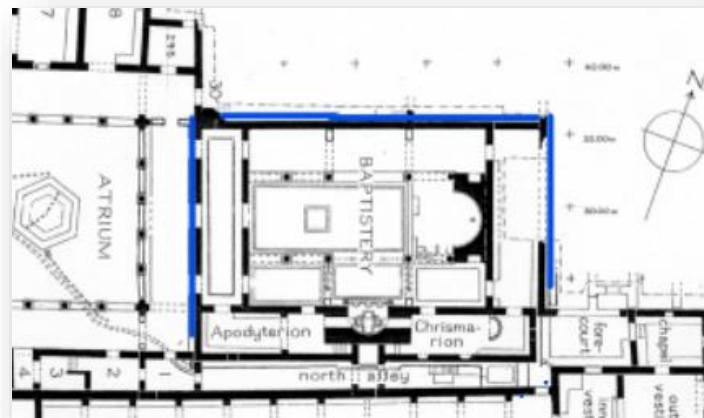
Kıbrıs'ta Erken Hristiyan Vaftizhanelerinin Konumu

(Michail, 2013)

Şekil 86.

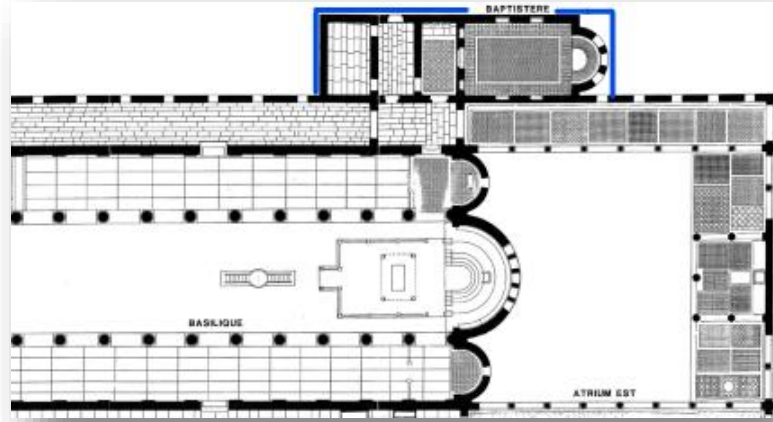
Kourion Katedrali, Vaftizhanenin Planı

(Michail, 2013)

Şekil 87.

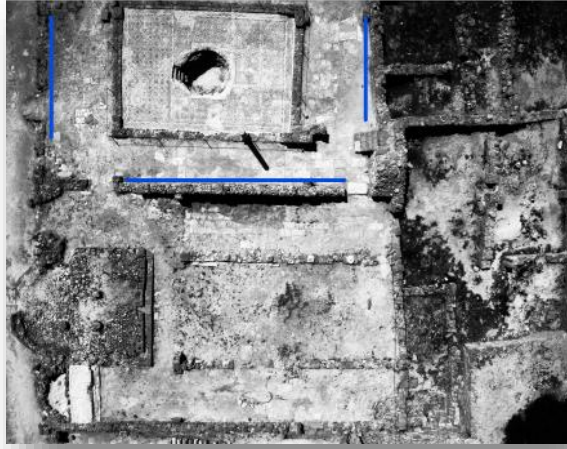
Salamis Campanopetra Bazilikası, Vaftizhanenin Planı

(Michail, 2013)

Şekil 88.

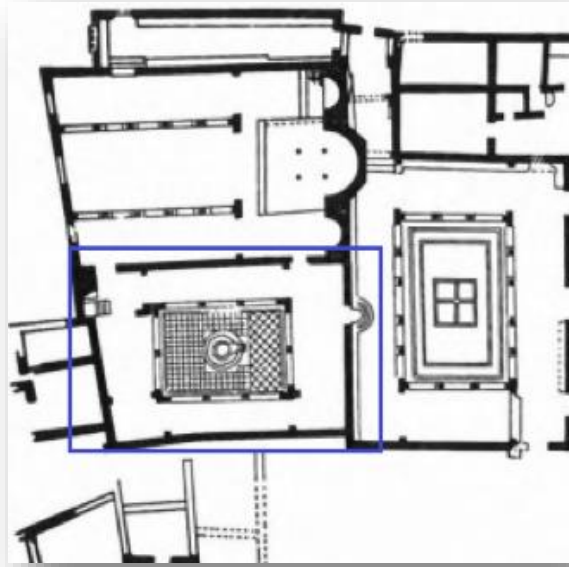
Peyia A Bazilikası Vaftizhanesi

(Michail, 2013)

Şekil 89.

Peyia A Bazilikası Vaftizhanesinin Planı

(Papageorghiou, 1986)

Şekil 90.

Salamis, St. Epiphanius Vaftizhanesinin Haç Biçimli Yazı Tipi

(Michail, 2013)

Papageorghiou (1986) Kıbrıs Erken Hristiyan kiliselerinde, Konstantinopolis veya Ege kıyı bölgelerinin etkileri çok fazla görüldüğünü ancak ana apsisi yan apsislere bağlayan, kuzey güney yönden açıklığa sahip pasajlar ve törensel vaftizhane bölümlerinin başka bölge kilisesinde görülmediğini ve Kıbrıs'a özgün yerel bir özellik olduğunu belirtmektedir. Balderstone (2007) üçlü apsis formunun da Kıbrıs

bazilikalarının tipik bir özelliği olduğunu belirtmektedir. Bu üçlü apisisin Üçlü Birlik kavramını ifade ettiği açıklamaktadır. Kıbrıs dışında ise M.S. 6.yy'da ise Filistin'de ortaya çıkmaktadır.

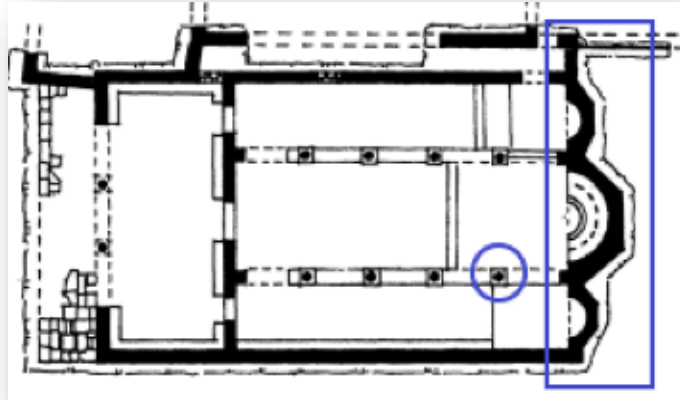
Kıbrıs Erken Hristiyan kiliselerinde liturji için kullanılan mimari öğelerinin (ambon, ciborium, sunak) büyük çoğunluğu en erken M.S. 4.yy'ın sonu 5.yy başından itibaren görülmeye başlamaktadır. Ancak ele geçen buluntuların çoğu M.S. 5.yy ve 6.yy ortasına tarihlenmektedir. Kiliselerde ayinin bir mimari parçası olan sunak, Kıbrıs kiliselerinde piskoposun yer aldığı orta apsisin önüne doğru yer almaktadır. Bazı durumlarda apsis duvarına bitişik veya apsis içerisinde yer alabileceği gibi coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermektedir (Michail, 2013).

Erken Hristiyan bazilikalarının bir özelliği de katakümena mekânları içermesidir. Vaftiz olmaya hazırlanan adayların toplandığı bu mekân, Kourion ve St. Epiphanius bazilikalarında kilisenin güney ve kuzey cephelerinde, Soli bazilikasının da kuzeyinde görülmektedir (Papageorghiou, 1986).

Yerel veya pagan yapılarından alınan sütunlarla desteklenen kiliselerde, Kıbrıs'ta Konstantinopolis hâkimiyetinin artmasına karşın yerel yapı malzemelerinin M.S. 5.yy'ın sonuna kadar devam ettiği belirtilmektedir. Erken Hristiyan kiliselerindeki yerel unsurlar ancak Justinianus dönemiyle birlikte değişmeye başlamaktadır. Bu değişim Peyia bazilikasında görülen dıştan altıgen apsis içerisinde yer alan yarım daire formlu synthronon da kullanılan Prokonnesos'tan ithal mermer sütun ve başlıklarda görülmektedir (Şekil 91) (Şekil 92) (Megaw, 1974).

Şekil 91.

Peyia III Bazilikası'nın Apsis Bölümü ve Sütunun Konumu

(Megaw, 1974)

Şekil 92.

Peyia A Bazilikası'nda Mermer Sütun ve Sütun Başlığı

(Maguire, 2012)

M.S. 7.yy'ın ortası veya sonuna doğru, (M.S. 649 – 653) Arap baskınları sonucu birçok Erken Hristiyan yapıları yıkıma uğramış, bu bazilikalarının temelleri üzerine yeni kiliseler inşa edilmiştir (Metcalf, 2009). Curcic (2000) Kıbrıs'taki bu Erken Hristiyan kiliselerinin yıkılmalarının genellikle Arap baskınları sonucu olmadığını, tekrarlanan yıkıcı depremlerin bir sonucu olduğunu açıklamaktadır. Özellikle

depremlerin tarih boyunca Kıbrıs'taki yapıları etkilediğini, arkeolojik kazıların, büyük depremlerin yıkıcı kalıntılarını açıkça gösterdiğini belirtmektedir.

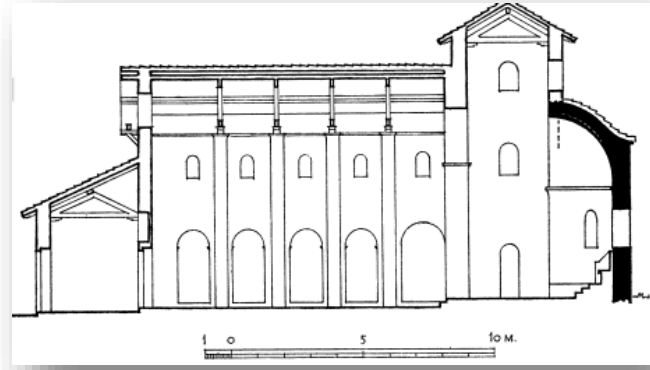
İmparatorluğun birçok yerinde görülen, Geç Antik dönemden gelen Erken Hristiyan kiliselerinin düz ahşap çatılı formu Kıbrıs'ta Arap akınları ve yıkıcı depremler sonunda yok olmuş veya değişikliğe uğramıştır. Bu Arap akınları sonucunda zarar görmüş bazı kiliseler eski temel planlarını koruyacak şekilde yenilenmiştir (Metcalf, 2009; Megaw, 1974). Stewart (2011) M.S. 7.yy'ın sonunda Erken Hristiyan kiliselerinin yıkımıyla yeniden inşa edilen yapılar, Kıbrıs'ta mimari değişimi başlatmaktadır. Tahribata uğramış bu kiliselerin çok zaman geçmeden var olan sağlam temelleri korunarak yenilendiklerini, bu yüzden de Erken Hristiyan kiliselerinin bazilikal temel plan tipi korunduğunu, üst yapıda mimari değişimlerin olduğu görülmektedir. Erken Hristiyan kiliselerinde farkı, ithal edilmiş mermer sütunlarla ayrılan neflerin yerine, yerel kireç taşından sütun kemerlerinin kullanılmasıdır. M.S. 7.yy'ın sonunda onarımdan geçen Salamis St. Epiphanius bazilikasında yüksekliğinin kısaltıldığı, neflerin ise mermer sütunlar yerine sütun kemerleriyle ayrıldığını belirtmektedir (Stewart, 2011).

Arap baskınları (yaklaşık M.S. 7.yy'ın sonunda) sonrasında yapılan değişimlerden biri de onarımdan geçirilerek inşa edilen bu kiliselere, depremlere karşı daha dayanıklı olabilmesi için ahşap kirişli çatılar yerine tonoz, ince duvarlar yerine ise kalın duvarlar tercih edilmesidir. Yapıların yükseklikleri kısaltılmış, erken dönem bazilikalarının ışık gören formları yerine daha hacimli formlar yapılarak değiştirilmiştir (Curcic, 2000; Stewart, 2011). Örneğin M.S. 7.yy'da arap akınları sonrasında çok fazla zarar gören St. Epiphanius Bazilikası'nın M.S. 6.yy'a tarihlenen büyük beş nefli bazilikanın güney yan nefin doğu ucuna 3 nefli ahşap çatılı bir bazilika inşa edildiği görülmektedir (Foulias, 2019). Stewart (2010) bunun üzerine M.S. 6.yy Panagia Kanakaria Kilisesi'nin M.S. 7.yy'da tahribata uğradıktan sonra, beşik tonozlu bir bazilika olarak yeniden inşa edildiğini açıklamaktadır. Panagia Kanakaria kilisesinin yakınındaki dört erken Hristiyan bazilikasında da ahşap çatılı formların beşik tonozlara dönüştürüldüğünü, ağır tonozları taşımak için ise sütunlar yerine çapraz biçimli tonozlar yerleştirildiğini belirtmektedir (Şekil 93) (Stewart, 2010). Des Gagniers ve Tinh (1985) Soli Bazilikası'nın arap akınları sonrası yapının M.S. 6.yy plan tipini koruduğunu çok fazla tahribata uğramadığını belirtmektedir. Bu durum arap akınları sonrası çok fazla zarar gören yapıların aynı alanda bazilikaların

yanına eklemeler yapılarak sıfırdan yeniden inşa edilmiş veya zemin plan tipini koruyarak üst örtü sisteminde değişikliğe gidilmiştir. Çok fazla zarar görmeyen yapılarda ise var olan plan tipi bazı onarımlarla devam etmiştir. St. Epiphanius Bazilikası'nın M.S. 7.yy'daki ahşap çatılı üç nefli hellenistik bazilika plan tipinin Kıbrıs'ta birçok bazilikada 7.yy'ın sonuna kadar tercih edilen bazilika plan tipini olduğunu göstermektedir. Foulis (2019) M.S. 8.yy'da ahşap çatılı üç nefli M.S. 7.yy bazilikasının, kubbeli ve tonozlu olarak değiştirildiğini ve Kıbrıs'ta kubbeli bazilikaların ön örneği olduğunu belirtmektedir. Stewart (2011) Önce sütunlu ahşap çatılı, daha sonra kare sütunlu kemerli ve beşik tonozlu en son da kubbeli bir kilise olarak inşa edilen Salamis St. Epiphanius Bazilikası'nı, Erken Hristiyan mimarisinde bütün değişimlerin görüldüğü bir kilise olarak nitelendirmektedir.

Şekil 93.

Panagia Kanakaria Kilisesi'nin Rekonstrüksiyonu

(Megaw, 1974)

Stewart (2011) Bunun üzerine Kıbrıs'ta Erken Hristiyan kilise mimarisinin gelişimini üç aşamaya ayırmaktadır. İlk aşama, M.S. 4.yy'dan 7.yy'ın ortalarına kadar devam eden üç nefli, üç apsisli, ahşap çatılı bazilikaların tercih edildiği dönemdir. Bu dönem kiliseleri, Kıbrıs'a özgün olan apsisler arasındaki pasajlar ile nefleri çevreleyen katakümenlere ayrılmış yan koridorların dışında, temel plan tipinin Geç Antik dönemin etkilerini taşımaktadır. İkinci aşama, M.S. 649 – 653 yılları arasındaki Arap akınları sonucunda yıkılan veya tahribata uğrayan kiliselerin yeniden inşa edildiği kiliselerde yuvarlak mermer sütunların yerine yerel kireçtaşından yapılmış kare sütunlu kemerlerden oluşan kiliselerin yer aldığı dönemdir. Üçüncü aşama, kiliselerde ahşap çatı strüktürünün yerine beşik tonozların kullanıldığı dönemdir.

Erken Hristiyanlık mimarisinin çok az değişikliklerle gelişimini sürdürdüğünü, kiliselerde değişmeyen tek unsurun bazilikal plan tipinin, dikdörtgen zemin planı olduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine ise dönemin mimarlarının Arap akınları sonrası tahribata uğramış kiliselerin yerine sıfırdan yeni yapılar yapmanın daha uzun bir zaman alacağı, var olan temel kalıntıları üzerine bazı değişikliklerle yapının strüktürünü daha kolay oluşturulacağından zeminde bazilikal plan tipinin devam edildiği yönünde bir görüş sunulmaktadır (Stewart, 2011 s.38). Kıbrıs'ta Erken Hristiyanlık

Kıbrıs Erken Hristiyan Bazilikaları

Tez çalışmasında, konunun anlaşılır olabilmesi açısından altı Erken Hristiyan bazilikası Kıbrıs Erken Hristiyan bazilikaları başlığı altında incelenerek Tablo 2'de tipolojik bir analizi yapılmıştır (Tablo 2).

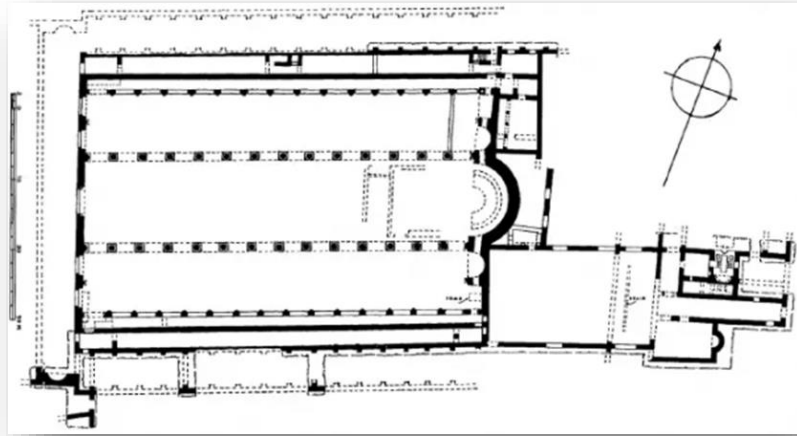
Salamis/Constantia St. Epiphanius Bazilikası

Salamis/Constantia kentindeki Erken Hristiyan bazilikası yedi nefli, ahşap çatılı olan ilk evresi M.S. 4.yy'ın sonuna tarihlenmektedir. İkinci evresi olan beş nefli bazilika, yıkıcı depremlerden sonra M.S. 6.yy'da inşa edilmiştir. 57 m uzunluğunda, 35 m genişliğinde (narteks ve atrium hariç) olan bazilika, ahşap çatılı, beş nefli, merkezi dışa çıkıntılı yarım daire biçimli bir apsis ve içten iki yandan küçük apsislidir. Doğu ucundaki apsisler ile bema bölümüyle üçlü bir kutsal alan oluşturmaktadır. Merkezi apsis 10,30 m genişliğinde 5 m yarıçapındadır. Merkezinde bir synthronon bulunan bazilika hem merkezi apsisden, hem de yan apsislerden yatay dar geçitler/pasajlara sahiptir. Bazilikanın yan nef duvarlarında bazilikanın eksenini boyunca uzanan katakümenlere ayrılmış dar koridorlar yer almaktadır. 14 metre genişliğinde merkezi nef, iki yandan on üç sütunla, yan nefler ise on dört sütun dizisiyle beş nefte ayrılmaktadır. Korinth tipi sütun başlıklarına sahip sütunlar stylobat üzerine yükselmektedir. Bazilika batıda bir narteks ve atrium bölümünden oluşmaktadır. Narteks bölümü Soli bazilikasında olduğu gibi güney ucunda apsisli bir odadan oluşmaktadır. Kilisenin doğusunda ek bir bina olarak yer alan vaftizhane bölümü haç biçimli bir vaftiz yazı tipine sahiptir. M.S. 7.yy'da arap akınları sonrasında hasar

gören bazilikanın güney yan nefin doğu ucuna daha küçük boyutlarda 23,70 m uzunluğunda 12,88 m genişliğinde üç nefli ahşap çatılı bir bazilika eklenmektedir. Dıştan yarım daire biçimli tek merkezi apsisten oluşan bu 7.yy bazilikası yerini M.S. 8.yy'da orta eksene inşa edilmiş kubbe ve kubbeleri taşımak tonozlar eklenmiştir. Bu beşik tonozlu ve üç kubbeli M.S. 8.yy bazilikasının plan tipi Kıbrıs'ta diğer kubbeli bazilikaların ön örneğini oluşturmaktadır (Şekil 94) (Şekil 95) (Şekil 96) (Foulias, 2019)

Şekil 94.

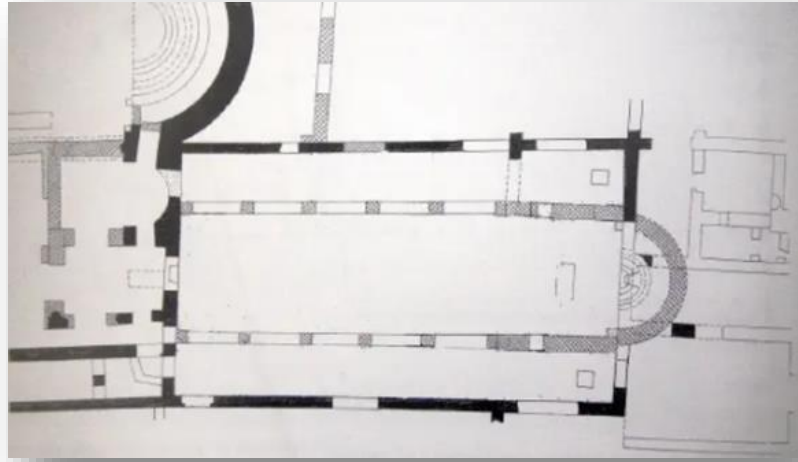
St. Epiphanius Bazilikası'nın (2. Evre) Planı

(Foulias, 2019)

Şekil 95.

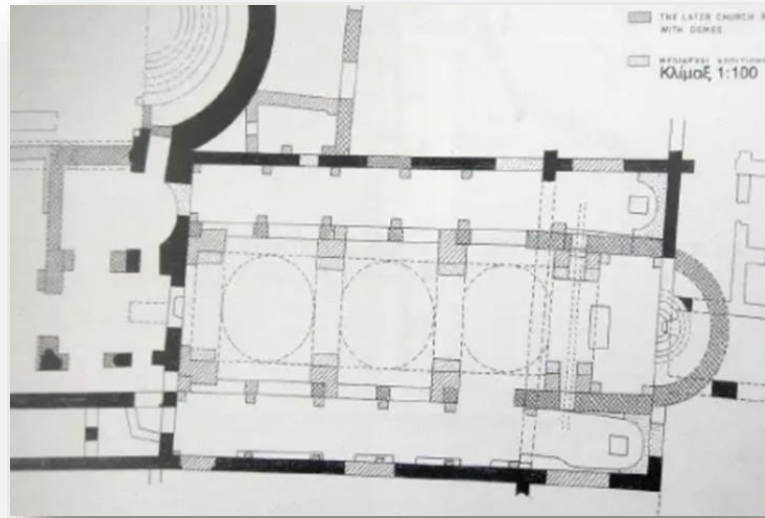
(M.S. 7.yy) *St. Epiphanius Bazilikası'nın Planı*

(Foulias, 2019)

Şekil 96.

(M.S. 8.yy) *St. Epiphanius Bazilikası'nın Planı*

(Foulias, 2019)

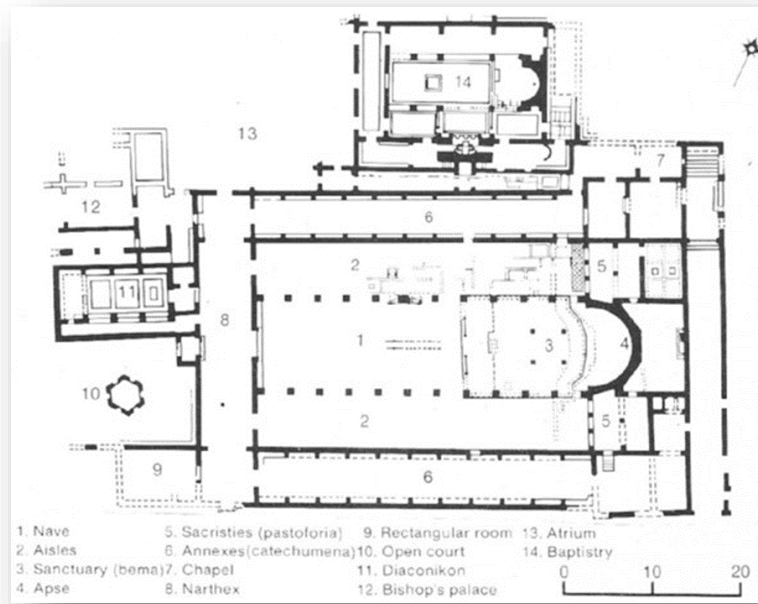
Kourion Episcopal Bazilikası

M.S. 4.yy'ın sonu 5.yy'ın başına tarihlenen üç nefli, tek apsisli, ahşap çatılı bazilika, apsis kısmı hariç iç uzunluğu 35.90 m, 23.00 m genişliğinde, merkezi ve yan neflerden oluşan ana mekân 10.60 m genişliğindedir. Doğu – batı doğrultusunda

uzanmaktadır. Dıştan çokgen planlı apsis, iki yanında yer alan ve doğuyu doğru uzanan dikdörtgen planlı pastophorio odalarıyla çevrelenmiştir. Suriye bazilikalarında görülen doğuda yer alan pastophoria odalarının Kourion bazilikasında uygulandığı görülmektedir. Bu üçlü kutsal alan merkezi apsisin gerisinde taşla döşenmiş küçük bir avluya açılmaktadır. Presbyterium merkezi apsisin önünde ve zemininden birkaç basamak daha yüksektedir. Yan neflerin dışına iki taraftan oturma bölümlerinin yer aldığı bazilikanın uzunluğu boyunca yer alan ek odalar, katakümenlere ayrılmıştır. Bazilikanın batısına bir narteks bölümü eklenmiştir. Narteks bölümünden bazilikanın ana mekânına açılan ve katakümenlere ayrılan giriş kapıları yer almaktadır. Narteks bölümünün güney batısında merkezinde altıgen formlu üzeri kapalı olduğu belirtilen philae yer alan açık avlu (revaksız) yer almaktadır. Atirumun kuzeyinde ise piskopasa ait saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bazilikanın doğu ucunu sınırlayan taş döşeli zemine sahip bir cadde yer almaktadır. Kuzey ek odalardan girilen bazilikanın kuzey doğu ucuna bir şapel odası eklenmiştir. Bazilikanın kuzey yan koridoruna bitişik konumda içten apsis formlu, üç nef ayrılan ve içerisinde güneyde bulunan haç vaftiz yazı tipi bulunan bir vaftizhane bölümü yer almaktadır. Vaftiz bölümü doğu ve batı yönden pasajlara sahiptir. Phiale bulunan açık avlunun kuzeyinde diakonikon odası yer almaktadır. Yapıda sütun, sütun başlıklarında genellikle çevre yapılardan taşınan mimari parçalar oluşmaktadır. Galeri katı bulunmayan bazilikada, merkezi apsisten yan odalara bağlanan yan geçit veya pasajlar yer almamaktadır. Merkezi apsisin çokgen formu ise Kıbrıs erken hrisityan bazilikalarında ender götülen bir özelliğe sahiptir. Merkezi nefin ekseninde ambonun tabanına ait kalıntı bulunmuştur. Katakümenlere ayrılan yan ek odalar nartekse bağlanmaktadır. Vaftizhane Ayias Trias'daki gibi batısında narteksi bulunan, üç nefli haç tipinde bir vaftiz yazı tipine sahiptir. Dikdörtgen planındaki vaftizhane bölümünde, piskoposa ait bir yer olduğu belirtilen yarım daire biçimli niş yer alır. Vaftizhane yapısında ahşap çatılı örtü sistemine sahiptir. M.S. 653/54'teki arap akınları sonrası kullanılmadığı belirtilen bazilika üç yenileme ve onarım geçirmiştir. Suriye bazilikalarına özgü, merkezi apsisin iki yanına eklenen pastophoria odaları Kıbrıs'ta sadece Kourion bazilikasında benimsenmiştir (Şekil 97) (Şekil 98) (Megaw, 1976).

Şekil 97.

Kourion Episcopal Bazilikası'nın Planı

(Baldini, 2013)

Şekil 98.

Diakonikon Odası

(Megaw, 1976)

Salamis Campanopetra Bazilikası

Salamis kentinin güneyinde yer alan Campanopetra Bazilikası M.S. 5.yy ve 6.yy tarihlenmektedir. Yeniden sıfırdan inşa edilen bazilika önceden var olan bir yapının üzerine inşa edilmemiştir. 152 m (doğuda yer alan hamam bölümü hariç) uzunluğundaki bazilika doğu – batı ekseninde uzanmaktadır. Bazilika batıda yer alan üç tarafı (kuzey, güney ve doğudan) sınırlandırılmış bir giriş avlusuna sahiptir. Bu giriş avlusu doğusunda ise revaklı bir atrium, batıda ise üzeri kapalı iki kapıyla girilen bir giriş kısmına sahiptir. Giriş avlusu üç yandan revaklarla çevrelenmektedir. 4,55 m genişliğindeki bu revaklar dokuz sütun sıra dizisine sahiptir. Revaklardaki sütun sıraları kare sütun kaideleri üzerine yükselmektedir. Giriş avlusunun doğusunda yer alan batı atriuma ise üç girişle girilmektedir. Batıda 47 m x 37,80 m büyüklüğünde üç yandan çevrelenmiş zemin katta toplam otuz üç odadan oluşan iki katlı dört revaklı bir atrium yer almaktadır. Batı revak 37,80 m genişliğinde gerisinde dokuz dikdörtgen odadan oluşurken, kuzey ve güney revaklar zemin katta on iki odadan oluşmaktadır. Bunlardan iki oda atriumun doğu ucunda kuzeyde yer alan odalara açılmaktadır. Bu odaların duvarları kırmızı boya izleri taşıyan sıvalarla kaplandığı belirtilmektedir. Dört yandan revaklarla çevrili atrium, doğu ve batıdan altışar sütun, kuzey ve güneyden yedişer sütuna sahiptir. Merkez avlu 24,44 x 19 m boyutlarındadır. Atriumun avlusunun ortasında üzeri ahşap destekle örtülü sekizgen planlı phiale yer alır. Atriumdan dört girişle girilen narteks, iki yandan apsisli odalarla çevrelenmektedir. 32,40 m uzunluğunda, içten 3,90 m genişliğinde olan narteks kuzey ve güney yan koridorlara erişim sağlayacak şekilde bazilikanın ana ekseninden biraz dışa çıkıntılıdır. Narteks bölümünden dört revaklı atriumun galeri katına çıkılmaktadır. Narteksten ana mekâna beş giriş kapısıyla girilmektedir. Bazilikanın ana mekânı 51,60 m uzunluğunda, 28,20 m genişliğinde üç nefli, dışa çıkıntılı yarım daire biçimli üç apsisisten oluşmaktadır. Aynı zamanda narteksi doğu atriuma bağlayan dış yan koridorlara sahiptir. Bunlardan güney dış koridorun daha sonra doğu atriuma doğru ek bir apsis yerleştirilerek kapatıldığı belirtilmektedir. Ana nef on iki sıra sütun dizisiyle yan neflere ayrılmaktadır. Beyaz ve siyah olmak üzere iki tonlu mermerden oluşan kireçtaşı kemerlerle birbirine bağlanan bu sütun dizileri korinth düzeninde sütun kaideleri ile desteklenmektedir. Ana mekân koridorlara açılan yükseltilmiş daire biçimli lentolu pencere sıralarıyla aydınlatılmaktadır. Apsis duvarlarında da pencereler yer almaktadır. Bazilikanın

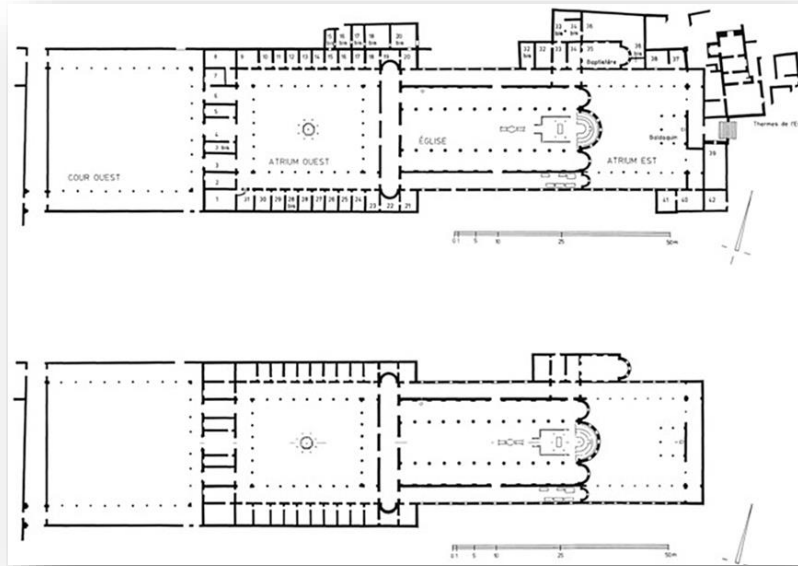
doğu ucunda bema, hieron, synthronon ve gölgelik altında yer alan sunak, ambon yer almaktadır. Bazilika doğu tarafında kuzey güney ve doğudan galerilerle sınırlanan doğu atriuma açılmaktadır. Doğu atriumda kutsal emanetleri barındıran baldaken bulunmaktadır. Bazilikanın kuzey duvarında doğu avluya bağlı üç ek odadan oluşan bir de vaftizhane yer alır.

Bazilika batıda birbiri ardına yer alan bir giriş avlu ve batı atrium, doğuda bir bölümü hamam olarak kullanılan doğu atriumla çevrelenmektedir. Yapının büyük bir kısmında yerel taş malzemeler kullanılmıştır. Yapının duvarların temelinde taş bloklar, diğer bölümlerde ise sıvalı moloz taşlar yer almaktadır. Duvarlarda yatay ve dikey derhizler arasında ince bir sıva tabakası ile yerleştirilen büyük kireçtaşı kare bloklar, zemin döşemesinde ince sarı kireçtaşı kullanıldığı belirtilmektedir.

Bazilikanın, batı atriumunun ve giriş avlusundaki sütunlarda mermer kaideler üzerine yükselmekte ve sarı kireçtaşı ile Kıbrıs mermeri olarak adlandırılan alçıtaşı malzemesi kullanılmıştır. Bazilika duvarlarında, orta nefin tabanında, doğu atriumda, vaftizhanenin baldaken ile sütun ve sütun başlıklarında Prokonessostan ithal edilen beyaz ve mavi mermer yapı malzemeleri kullanılmıştır (Şekil 99) (Şekil 100) (Megaw, 1974; Öztaner, 2004; Roux, 1998).

Şekil 99.

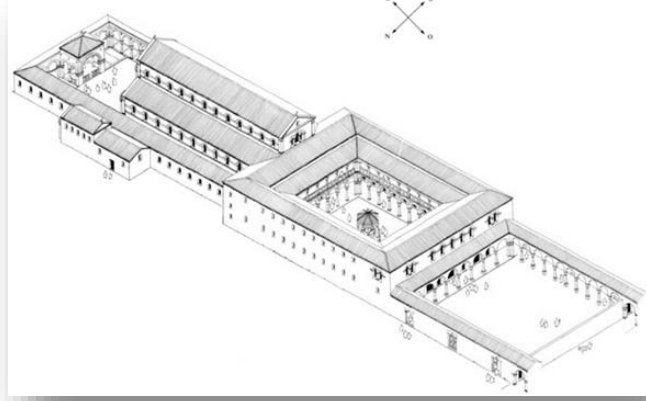
Salamis Camponopetra Bazilikası'nın Zemin Kat Planı

(Roux, 1998)

Şekil 100.

Salamis Campanopetra Bazilikası'nın Aksonometrisi

(Roux, 1998)

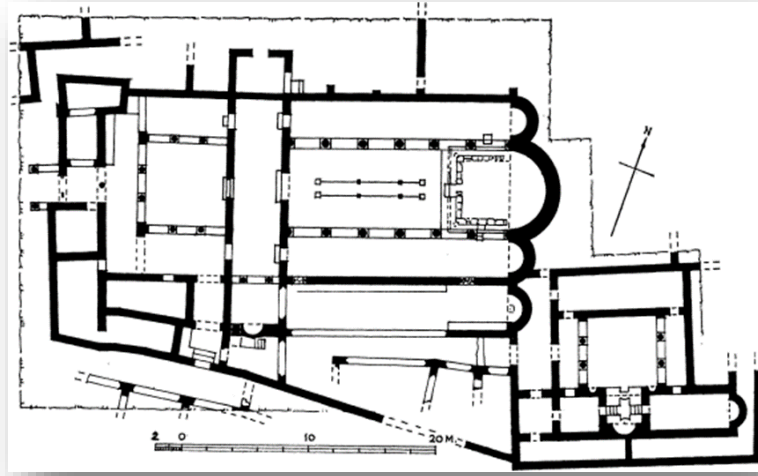
Agias Trias Bazilikası

Karpaz'ın yaklaşık 5 km kuzey doğusunda Erenköy Sipahi (Agias Trias) köyünde yer alan bazilika M.S. 5.yy'ın başlarına tarihlenmektedir. Üç nefli, üç apsisi bazilika, yan koridorlar ve nartheks bölümü de dâhil 23 m uzunluğunda, 15 m genişliğindedir. Bazilikanın batı girişinin önünde, yaklaşık 9 x 15 m ölçülerinde bir atrium, açık bir ön avlu işlevi görmektedir. Bazilika, yapının güney kanadında yer alan yarım daire apsisi ile güney doğusunda yer alan vaftizhane kompleksine bağlı katekümena ile çevrelenmiştir. Bazilikanın en dikkat çekici bölümü zeminin büyük kısmını kaplayan geometrik desenli mozaikleridir. Bazilika ahşap çatılı olarak yapılmıştır. Orta apsiste, zeminden yaklaşık 40 cm yükseklikte bema yer almaktadır. Bemanın merkezinde nef bakan üç basamak yerleştirilmiştir. Salamis Campanopetra Bazilikası gibi diğer bazilikalarda olduğu gibi bema bölümü ile apsis duvarı arasında dar bir koridor vardır. Campanopetra bazilikasında apsiste yer alan synthronona ait bir kalıntı Agias Trias Bazilikası'nda rastlanılmamıştır. Yapının orta nefi yan koridorlardan, birçok erken Hristiyan bazilikalarında görülen taş bariyer/duvarlar gibi mozaik zemin üzerinde yer alan solea panelleri ile ayrılmaktadır. Bazilikanın batı tarafında üç tarafı revaklarla çevrili atrium ve önünde bazilikaya giriş sağlayan nartheks yer almaktadır. Nartheksin güney ucu bir çift sütunla ayrılmış yarım daire nişli bir odadan oluşmaktadır. Bu oda büyük

ihhtimalle bazilikaya girmeden önce yer alan bir hazırlanma veya ritüel odası olarak işlev görmektedir. Bazilikanın güney kenarı boyunca uzanan bu apsisli ek koridor, Kıbrıs'ta erken Hristiyan bazilikalarında görülen ortak özelliklerden biridir. Bu apsisli ek koridor Salamis'teki Campanopetra Bazilikası'nda ve Karpaz'daki Agios Philon Bazilikası'nda da bulunmaktadır. Bazilikanın güney doğusunda yer alan vaftizhanenin merkezinde haç şeklinde bir vaftiz yazı tipi (vaftiz havuzu) yer almaktadır. (Şekil 101) (Şekil 102) (Megaw, 1974; Langdale, 2009).

Şekil 101.

Bazilikanın Planı

(Megaw, 1974)

Şekil 102.

Bazilikada Solea Kalıntısı

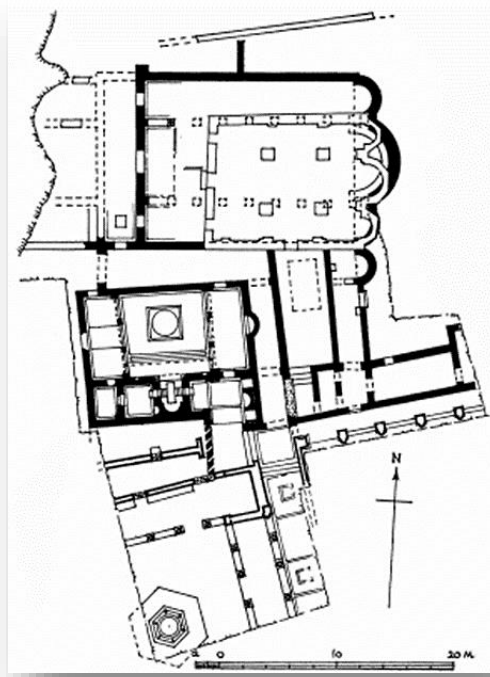
(Megaw, 1974)

Ayios Philon Bazilikası

Hellenistik ve Roma dönemi kalıntıları üzerine inşa edilmiş, Ayios Philon Bazilikası, bir liman kenti olan Karpaz'da yer almaktadır. Ayios Philon Bazilikası üç nefli, dıştan yarım daire biçimli üç apsisli bir bazilikadır. Bu bazilika aynı ismi taşıyan kubbeli bir ortaçağ bazilikasının altında yer almaktadır. Zeminde bulunan sikke ve seramik buluntularına göre Bazilikanın ilk aşaması en erken M.S. 5.yy'a tarihlenmektedir. Bazilika 278,72 m² ölçülerinde küçük ana mekândan oluşmaktadır. Merkezi apsisin ekseninde zeminle aynı seviyede yan al bariyerlerle çevrelenmiş ambon bulunmaktadır. Bazilikanın güney yan nef duvarına bitişik narteksten girişi olan vaftizhane güney ucuna yerleştirilmiş apsis içerisinde haç biçimli bir vaftiz yazı tipine sahiptir. Vaftizhane, büyük bir atrium, merkezinde ise altıgen bir phiale ve doğu revak üzerinde ikinci katta odaların bulunduğu kompleks bir yapıdan oluşmaktadır. Kuzey apsis içerisinde bir lahit ele geçmiştir. Bazilikanın güney yan koridorunun yanında doğudan yarım daire apsisli bir şapel bulunmaktadır (Şekil 103) (Daughters, 2015; Balderstone, 2009; Papageorghiou, 1986).

Şekil 103.

Bazilikanın Planı

(Megaw, 1974)

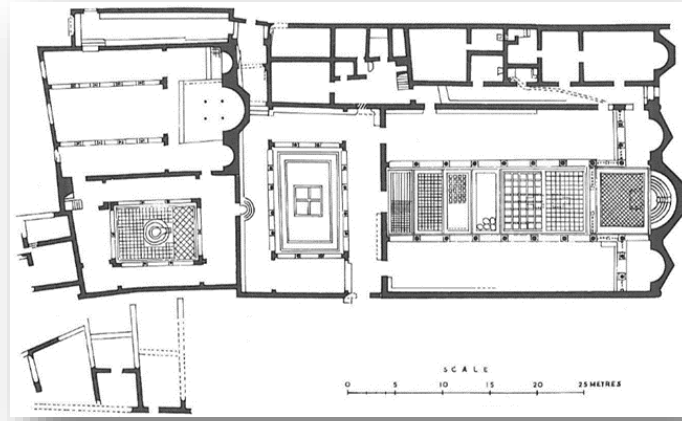
Peyia A Bazilikası

Kıbrıs'ın batı kıyısında, Cape Drepanon'da Ayios Georgios olarak bilinen yerleşim yeri, önemli bir antik liman kentidir. Antik kentte büyük piskoposluk kompleksinden üç bazilikaya ait kalıntılar tespit edilmiştir. Kentin üç bazilikasından en büyüğü olan Peyia A Bazilikası M.S. 5.yy'ın ikinci yarısına / 6.yy tarihlenmektedir. Yapı bir piskoposluk bazilikasının birçok özelliğine sahiptir. Dıştan köşeli (altıgen), içten yarım daire biçiminde üç apsisli, üç nefli bir bazilikadır. Orta büyüklükte, 528,2 m² ölçüsündedir. Apsisin ortasında yarım daire biçiminde synthronon yer almaktadır. Merkezi apsisde synthronondan yan apsislere bağlanan yan pasajlar/geçitler yer almamaktadır. Apsislerin önünden giriş kapına kadar uzanan sütunlar ve sütun başlıkları prokonnesos mermerinden yapılmıştır. Yapıdaki sunak T şeklinde yan apsislere doğru genişlemektedir. Bazilikada nartheks yer almamaktadır. Bazilikanın batısında ana mekâna açılan narteksin yerine dört revaklı atrium yer almaktadır. Atriumun batı tarafında yer alan vaftizhane, dört revaklı dikdörtgen bir odanın ortasında geleneksel haç biçimli vaftiz yazı tipi yerine yuvarlak planlı vaftiz yazı tipi

tercih edilmiştir (Bu vaftiz yazı tipinin en yakın örneklerinin İonia da yer alır). Vaftiz bölümünün bitişiğinde Kıbrıs'a ait özellik taşıyan bir şapel yer almaktadır. M.S. 6.yy'a tarihlenen ambon merkezi apsinin ekseninde Campanopetra Bazilikası ve Ayasofya'da olduğu gibi apsisten bağımsız olarak konumlanmaktadır. Bazilikanın kuzeyinde yan koridorun kuzey duvarında çokgen apsisi şapel yer almaktadır. Vaftizhane ve bazilikanın sütunlarında kentinin karakteristik bir özelliği olan akanthus başlıkları kullanılmıştır (Şekil 104) (Megaw, 1974; Daughters, 2015; Balderstone, 2009; Papageorghiou, 1986).

Şekil 104.

Bazilikanın Planı

(Daughters, 2015)

Tablo 2.

Kıbrıs Bazilikalarının Tipolojik Analizi

Kıbrıs Bazilikaları	Tarih	Plan	Apsis	Nef	Narteks	Atrium	Vaftizhane/ Yan odalar (Şapel)
Salamis Epiphanius Bazilikası	İlki M.S. 4.yy İkinci evre 6.yy	57 x 35m	3 apsisli Dışa çıkıntılı merkezi apsis ve içten iki yan apsisli Yarım daire formlu	5 nefli	Var	Var	Vaftizhane var/ Yan ek odalar var
Kourion Episcopal Bazilikası	M.S. 4.yy sonu/5.yy başı	35,90 x 23,00 m apsis hariç	Tek apsis dışa çıkıntılı çokgen formlu	3 nefli	Var	Var	Vaftizhane var/ iki yanda ek odalar var
Salamis Camponopetra Bazilikası	M.S. 5.yy/6.yy	Ana mekânı 51,60 x 28,20 m	3 apsisli Dışa çıkıntılı yarım daire formlu	3 nefli	Var İki ucu apsisli	2 atrium var	Vaftizhane ?/ Yan ek odalar var
Ayias Trias Bazilikası	M.S. 5.yy	23m x 15m	3 apsisli Dışa çıkıntılı Yarım daire formlu	3 nefli	Var	Var 3 revaklı	Vaftizhane var/ Apsisli yan ek oda
Ayios Philon Bazilikası	M.S. 5.yy	278,72 m ²	3 apsisli Dışa çıkıntılı Yarım daire formlu	3 nefli	Var	Var	Vaftizhane var/ Yan oda şapeli var
Peyia A Bazilikası	M.S. 5.yy'ın ikinci yarısı	528,2 m ²	3 apsisli Dışa çıkıntılı altıgen formlu	3 nefli	Yok	Var 4 revaklı atrium	Vaftizhane var/ Yan oda şapeli var

BÖLÜM III

Soli Bazilikası

Tezin bu bölümünde, çalışmanın ana konusunu oluşturan Soli bazilikasının, antik bir yunan kenti içerisinde bulunmasından dolayı önce Soli kentinin Kıbrıs'taki konumu ve daha sonra da kuruluşundan itibaren terk edilmesine kadar ki olan tarihi süreci hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Bunun sonrasında Erken Hristiyan kilisesi olan bazilikanın mimari özellikleri plan ve mimari, geçirmiş olduğu yapım evreleri, malzeme ve yapım teknikleri ve yapının mimari bölümleri incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Soli Kentinin Konumu ve Tarihçesi

Soli, adanın kuzey-batı kesiminde, Girne bölgesi ile Trodos dağları arasında ve Meserya ovasının batısında, yüksek dağlarının alçak tepelere dönüştüğü bölgede yer almaktadır. Soli bölgesi Güzelyurt körfezinin batı kısmında denizden biraz yüksek bir tepede antik yunan döneminde Paleo Khora adı verilen bir akropoliste konumlanmaktadır (Gjerstad, & diğ., 1956) (Jeffery, 1918). Lefke'nin 2 mil kuzey batısında yer alan bölge, bugün Gemikonağı bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 105) (Şekil 106) (Jeffery, 1918).

Şekil 105.

Soli Kentinin Konumu

(Karageorghis, 2000)

Şekil 106.

Soli Antik Kentinin Konumu

(Google Earth, 2021)

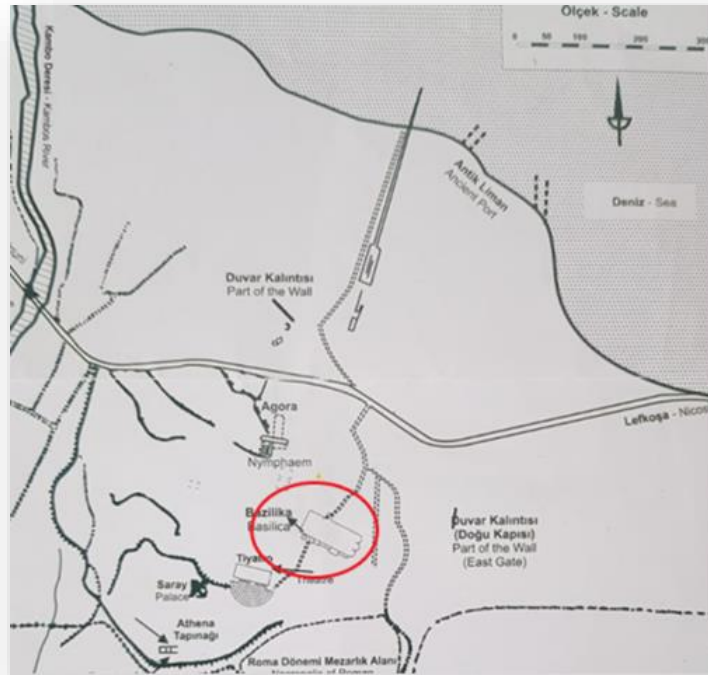
Antik Yunan döneminde Soli güneyindeki nehri, bitki örtüsü, bakır kaynakları, kuzeyindeki denizi ve iyi konumlanmış limanı ile adanın en önemli şehirlerinden biri olmuştur (Gjerstad, 1986; Stevenson, 1880). Soli bölgesi, 19.yy döneminin gezginleri tarafından Erken Hristiyan kilisesi ve zengin bereketli meyve ağaçları ile anılmaktadır (Stevenson, 1880). Soli şehrindeki yapılar tepenin yamacındaki teraslar üzerinde konumlanmakta ve güçlü bir savunma sistemi olan şehir surları tarafından kuşatılmaktadır. Kent zamanla kuzeye kıyıya - antik limana doğru genişleyerek yayılmıştır. Mimari yapılar ise sur duvarları içerisinde Paleo Khora olarak isimlendirilen bölgede aşağı şehir ve yukarı şehir (Akropolis) olarak konumlanmaktadır (Şekil 107) (Şekil 108) (Winbladh, 2015). Erken Hristiyan bazilikası, Roma agorasının doğusunda, antik tiyatronun ise kuzey-doğusunda bir alt terasta yer almaktadır (Des Gagniers & Tinh, 1985; Nicolaou, 1968).

Şekil 107.

Soli Bazilikası'nın Konumu

(BeIN İZ, 2019)

Şekil 108.

Soli Bazilikası'nın Haritada Konumu

(KKTC EEMD, 2019)

Soli'nin kuruluşu, Vassos Karageorghis tarafından M.Ö. 1000 yıllarda Kıbrıs'ta meydana gelen Akha istilasının 2. dalgası ile ilişkilendirilmektedir. Antik kentin

çevresindeki nekropollerden ele geçen Kıbrıs – Geometrik II seramik objelerin Soli bölgesindeki yerleşimin M.Ö. 11 – 12.yy’dan itibaren var olduğunu göstermektedir (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Kentin kuruluşuyla ilgili belirtilen bilimsel bilgilerin dışında birkaç rivayet de vardır. Bunlardan ilki Antik dönem yazarlarından Plutarch’ın hikâyesine göre hayatının son yıllarını Soli’de geçiren Atinalı yasa koyucu Atinalı Solon, Kıbrıs Aepia kralı Philocyprus’un konuğu olduğunda, Aepia kralına tepeler arasında çorak bir yer olan Aepia şehrini, bereketli ve güzel ovaya sahip olan Soli bölgesine halkını taşımalarını, tavsiyede bulunmaktadır. Philocyprus’da Solon’un tavsiyesi üzerine halkını Soli şehrine taşır ve şehrin adının da Atinalı filozof Solon’dan alındığı rivayet edilmektedir. Antik dönem yazarlarından bir diğeri olan Strabon’a göre ise şehrin Atinalı Erechtheus’un torunları Phalerus ve Akamas tarafından kurulduğu belirtilmektedir (Gjerstad, & diğ., 1956). Ancak Atinalı filozof Solon’un ziyaretinden daha önceleri M.Ö. 673/672 yılında yazılmış Asur kaynaklarında Esarhaddon’a hediyeler gönderen Kıbrıs krallıkları arasında Soli şehrinin ismi geçmektedir (Cesnola, 1977) (Hill, 1940).

Soli şehri kurulduğu andan itibaren antik yunan etkileri gösteren yunan yanlısı bir şehir olmuştur. Kıbrıs – Arkaik dönemin başlarında Kıbrıs’ta ki on şehir krallığından biriydi (Hill, 1940). Aristoteles’in öğrencisi Clearchus Areopagos meclisindeki yazılarında Soli şehrini iyi organize edilmiş *polis* adı verilen bir kent-devleti olarak tanımlamaktadır (Hill, 1940). M.Ö. 498 yılında Salamis kralı Onesilus öncülüğünde adadaki diğer şehir krallıkları gibi Soli şehri de yunan yanlısı politika izleyerek Perslilere karşı ayaklanmış ve 5 ay boyunca Perslilere karşı en uzun süre direniş göstermiştir. Fakat bu beş aylık direnişin sonunda Pers hâkimiyetine girmiştir (Brown & Catling, 1986). Adanın Pers hâkimiyeti altına girmesiyle güç kazanan Pers yanlısı Marion şehrinin kralı Doxandros, bir tepeye inşa ettirdiği Vouni Sarayı ile Soli şehrini kontrolü altına alır (Karageorghis, 1969). M.Ö. 449 yılında Atinalı komutan Kimon’un Marion şehrini ele geçirmesiyle Soli yeniden eski siyasi gücünü ve özerkliğini kazanmıştır. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender’in Tyre (Tire) kuşatmasında Soli şehrinin de bulunduğu Kıbrıs şehir krallıkları da Büyük İskenderin yanında aktif bir şekilde pek çok savaşa katılarak destek vermişlerdir (Gjerstad & diğerleri, 1956). Büyük İskender’in Tyre kuşatmasındaki zaferi, adadaki şehir

krallıkları gibi Soli şehri tarafından da tanrılara kurbanlar sunma ve çeşitli görkemli törenlerle kutlanmıştır (Gjerstad, 1948; Hill, 1940)

M.Ö. 58'de Küçük Asya'nın güneyindeki Kilikya eyaletine bağlanarak Roma imparatorluğunun egemenliği altına giren Kıbrıs doğal zenginlikleri yönünden Romalılar tarafından yararlanılmak istenmiştir (Zavagno, 2017; Karageorghis, 1982; TattonBrown, 1988). Bu durum bakır madeni yataklarına yakın olan Soli şehrinin önemini daha da artırmaktadır (Des Gagniers & Tinh, 1985). Des Gagniers ve Tinh (1985) Soli şehrinde mimari olarak en büyük gelişimin ve mükemmel kalıntıların ortaya çıktığı Antonius (Marcu Aurelius Antoninus) ve Severus (Septimius Severus) zamanında olduğunu belirtmektedir.

M.S. 395'de (M.S. 4.yy'da) yılında Roma imparatorluğunun bölünmesiyle, Kıbrıs Doğu'da Antakya eyaletine bağlanmaktadır (TattonBrown, 1988; Hill, 1940). Kıbrıs'ta ilk kez Aziz Barnabas tarafından yaygınlaşmaya başlayan Hristiyanlık, Soli'de ortaya çıkışında Roma'da istemediği bir evlilikten kaçarak, Pamphilia'dan, şehrin yakınındaki Limenia (Limnidi) limanına gelen şehrin ilk piskoposu Romalı St. (Aziz) Auxibius etkili olmuştur. Özellikle kentte yer alan A olarak adlandırılan Bazilika'nın ilk evresinin üzerine inşa edilen B Bazilikası'nın St. Auxibius tarafından yaptırıldığı ve bazı yayınlarda St. Auxibius bazilikası olarak geçmektedir (Des Gagniers & Tinh, 1985; Michail, 2013). M.S. 649'da başlayan M.S. 685'te II. Justinianus tarafından bastırılan Arap akınları, Amathus, Lapethos, Salamis/Constantia ve Soli'nin yer aldığı birçok kilisenin yıkılmasına, tahribata uğramasına neden olmuştur. Bu tahribat sonrasında Baf Limeniotissa kilisesi, Salamis St. Epiphanius bazilikası yanı sıra Soli bazilikası da onarımdan geçilerek yeniden inşa edilmiştir (Zavagno, 2017). Chrysos (1993), Soli kilisesinin, Arap akınları sonrasında, M.S. 655 yılında yeniden onarımdan geçirildiğini belirtmektedir. Neal (2010), M.S. 655 yılındaki baskınlardan sonra kilisenin duvarlarında ve taban mozaiklerinde yanma izlerini bulunmasına rağmen yapıda çok fazla onarımın görülmediğini belirtmektedir. Des Gagniers ve Tinh (1985), ise Arap akınlarının sırasında bazilikanın çok fazla tahribata uğramadığını belirtmektedir. Soli bazilikası M.S. 6.yy'daki plan tipini koruması, Des Gagniers ve Tinh (1985) ve Neal (2010) görüşlerini doğrulamaktadır. M.S. 7.yy'ın ikinci yarısına doğru yeniden onarımdan geçilerek inşa edildiği belirtilen Soli bazilikasının, M.S. 8.yy'ın başında Kutsal Topraklara giden Hristiyanların uğradığı yerlerden biri olduğu açıklanmaktadır

(Zavagno, 2017). Chrysos (1993), Soli kilisesinin, Arap akınları sonrasında, M.S. 655 yılında yeniden onarımdan geçirildiğini belirtmektedir. Neal (2010), M.S. 655 yılındaki baskınlardan sonra kilisenin duvarlarında ve taban mozaiklerinde yanma izlerini bulunmasına rağmen yapıda çok fazla onarımın görülmediğini belirtmektedir.

Auxibius II ve Auxibius'un kardeşi Themistagoras, Piskopos St. Auxibius'tan sonra şehrin diğer piskoposları yer almaktadır (Gjerstad, & diğ., 1956). Piskopos Auxibius II ve Auxibius'un kardeşi Themistagoras döneminde, Soli piskoposluğu Hristiyanlık konsüllerine katılarak ve adanın 15 piskoposluk merkezinden biri olarak üstünlüğe sahip olmuştur (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Soli'nin yıkıcı depremlerin ve kuraklık gibi doğal olayların yaşanması ve şehrin limanının alüvyonlarla dolması sonucunda önemi azalmıştır (Des Gagniers & Tinh, 1985) (Gjerstad ve diğerleri, 1956). M.S. 806'dan sonra Arap baskınlarının sonucu olarak hem de yerel halkın yerleşim yerlerinden uzaklaştırılması, kiliselerini terk edilmesine yol açtığını, Soli piskoposluğunun önemini kaybetmesine neden olmuştur (Neal, 2010). M.S. 13.yy'ın sonunda piskoposluğunun, Lefkoşa'daki Yunan Piskoposluğunun altına girdiği belirtilmektedir (Des Gagniers & Tinh, 1985; Gjerstad, & diğ., 1956).

Soli Bazilikası ile İlgili Bilgi Veren Yazarlar, Kaynaklar ve Çalışmalar

Bazilikada ilk sistemli kazı çalışması, 1964 – 1974 yılları arasında (Kanada) Quebec Laval Üniversitesi'nden arkeologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. (Neal, 2010) (Ginouves, 1989). Ancak 1974 yılında Kıbrıs'ta yaşanan Barış Harekâtı, Kanadalı arkeologların kazı çalışmalarını durdurmalarına neden olmuştur. Bazilika, taban mozaığının üzerinde "*hriste bohey to khonsantei*" isimli yunanca yazının bulunmasıyla tespit edilmiştir (Des Gagniers & Tinh, 1985, s.6). Kanadalı arkeologların çalışmalarının ardından, 2005 – 2006 yılları arasında KKTC EEMD arkeologları tarafından Soli kentinde bir dizi kurtarma kazısı gerçekleştirmiştir. 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID'in) desteğiyle SAVE tarafından bazilikanın ve taban mozaiklerinin temizlenmesi, araştırılması ve belgelenmesi amacıyla bazilikada özellikle mozaiklerin mevcut durumu ile ilgili kapsamlı çalışma gerçekleştirilmiştir (Neal, 2010). 1997 yılında yapının taban mozaiklerinin dış etkenlerden korunması için üzerine kalıcı koruma

örtüsü yapılmış, 2008 yılında da ahşap yürüme parkuru eklenmiştir. Bazilikanın mimari durumu ile ilgili en kapsamlı çalışma, 1964 – 1974 yılları arasında gerçekleştirilen kazı sonuçlarını toparlayan Des Gagniers, J. ve Tinh, T.T., tarafından 1985 yılında “La Basilique” isimli yayımla sunulmaktadır. Soli bölgesi ile ilgili daha önce giriş kısmında belirtilen Cesnola (1878), Hill (1940), Cobham (1909), Jeffery (1918) ve Stewart (1908) gibi 19.yy gezginlerinin seyahatnamelerinde bahsedilmektedir. Bazilika ile ilgili bilgilere ise Baldini (2015), Megaw (1946), Michail (2013), Neal (2010), Papageorhiou (1986), Stweart (2014) ve Nicolaou (1968, 1972, 1973, 1975, 1976) yayımlarından öğrenilmektedir. Soli bazilikasının mimari özellikleri yakın zamanda birkaç tez konusu ve makale içerisinde de değinilmektedir. Bunlar; Sabır, (2004)’ün “Kuzey Kıbrıs’ta Geç Roma – Erken Bizans yer mozaikleri” yüksek lisans tez çalışması, Maguire (2012), “Late Antique in Basilicas on Cyprus: sources, contexts, histories” isimli doktora tez çalışması, Daughters (2015), “Basilica Function In The Urban Landscape Of Late Antique Cyprus” isimli yüksek lisans tez çalışmasıdır. Nicolaou, (2017) tarafından yazılan makalede ise yeni araştırmalar altında Soli bazilikasının mimari kalıntılarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

Soli Bazilikasının Mimari Özellikleri

Bazilikanın Planı ve Mimarisi

Deniz seviyesinden yaklaşık 20 metre yükseklikte yer alan bazilika, 150 m uzunluğunda, 50 m genişliğindeki terasın büyük bir alanını kaplamaktadır (Şekil 109). Bazilika kentin doğu kapısına kadar ulaşan büyük caddeye paralel bir konumda, doğu – batı doğrultusunda uzanmaktadır. Son evre olan bazilikanın (B Bazilikası’nın) altında daha önceden var olan bazilikaya (A Bazilikası) ait buluntular yer almaktadır. A bazilikasının kalıntıları atrium bölümünün altında ve yapının kuzey tarafında diakonikon olarak isimlendirilen şapel bölümünün zeminin altında keşfedilmiştir. A Bazilikası’nın mozaik döşeli zeminin altında, B Bazilikası’nın kuzey yan nefinin zeminin altında yapı kalıntıları tespit edildiği ve A ile B Bazilikalarından önce yapıların var olduğunu göstermektedir (Des Gagniers & Tinh, 1985; Nicolaou, 2017). Neal (2010), çok az bilgi olmasına rağmen, ilk bazilikadan (A bazilikasından) önce yapılmış, yapı 1 ve 2 olarak numaralandırılmış bu

bölümlerin 1985 yılındaki yayında şapel olabileceğinden bahsedildiğini, kendisi ise martyrion olarak belirtmektedir. Nicolaou (2017), ise bu ilk kalıntıların (yapı 1 ve 2) suyla ilişkili olduğunu, M.S. 4 – 5.yy arasına tarihlendiğini ve Aziz Auxibius'un gömüldüğü bir yer olan, martyrion olabileceğini açıklamaktadır. Bu yapıların A ve B bazilikasının konumunda belirleyici rol olduğunu ancak bu yapının planı ile ilgili hiçbir şey bilinmediği belirtilmektedir (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 109.

Soli Bazilikası'nın Alanı

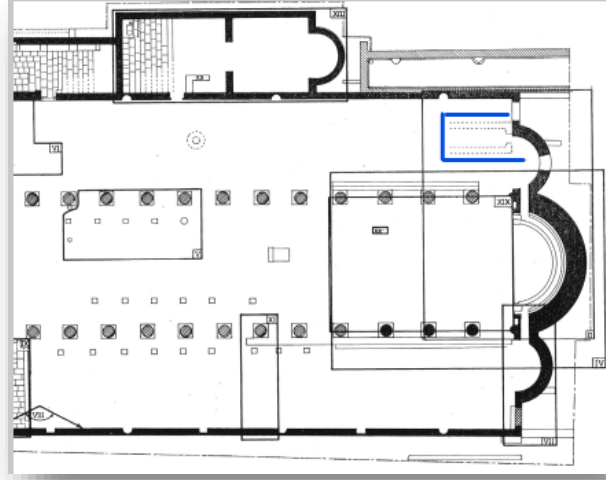

(Sonia Halliday Photo Library, 2021)

Yapı 1 olarak adlandırılan bölüm bugün son evre (B) bazilikasının kuzey yan nefinin doğu ucunda zeminin altında bir bodrum katı olarak yer almaktadır (Şekil 110) (Nicolaou, 2017;). Zeminden 1,10 m aşağı inen merdiven boşluğundan oluşan yapı 10.50 m genişliğinde 15,50 m uzunluğundadır. Taş levhalardan oluşan bir girişe sahip, bazilikanın kuzey koridorunu işgal etmektedir (Şekil 111) (Nicolaou, 2017; Neal, 2010). Yapı 2 ise, bazilikanın kuzeyinde B Bazilikası'nın zeminin altında apsis bölümünden oluşmaktadır. Bu apsis içerisine, sarnıç veya kuyu gibi duvar kalıntısı gösteren moloz dolgu üzerine opus sectile mozaik döşenmiştir. 16.60 m uzunluğunda, 7 m genişliğinde, apsisten ise 2.50 m derinliğe sahiptir (Şekil 112) (Neal, 2010).

Şekil 110.

Yapı 1'in Bazilikadaki Konumu

(Nicolaou, 2017)

Şekil 111.

Yapı 1'in Girişi

(Nicolaou, 2017)

Şekil 112.

Yapı 2'nin Kalıntısı

(Nicolaou, 2017)

A Bazilikası

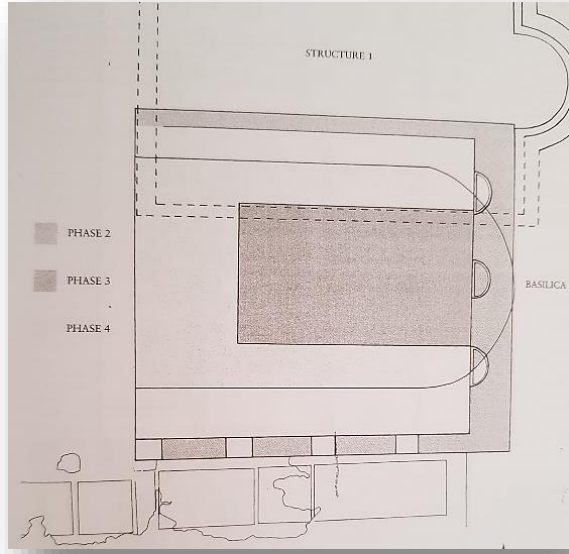
Son evre olan B bazilikasının altında yer alan beş nefli, apsisli, ahşap çatılı ve bazilikal planlı bir yapıdır (Nicolaou, 1975; Des Gagniers & Tinh, 1985). A Bazilikası, mozaiklerin stili ve taban mozaığının üzerinde in situ olarak bulunan sikke sayesinde M.S. 4.yy'a tarihlendirilmektedir (Şekil 113) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Bazilika bir merkezi nef ve iki yanında yer alan ikişer yan neflerden oluşmaktadır. Her biri on dört sütundan oluşan dört sıra sütun dizisiyle beş nefi ayrılan bazilikada sadece güney yan neflerin arasındaki dokuz sütun ile orta nefin iki yanındaki sütun dizisinden sadece altı sütununa ait kireçtaşı plakalar ele geçmiştir (Şekil 114).

Yaklaşık 23° güneye dönük, doğu yöne bakan A bazilikası 22,50 m genişliğinde ve yaklaşık 45 m uzunluğundadır. Merkezi nef 6,75 m, iç yan nefler 4,00 m, dış yan nefler 4,50 m genişliğe sahiptir. Sütun araları 2,10 m genişliğinde, sütun kaideleri ise 0,50 m boyutundadır. B bazilikasının presbyteriumun altında A bazilikasına ait taban mozaiklerinin bir kısmı ele geçmiştir (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 113.

A Bazilikası'nın Zemin Planının Bir Kısım

(Neal, 2010)

Şekil 114.

A Bazilikası'na Ait Sütun Kaidesi

(Neal, 2010)

Yapım Malzemesi ve Teknikleri

A bazilikasında kâgir yani taş ve tuğla malzemelerinin kullanıldığı, moloz taştan oluşan dış duvarlara sahiptir. Yapını son evresini olan B bazilikası ise beyaz kireç harcının kullanıldığı kesme taş bloklardan inşa edilmiştir (Şekil 116) (Neal, 2010). Bazilikanın 47.70 m uzunluğundaki güney duvarının temeli, tepenin eteğinde yer aldığından dolayı 1 – 2 m yüksekliğe kadar korunmuş durumdadır (Şekil 117) (Tinh, 1985). Güney duvarın kısmen korunması bazilikanın duvarlarında kullanılan malzeme hakkında bilgi sunmaktadır. Duvarlar 0,60/ 0,64 m kalınlığında, 0.50 m'lik sıralar halinde ince bir harçla ile bağlanmış kare kalker/kireçtaşı kaplamalardan oluşmaktadır (Des Gagniers & Tinh, 1985). Kare kalker/kireçtaşı malzemenin dış duvarda kullanıldığı, iç duvarda ise moloz taş ve harç karışımından oluşan opus caementicium (roma betonu) kullanılmıştır. İç duvarlarda 0,32 m genişliğinde beyaz mermer bordürler kullanılmıştır. 649 arap akınları sonrası onarımdan geçen bazilikada zemin döşemelerinde daha sade mermer büyük plakalar kullanıldığı belirtilmektedir. Atirumun gerisindeki odaların kapı eşiklerinde ve apsis bölümünün girişinde de mermer levhalar kullanıldığı belirtilmektedir (Şekil 118) (Des Gagniers & Tinh, 1985 s.43, 46).

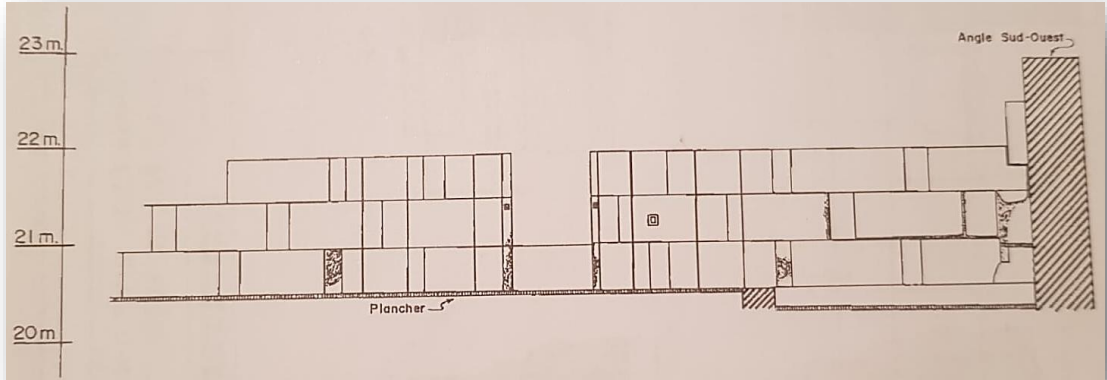
Şekil 116.

Bazilikanın Duvar Kalıntısı

Şekil 117.

Kuzey – Batı Köşeden, Güney Duvarın Planı

(Des Gagniers & Tinh, 1985)

Şekil 118.

Bazilikada Atrium Odalarının Güney Duvar Kalıntısı

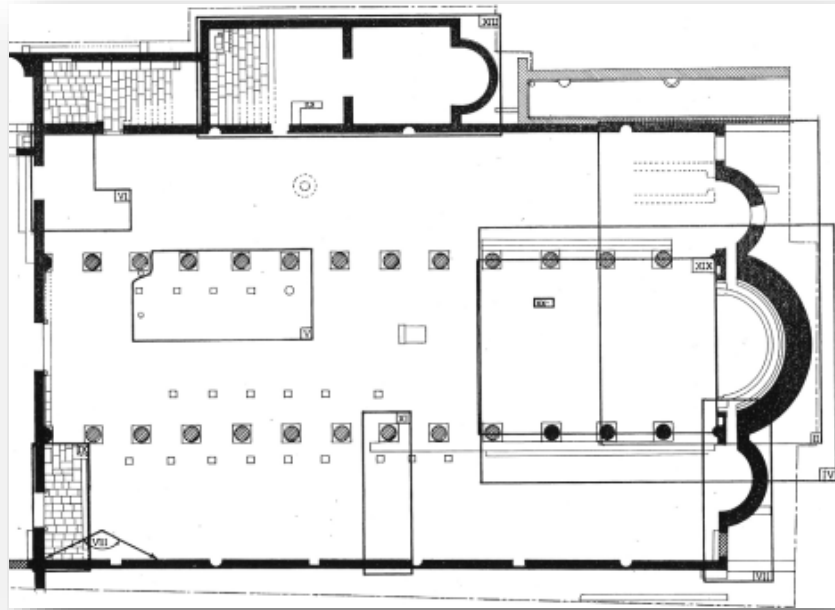
Nef/Yan koridorlar

Bazilika, 2,20 m aralıklarla yerleştirilmiş, kare taş kaide üzerine inşa edilmiş 0,9 m genişliğinde, 2,20 m aralıklarla yerleştirilmiş iki sıra 12'şer sütunla üç nefte ayrılmaktadır (Şekil 119) (Des Gagniers & Tinh, 1985). Merkezi nef 13,20 m, yan nefler 8,50 m genişliğindedir. Merkezi nefi, yan neflerden ayıran sytlobat kullanılmadığı belirtilmektedir. Sütun kaideleri güney yan koridorun zemin seviyesinden 0,60 m yükseklikte 1,30 m kalınlığına sahiptir (Şekil 120). Dor düzenini yansıtan sütunlar 6,30 m yüksekliğinde, toskana düzeni başlıklara sahiptir (Şekil 121) (Şekil 122). Üç nefte batıdan birer giriş kapısıyla girilmekte, doğuda ise

bir apsisle sonlandırılmaktadır (Şekil 123) (Şekil 124). Yan apsislerin her ikisinin de yanında kapı izine rastlanılmıştır. Kuzey yan nef, bazilikanın kuzeyindeki ek odalar ile bağlantılıdır. Bu ek odaların katakümena ve diakonikon bölümü olabileceği belirtilmektedir. Nef ve yan koridorların zemini genellikle opus sectile taban mozaiğiyle döşenmiştir. Güney yan nefin duvarında 6, 30 m aralıklarla 0,94 m genişliğinde içten yarım daire veya dikdörtgen biçiminde küçük nişler/apsidiyol bulunmaktadır (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 119.

Bazilikada Ana Mekânın Planı

(Nicolaou, 2017)

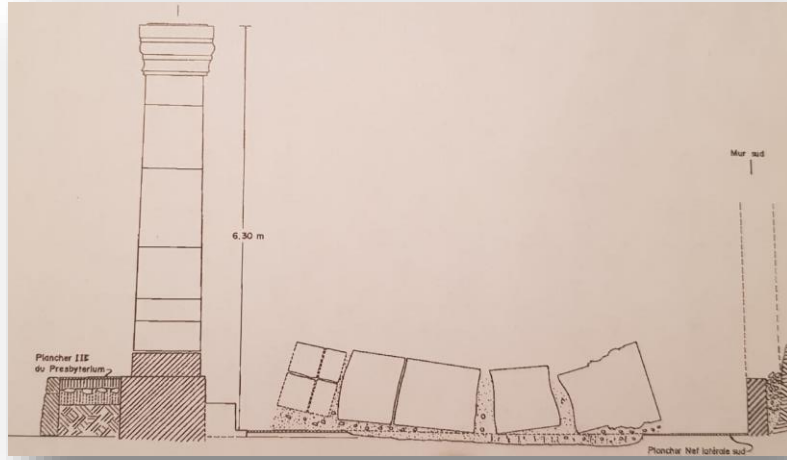
Şekil 120.

Kuzey Batıdan, Kuzey Yan Nef ve Ana Nefin Zemini

Şekil 121.

Sütunun Kesiti

(Des Gagniers & Tinh, 1985)

Şekil 122.

Bazilikada "in situ" Sütun

Şekil 123.

Güney Yan Nefin Girişi

Şekil 124.

Merkezi Nefin Girişi

Apsis

Bazilikanın doğu ucunda yer alan bu üç apsis bölümü, dışa çıkıntılı içten ve dıştan yarım daire planlı 9,50 m ölçüsünde merkezi bir apsis ve 4,68 m açıklığında yan apsislere sahiptir. Merkezi apsis içerisinde yarı daire biçiminde synthronon yer almaktadır. Merkezi apsis dar yatay geçitler/pasajlarla yan apsislere bağlanmaktadır. Bu geçitler 0,76 m genişliğindedir. Yan apsislere bağlanan bu geçitlerin Kıbrıs'a özgün bir özellik olduğu belirtilmektedir. Kuzey ve güney yan apsislerin yanında iki kapı kalıntısı tespit edilmiştir. Güney yan apsisten farklı olarak kuzey yan apsisin duvarının ortasında 1,35 m genişliğinde bir kapı izine rastlanılmaktadır. Kuzey doğudaki yan apsis yarım daire biçiminde 4,68 m çapında, 2,40 m derinliğinde ve duvarı 0,98 m kalınlığındadır (Şekil 125) (Şekil 126) (Şekil 127) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 125.

Doğu Uçtaki Apsislerin Planı

(Nicolaou, 2017)

Şekil 126.

Merkezi Apsisin ve Presbyteriumun Konumu

Şekil 127.

Güney Yan Apsisin Konumu

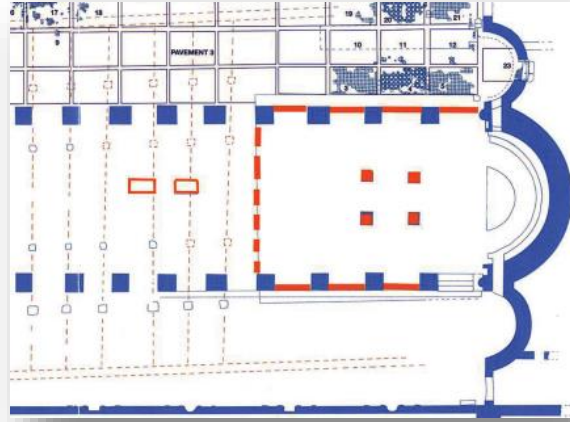

Presbyterium

Piskopos ve din adamlarına ayrılmış bu alan, merkezi apsisin karşısında ana nefte yer almaktadır. 13,50 m genişliğinde, 15,00 m uzunluğunda dikdörtgen bir platformdan oluşmaktadır. M.S. 4.yy tarihlenen A bazilikasında nefin zeminine aynı konumdayken, 6.yy'da bu kutsal alan, nefin zemininden yüksek ve geniş tutulmuştur. Bu alanın ilk yapım aşaması bazilikanın yapımı sırasında, ikinci aşaması ise daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Platformun basamakları güneyyan nefte doğru konumlanmıştır. Bu alandaki kutsal platform synthronondan bir koridor ile ayrılmaktadır. Bu koridor 0,76 m genişliğinde, yan apsislere bağlanan geçitler/pasajlarla aynı genişlikindedir. Bu platformda bema, 4,00 m boyutunda kare kaideden oluşan ciborium yer almaktadır. Sunağa ait bir kalıntı tespit edilmemiştir (Şekil 128) (Şekil 129) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 128.

Presbyteriumun Planı

(Nicolaou, 2017)

Şekil 129.

Presbyterium Platformunun Güney Yan Neften Görünümü

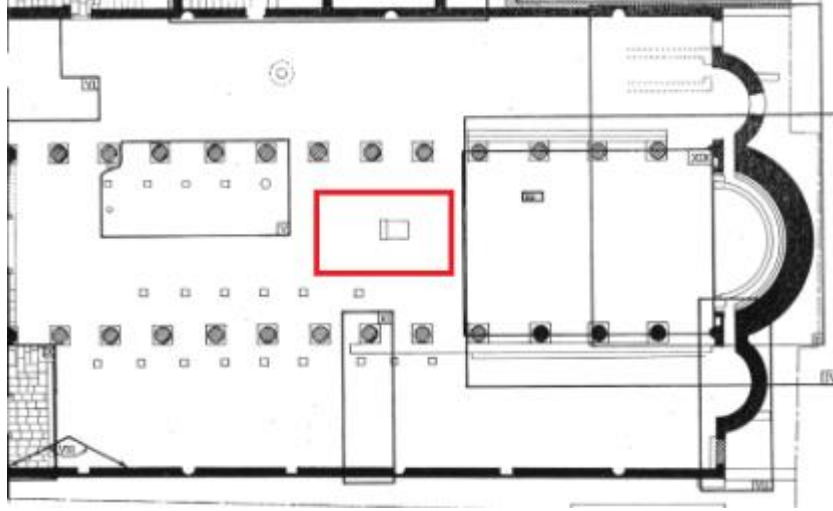

Ambon

Merkezi nefteki kutsal alanın/presbyteriuma ait platformunun basamaklarından 4,20 m uzaklıkta, nefin ekseninde değil, kuzeye doğru konumlanmıştır. Bugün ambona ait 1,72 m uzunluğunda, 1,30 m genişliğinde dikdörtgen bir anıt bulunmaktadır.

Ambona ait kalıntı kuzey yan nefin altıncı sütununun 4,10 m uzaklığında, güney yan nefin ise 5,50 m uzaklığında yer almaktadır (Şekil 130) (Şekil 131) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 130.

Bazilikada Ambonun Konumu

(Nicolaou, 2017)

Şekil 131.

Ambonun Alt Tabanı

(Des Gagniers & Tinh, 1985)

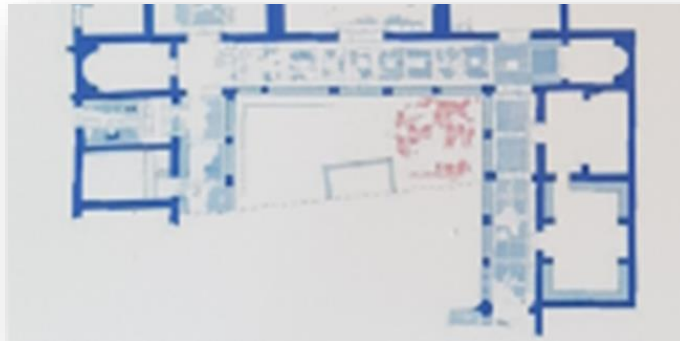
Atrium ve Narteks

Bazilikanın batısında portikolarla (revaklarla) çevrili atrium bölümü yer almaktadır. Atrium doğu – batı doğrultusunda 15,40 m, kuzey – güney doğrultusunda ise 18,30 m ölçülerindedir. Revakta sütunlar genel olarak 3,35 m genişliğinde ve 2,40 m aralıklarla yerleştirilmiştir (Neal, 2010). Revağın zemini, bazilikanın zemininden

0,12 m yüksekte yer almaktadır. Bugün atriumun doğu ve güney revağının tamamı, kuzey revak kısmen ortaya çıkarılmıştır. Batıdaki revak ise kazılmamıştır. Revakların üzerinin kapalı olduğuna dair herhangi bir kalıntı bulunmamış, üzerinin açık olduğu tahmin edilmektedir. Bazilikada en iyi korunmuş bölümlerden bir olan doğu revağın batısında ana mekâna/neflere açılan üç büyük kapı yer almaktadır. Doğu revak aynı zamanda iki ucunda kuzey ve güneyde apsisli küçük odalara da açılmaktadır. Bu iki uçtaki odalar hariç doğu revak 28,70 m uzunluğunda, 3,85 m genişliğindedir. Doğu revağın iki ucundaki apsisli mekânların şapel olarak tanımlanmaktadır. Doğu revağın kuzey ucundaki apsisli mekânın temeli, güney apsisli mekâna göre daha iyi korunmuştur. Doğu revağın güneydeki duvarın tabanına eklenmiş 0,52 m yükseklikte, 2,28 m uzunluğunda 0,50 m genişliğinde Marmara levhalarla kaplanmış oturma bölümü yer almaktadır. Bazilikada narteks bölümüne yer verilmemiştir. Dört revaklı atriumun doğu revağı, üç giriş kapısıyla bazilikanın ana mekânına açılmaktadır. Atriumdaki bu doğu revağın, narteksin yerini almış olabileceği açıklanmaktadır. Doğu revağın güney yönünde zeminde bulunan mozaik döşemelerin zenginliği ve zemin döşemesinden farklı olması, doğu revağın özel bir konuma sahip olduğu belirtilmektedir. Kuzey ve güney revak ise 15,50 m uzunluğunda, 3,35 m genişliğindedir. Bu kuzey ve güney revak gerisinde odalara açılmaktadır. Revakların zemini geometrik desenlerden oluşan opus sectile mozaikle, atriumun zemini ise mermer plakalarla kaplıdır. Atriumun tam merkezinde 1,90 m genişliğinde, 0,50 m derinliğe sahip üzeri açık, altıgen phiale yer almaktadır. Phialenin zemini opus sectile mozaikle kaplıdır. Bugün bir kısmı ortaya çıkarılmıştır (Şekil 132) (Şekil 133) (Şekil 134) (Şekil 135) (Şekil 136) (Şekil 137) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 132.

Atriumun Planı

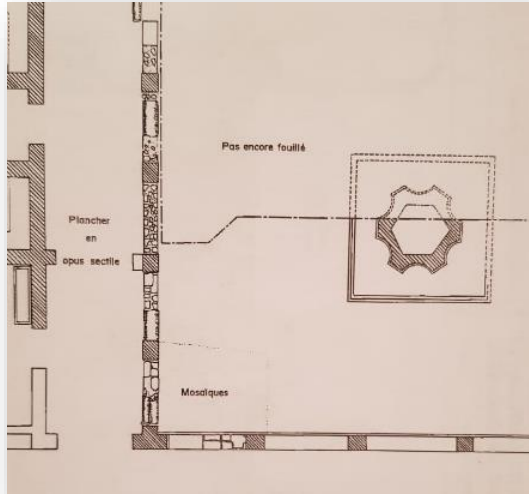
Şekil 133.

Atriumun Konumu

Şekil 134.

Atriumun Merkezindeki Phialenin Planı

(Des Gagniers & Tinh, 1985)

Şekil 135.

Güney Batı Nefin Köşesinden, Doğu Revak

Şekil 136.

Güney Revak

Şekil 137.

Kuzey Revak

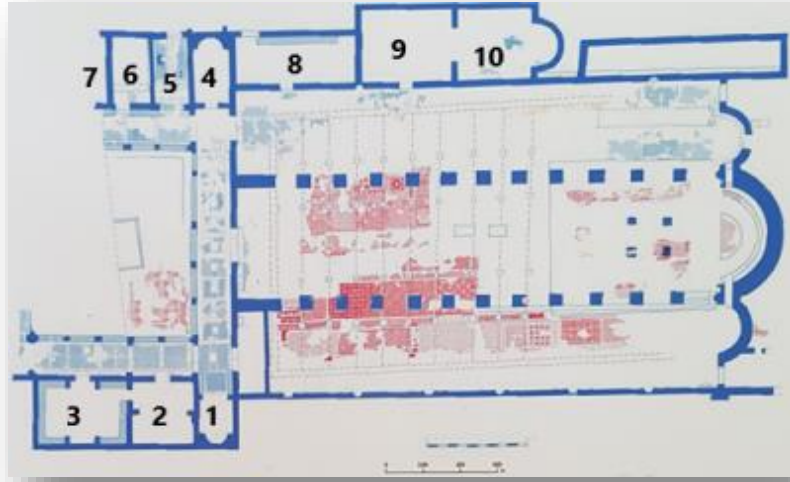

Ek Odalar

Atriumda güney revağın gerisinde, biri doğu revağa açılan, diğer ikisi güney revağa açılan üç oda ortaya çıkarılmıştır. Apsisli küçük 1 no'lu oda zeminden 0,50/ 0,70 m yükseklikte yer almaktadır. Hemen yanındaki 2 no'lu oda 6,00 m uzunluğunda, 1,40 m genişliğindedir. Bir kapıyla revağa açılmakta ve yanındaki 9,00 m uzunluğundaki yan odaya da geçiş sağlanmaktadır. Bu 3 no'lu oda atriumun diğer ek odalardan daha büyük ölçüde ve revağa açılan giriş kapısının iki yanında doğu – batı duvarları boyunca uzanan mermer oturma bölümüne ait kalıntılar tespit edilmiştir (Şekil 138) (Şekil 139) (Şekil 140) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

Şekil 138.

Ek Odaların Planı

Şekil 139.

1 No'lu Oda

Şekil 140.

2, 3 No'lu Odalar

Kuzey revağın gerisinde ise bugün üç odanın zemini tamamen ortaya çıkarılmıştır. Kuzeyde hemen doğu revağın yanında içten apsisli bir oda yer almaktadır (Şekil 141). Apsisli 4 no'lu oda doğu revakla aynı ölçüde, 6,40 m uzunluğunda ve 3,35 m genişliğindedir. Apsisli odanın hemen yanındaki bu 5 no'lu oda aynı ölçülere sahip, revağın zemininden daha alçak bir seviyede yer alan odanın zemini iyi korunmuş opus sectile mozaikle kaplıdır (Şekil 142). Kuzey revağın gerisindeki bir diğer 6 no'lu oda ise (merdiven boşluğu dâhil) 3,35 m genişliğinde ve 5,35 m uzunluğundadır (Des Gagniers & Tinh, 1985). Kuzey batıya doğru 7 no'lu odanın kalıntısı kısmen görülmektedir.

Şekil 141.

4 No'lu Oda

Şekil 142.

5, 6, No'lu Odalar

Bazilikanın kuzey yan koridorunun yanında üç ek oda ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan batı yöne doğru olan 8 no'lu oda, 1,18 m genişliğinde bir kapıyla erişim sağlanmaktadır. 11,20 m uzunluğunda, 4,50 m genişliğindeki odanın duvarları kesme taş bloklardan çevrelenmektedir. Kuzey duvarında, 7,70 m x 0,50 m boyutunda, 0,45 m yüksekliğinde uzun bir duvar tezgâhı tespit edilmiştir. Kuzey yan nefin yanındaki bir diğer oda ise 6,95 m genişliğinde 9,30 m uzunluğundaki 9 no'lu oda, 7,30 m x 6,95 m ölçüsündeki 10 no'lu oda iki yandan dikey çıkıntılı duvarla iki mekâna ayrılmaktadır. Bu ek oda doğuya doğru çıkıntılı bir apsisle sonlanmaktadır.

Bazilikanın kuzeyindeki bu odalardan 9 ve 10 no'lu odaların, önde bir antre işlevi görülecek bir oda ve hazinelerin, ayinde kullanılacak kutsal kapların ve hediyelerin konulduğu bir oda olacak şekilde bir diakonikon izlenimi verdiği belirtilmektedir. Ancak bu iki odada sunuların konulacağı bir masaya ait kalıntı tespit edilmemiştir. 9 no'lu odada köşeli bir musluk taşı benzer mimari bir kalıntı bulunmuştur. Aynı şekilde oturma basamaklarının yer aldığı ve ana mekâna yakınlığı olan 8 no'lu odanın veya atriumun güney revağının gerisinde yer alan yine oturma basamaklarının yer aldığı 3 no'lu odanın katakümenlere ayrılmış bir mekân olabileceği varsayımı yapılmıştır. Ancak bu odaların işlevleri hakkında kesin bir bilgi sunulmamaktadır. Pastophoria bölümünün ise kuzey yan apsisin merkezinde yer aldığı belirtilmektedir. Bazilikada vaftizhane bölümüne ait herhangi bir kalıntı tespit edilmemiştir. Atriumun etrafındaki ek odaların katakümenler veya Hristiyan ziyaretçiler tarafından kullanılan dinlenme odaları olabileceği görüşü sunulmaktadır (Şekil 143) (Şekil 144) (Des Gagniers & Tinh, 1985).

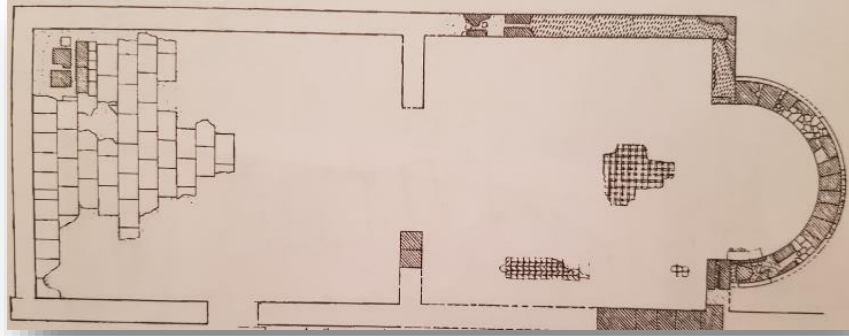
Şekil 143.

8 No'lu Odanın Konumu

Şekil 144.

9 ve 10 No'lu Odaların Planı

(Des Gagniers & Tinh, 1985)

BÖLÜM IV

Değerlendirme ve Sonuç

Soli Bazilikası doğu – batı doğrultusunda uzanan, doğu ucunda yarım daire biçimli üç apsisli, üç nefli, kuzeyde yer alan apsis bitişli yan ek odalar ile batıda yer alan odalarla çevrelenmiş dört revaklı bir atriumdan oluşan, ahşap çatılı bazilikal planlıdır. Soli bazilikası Erken Hristiyan bazilikaları içerisinde incelendiği zaman Erken Hristiyanlığın liturji ve ibadetleri doğrultusunda biçimlenen mekân, genel özelliklerini yansıttasının yanı sıra bulunduğu bölge içerisinde bölgesel/yerel özgün özelliklerde göstermektedir. Kıbrıs'ta Hristiyanlığın kabul edilmesiyle ve yayılımından itibaren Doğu Akdeniz bölgesi içerisinde önemli bir konumda olması çevre kültürlerde görülen unsurların benimsenmesine neden olmuştur.

Erken Hristiyan mimarisi ve Davies'in tipolojisine göre sınıflandırdığımız Erken Hristiyan bazilikaları ile Kıbrıs Erken Hristiyan mimarisi ve bazilikaları altında incelenen Soli bazilikasının en dikkat çeken bölümü yapının doğu ucunda yer alan apsis bölümünün planı olmuştur.

Soli bazilikasının apsis bölümü dışa çıkıntılı yarım daire formunda merkezi büyük bir apsis, yan apsisler ise daha küçük bir biçimde olarak üç apsisli plana sahiptir. Özellikle merkezi apsisten yan apsislere geçiş sağlayan Kıbrıs'a ait özgün bir özellik olarak belirtilen geçit/pasajlara sahip olduğu görülmektedir. Baldini (2007), Kıbrıs'ta Erken Hristiyan bazilikalarda, üç apsis formunun tipik bir özellik olduğunu belirtmektedir. Bu geçitlerin Kıbrıs'ta en yakın örneği St. Epiphanius bazilikasında görülmektedir. Soli bazilikasının çıkıntılı üç apsis formu, Kıbrıs içerisindeki Campanopetra bazilikası, Ayios Philon ve Ayias Trias bazilikası, Amathus A bazilikası ile benzerlik gösterirken, Peyia A bazilikasının çokgen formundan, Salamis Epiphanius bazilikasının ise yan apsislerin içten yarım daire formu olmasından dolayı farklılık göstermektedir. Ancak tarih ve boyut olarak incelendiğinde Tablo 3'de görüldüğü gibi Salamis Epiphanius Bazilikası ile benzerlik göstermektedir. Kıbrıs dışında sınıflandırılan bazilikalar arasında Helenistik bazilikalar içerisinde değerlendirdiğimiz zaman çevre bölgelerde tek apsis tercih edilmiştir. Sadece Filistin ve Suriye bölgesi bazilikalarda üç apsis formuyla karşılaşılmaktadır (Tablo 4). Suriye bazilikalarının tipik özelliği olduğu belirtilen üçlü kutsal alan oluşturan merkezi apsisi iki yandan çevreleyen pastophorion

odalarından oluşan bu bazilikalara kısmen benzerlik göstermektedir. Ancak bu Suriye bazilikalarında çoğunlukla bu üçlü kutsal alanı oluşturan odalar kare ve dikdörtgen formunda ve tek bir merkezi apsisten oluşmaktadır. Soli bazilikasında apsis planı en yakın örneği Filistin bazilikalarında görülmektedir.

Soli bazilikasının, üç nefli ve sütunlarla desteklenen ahşap çatılı ana mekânı, genellikle beş nefli Roma bazilikalarından, ana mekânın uzunluğunun kısa tutulduğu kare payelerden oluşan Doğu bazilikalarında ve enine neflerden oluşan Enine kesitli bazilika grubundan farklılaşırken, en yakın Helenistik bazilikalar içerisinde yer aldığı görülmektedir.

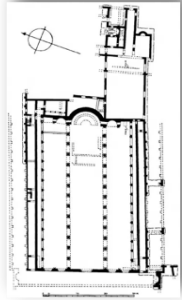
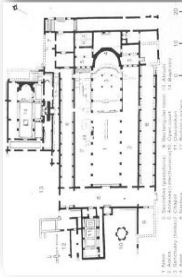
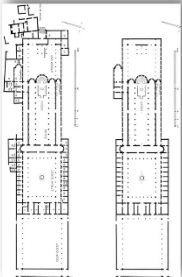
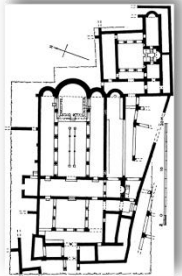
Bazilika, atriumdaki doğu revağın, narteksin işlevini yerine getirdiği ve narteksiz, dört revaklı atriumdan oluşmaktadır. Kıbrıs içerisinde Campanopetra Bazilikası ve Kourion Bazilikası dört revaklı atrium ve narteks, Ayia Trias Bazilikası ile Ayios Philon Bazilikası üç revaklı ve narteksten oluşurken, sadece Peyia A bazilikası narteksiz ve dört revaklı bir atriumdan oluşmaktadır. Kıbrıs dışında Erken Hristiyan bazilikaları incelediğimizde ise en yakın örnekleri Roma bazilikalarında ve Helenistik bazilikalarında görülmektedir. Roma bazilikalarında St. Peter ve St. Paul's bazilikalarının narteksiz ve ana mekâna geçişin dört revaklı atriumdan erişim sağlanan planıyla çok yakın benzerlik göstermektedir. Helenistik bazilikalarda ise İtalya'da narteksiz, dört revaklı atriuma sahip Porta Xenodochium Bazilikası ve Filistin Ürdün Petra Bazilikası'nda en yakın örneği görülmektedir. Perge ve Korykos Bazilikaları'nda üç revaklı atriuma sahipken, Perge Bazilikası narteksizdir. Yunanistan bazilikalarında da üç revaklı atriuma ve nartekse yer verilmektedir. Atriumsuz, narteksin kullanıldığı Doğu bazilikalarından ve narteksin yer verildiği enine kesitli bazilikalardan da ayrılmaktadır. Bazilikasının etrafında ve atriumun çevresinde çok zengin mimari ek odalar yer almaktadır. Bu ek odaların Kıbrıs'ta Erken Hristiyan Bazilikalarında görülen karakteristik özelliklerden biri olduğunu belirtmektedir (Tinh, 1985). Özellikle doğu revağın iki ucunda yer alan apsisli şapel odalarının konumuna benzer yakın bir örneğe rastlanmamıştır. Atriumunda revağın gerisindeki odaların en yakın örnekleri Kıbrıs'ta Camponopetra Bazilikası, Kourion Katedrali, Ayias Trias Bazilikası'nda görülmektedir. Kıbrıs dışında en yakın örneği Ürdün Petra Bazilikası'nda ve Yunanistan Epidaurus Bazilikası'nda görülmektedir. Bazilikanın kuzeyinde yer alan apsisli şapel veya diakonikon odası olarak tanımlanan aslında işlevinin tam olarak belirlenemediği kuzey ek odanın en yakın örnekleri,

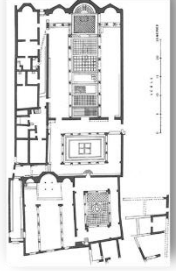
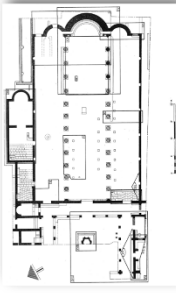
prothesis şapeli olarak kullanılmıştır. Filistin bölgesinde Gerasa Procopius Kilisesi ile Gerasa St. Peter ve Paul Kilisesi'nde görülmektedir. Soli bazilikası'nı Kıbrıs bazilikaları içerisinde ele alındığında çevre/bölgesel bazilikalarından en belirgin özelliği transeptin tercih edilmemiş olmasıdır. Plan tipi açısından üç apsisli dışa çıkıntılı formu, nef sayısı ve üç revaklı oluşu Ayias Trias bazilikası ile yakınlık sağlamakta ancak transept tercih edilmemiş olması hem Ayias Trias bazilikasından hem de diğer Kıbrıs bazilikalarından farklılaştırmıştır (Tablo 3). Erken Hristiyan bazilika tipleri içerisinde incelendiğinde Doğu ve Enine kesitli bazilikalarından üç nefli, üç apsisli ve atrium özelliği açısından ise tamamen farklılaşan Soli Bazilikası, genellikle beş nefli büyük boyutlara sahip Roma ve Latin bazilika tiplerinden de ayrılmaktadır. Sadece narteksiz olması ve bazı bazilikalarda atriumun tercih edilmesi yönünden benzerlik sağlamaktadır. Tablo 4 incelendiğinde Soli Bazilikası tipolojik olarak Helenistik bazilika plan tipleri içerisinde yer alan bazilikalarla birçok yönden benzerlik göstermektedir. Özellikle nef formu Helenistik plan tipi içerisinde yer alan bazilikaların formuyla çok yakınlık sağlamaktadır. Soli Bazilikası'nda görülen apsis formunun yakın örnekleri Filistin bölgesi Gerasa St. Peter ve Paul Kilisesi, Gerasa Procopius Bazilikası ve Decopolis Abila Kilisesi'nde görülmektedir. En yakın örneği ise Ürdün Petra Bazilikası'nda görülmektedir. Helenistik bazilika tipi içerisinde yer alan Filistin'deki bu üç bazilikada atriumun olmaması Soli Bazilikası'ndan farklılaştığını göstermektedir. Fakat Filistin – Ürdün Petra Bazilikası tipolojik olarak incelendiğinde ise Soli Bazilikası (iç mekân özellikleri hariç) ile fazla benzerlik gösterdiği analiz edilmiştir (Tablo 4).

Erken Hristiyan mimarisi ve Davies'in tipolojisine göre sınıflandırılan Erken Hristiyan bazilikaları ile Kıbrıs Erken Hristiyan mimarisinin gelişimi ve bazilikaların incelenmesi sonucunda yapılan analiz neticesinde Soli Bazilikası, antik bir kent içerisinde yer almanın etkisinin görüldüğü, Helenistik bazilikal plan tipi içerisinde yer aldığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra hem Kıbrıs'a ait yerel hem de kendine ait özellikler de gösteren özgün bir eser olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3.

Kıbrıs Erken Hristiyan Bazilikaları ve Soli Bazilikası

Kıbrıs Bazilikaları	Boyut	Apsis	Nef	Narteks	Atrium	Plan
Salamis Epiphanius Bazilikası (6.yy)	57 x 35m	3 apsisli (Dışa çıkıntılı merkezi apsis ve içten iki yan apsisli, yarım daire formlu)	5 nefli	Var	Var	
Kourion Episcopal Bazilikası (M.S. 4.yy'ın sonu/ 5.yy'ın başı)	35,90 x 23,00m (apsis hariç)	Tek apsis (Dışa çıkıntılı çokgen formlu)	3 nefli	Var	Var	
Salamis Camponopetra Bazilikası (M.S. 5.yy/6.yy)	Ana mekânı 51,60 x 28,20m	3 apsisli (Dışa çıkıntılı yarım daire formlu)	3 nefli	Var (İki ucu apsisli)	Var (2 atriumlu)	
Ayias Trias Bazilikası (M.S. 5.yy)	23m x 15m	3 apsisli (Dışa çıkıntılı Yarım daire formlu)	3 nefli	Var	Var (3 revaklı)	

Ayios Philon Bazilikası (M.S. 5.yy)	278,72 m ²	3 apsisli (Dışa çıkıntılı Yarım daire formlu)	3 nefli	Var	Var	
Peyia A Bazilikası (M.S. 5.yy'ın ikinci yarısı)	528,2 m ²	3 apsisli (Dışa çıkıntılı altıgen formlu)	3 nefli	Yok	Var (4 revaklı atrium)	
Soli Bazilikası (M.S. 6.yy)	52,50 x 30 m	3 apsisli (Dışa çıkıntılı, içten ve dıştan yarım daire formlu)	3 nefli	Yok	Var (Üç revaklı)	

Tablo 4.

Erken Hristiyan Bazilika Tipleri ile Soli Bazilikası'nın Tipolojik İncelemesi

Erken Hristiyan Bazilika Tipleri	Tarih	Apsis	Nef	Narteks	Atrium	Transept
Roma ve Latin Bazilikaları						
Latern Bazilikası	M.S. 4.yy	Tek apsisli (Dışa çıkıntılı)	Beş nefli	Yok	Yok	Var
St. Paul Bazilikası	M.S. 320	Tek apsisli (Dışa çıkıntılı)	Beş nefli	Yok	Var	Var
St. Peters Bazilikası	M.S. 4.yy	Tek apsisli (Dışa çıkıntılı)	Beş nefli	Yok	Var	Var

Helenistik Bazilikalar						
Kuzey Suriye Mshabbak Bazilikası	M.S. 5.yy/460	Tek apsisli (Pastophorian odalarıyla çevrili ve içten apsisli)	Üç nefli	?	?	Yok
Orleansville Bazilikası (Kuzey Afrika)	M.S. 324	Tek apsisli (İçten)	Beş nefli	Yok	Yok	Yok
Porto Xenodochium Bazilikası (İtalya)	?	Tek apsisli (İçten)	Üç nefli	Yok	Var	Yok
Ruweha Bizzos Bazilikası (Suriye)	M.S. 6.yy	Tek apsisli (Pastophorian odalarıyla çevrili)	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Ravenna San Apollinare in Classe (İtalya)	M.S. 538/49	Tek apsisli (Dıştan)	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Perge Bazilikası	M.S. 4 – 5.yy	Tek apsisli (Transeptli ve içten)	Üç nefli	Yok	Var (Üç revaklı atrium)	Var
Korykos Bazilikası	M.S. 4 – 5.yy	Tek apsisli (Pastophorion odalarıyla çevrili)	Üç nefli	Var	Var	Var
Korinth St. Leonidos Bazilikası	M.S. 5.yy	Tek apsisli (Dıştan)	Üç nefli	Var	Var	Var
Mısır Abu Mina, St. Menas Bazilikası	M.S. 5.yy'ın ilk çeyreği	Tek apsisli (Dıştan)	Üç nefli	Var	Var	Var
Gerasa St. Peter ve Paul Kilisesi	M.S. 540	Üç apsisli (İçten)	Üç nefli	Var	Yok	Yok

(Filistin)						
Decopolis Abila Kilisesi (Filistin)	M.S. 6.yy	Üç apsisli (Dıştan merkezi apsis ve içten yan apsis)	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Ürdün Petra Bazilikası	M.S. 6.yy	Üç apsisli (Dıştan)	Üç nefli	Yok	Var	Yok
Gerasa Procopius Bazilikası	M.S. 526/7	Üç apsisli (İçten)	Üç nefli	Yok	Yok	Yok
Mısır Beyaz Manastır Kilisesi	M.S. 440	Trikonç apsisli	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Bankusa Güney Bazilikası (Suriye)	M.S. 6.yy	Tek apsisli (Pastophorian odalarıyla çevrili)	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Doğu Bazilikaları						
Karaman Binbirkilise 3 No'lu Bazilika	?	Tek apsisli (Dışa çıkıntılı)	Üç nefli	Var	Yok	Yok
Enine Kesitli (Transverse) Bazilikalar						
Tur Abdin Mar Gabriel Kilisesi (Nusaybin'in Kuzey doğusu)	M.S. 6.yy	İçten tek apsis	Enine kesitli	Var	Yok	Yok
Soli Bazilikası	M.S. 6.yy	Üç apsisli	Üç nefli	Yok	Var (Üç revaklı)	Yok

Kaynakça

- Al-Zrigat, Z. M. (2020). Tracing the history and theories of architecture: documenting and analyzing the most important historical periods that influenced the development of architecture: (232 A.D -1918 A.D). *Trends in Civil Engineering and Its Architecture*, Vol.3, S.5, s. 505 – 515. DOI: 10.32474/TCEIA.2020.03.000175
https://www.researchgate.net/publication/347895584_Tracing_the_History_and_Theories_of_Architecture_Documenting_and_Analyzing_the_Most_Important_Historical_Periods_that_Influenced_the_Development_of_Architecture_232_AD_-1918_AD
- Balderstone, S. (2007), Early church architectural forms: A theologically contextual typology for the eastern churches of the 4th - 6th centuries, buried history monograph. No. 3: Australian Institute of Archaeology, Melbourne
https://www.researchgate.net/publication/323027272_Early_Church_Architectural_Forms_A_Theologically_Contextual_Typology_for_the_Eastern_Churches_of_the_4th6th_Centuries_2007_Buried_History_Monograph_No_3_Australian_Institute_of_Archaeology_Melbourne
- Balderstone, S. (2019). The church of the east: Is there a theologically contextual typology for church architectural form east of the Euphrates?. 6. *Salzburg International Conference "Syriac Christianity in China and Central Asia" 21 – 26 June, 2019 Almaty, Kazakhstan*
https://www.researchgate.net/publication/339551365_The_Church_of_the_East_Is_there_a_theologically_contextual_typology_for_church_architectural_form_east_of_the_Euphrates_6th_Salzburg_International_Conference_Syriac_Christianity_in_China_and_Central_A
- Baldini, I. (2013), Early Byzantine churches in Crete and Cyprus, between local identity and homologation. *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes Année* 2013, 43, s. 31-49 <https://doi.org/10.3406/cchyp.2013.1052>
- Beckwith, J. (1979). Early Christian and Byzantine art. The Pelican History of Art.

- Brown, A.C. ve Catling, H.W. (1986). Ancient Cyprus. Oxford: Department of Antiquities Ashmolean Museum, s.37, 38, 42, 46, 47, 52, 56, 59, 63, 66, 69, 71, 73, 74
- BeİN İZ (8 Kasım 2019). beİN İZ belgesel – Bir Kent Bir Efsane – Yayın Tarihi: 8 Kasım 2019 Sunan Emre Zeytinoğlu Ulaşım Tarihi: 27/04/2021
https://www.youtube.com/watch?v=FcznLw6X_CE
- Buchwald, H.H. (1966). Eleventh century Corinthian-Palmette capitals in the region of Aquileia. *The Art Bulletin*, Vol. 48, No. 2, s. 147-158
<https://www.jstor.org/stable/3048360>
- Butler, H. C. (1903). Architecture sculpture, mosaic and wall – painting in Northern Central Syria and The Djebel Hauran. Publications of an American Archaeological Expedition to Syria in 1899 - 1900 (Band 2): Architecture and Other Arts. http://ignca.gov.in/Asi_data/11945.pdf
- Butler, H.C. (1929), Early churches in Syria. Princeton: Department of art and archeology, Cesnola, L.P.D. (1878). Cyprus: İts Ancient Cities, Tombs and Temples, s.227, 228, 229
- Chrysos, E. (1993). Cyprus in early byzantine times, The Sweet Land Of Cyprus, Papers Given at the Twenty – Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991, s. 3 – 14.
- Cobham, D. C. (2013). Excerpta Cypria - Kıbrıs tarihi için malzemeler 1908 (Çev: Ali Çakıroğlu ve Vur Yektaoğlu). Kıbrıs – Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, (ISBN 978-9963-660-53-7).
- Dalton, O.M. (1925), East Christian art. A Survey of the Monument, Oxford: Clarendon Pres.
<https://archive.org/details/eastchristianart0000dalt/page/n7/mode/2up>
- Daughters, E. L. (2015), Basilica function in the urban landscape of late antique Cyprus. Southwestern Baptist Theological Seminary A Thesis Presented to the Faculty of The School of Theology Southwestern Baptist Theological Seminary Master of Arts, s.82, 96
<https://core.ac.uk/download/pdf/159489413.pdf>

- Davies, J.G. (1953). *The origin and development of Early Christian church architecture*. New York: Philosophical Library, 1953.
<https://archive.org/details/origindevelopment0000davi/page/n7/mode/2up>
- Delvoye, C. (1962). “Études d'architecture Paleochretienne et Byzantine”. *Byzantion*, 1962, Vol. 32, No. 1 (1962), s. 261-310
<https://www.jstor.org/stable/44169046>
- Delvoye, C. (1962). “Études d'architecture Paleochretienne et Byzantine (Suite)”. *Byzantion*, 1962, Vol.32, No.2 (1962), s.489 – 547.
<https://www.jstor.org/stable/44170053>
- Des Gagniers ve Tinh, T.T. (1985). “La Basilique” Soloi dix campagnes de fouilles (1964 – 1974). Vol. Premier, Les Presses De L’Universite Laval.
- Evangelos, C. (1993), Cyprus in the Early Byzantine times, In: “The sweet land of Cyprus”. *Papers given at the Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies*, Birmingham, March 1991, Nicosia 1993, s. 3-14.
https://www.academia.edu/32460177/1993_Cyprus_in_early_Byzantine_Times
- Eyice, S. (1988). “Bizans mimarisi”. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, s. 45-51. <http://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/1727>
- Fisher, F.H. (1878). *Cyprus our new colony and what we know about it*. London: George Rotledge and Sons, s. 90, 91
- Fleming, J. (1980). *The penguin dictionary of architecture*. Penguin Books, New York.
- Foulias, A. (2019). The basilica of Saint Epiphanius: Architecture and chronology, Salamis of Cyprus history and archaeology from the earliest times to late antiquity conference in Nicosia, 21–23 May 2015. *Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien*, Vol. 13, s. 719 – 719.
https://www.academia.edu/40529292/The_Basilica_of_Saint_Epiphanius_Architecture_and_Chronology_in_Salamis_of_Cyprus_History_and_Archaeology_from_the_Earliest_Times_to_Late_Antiquity_Conference_in_Nicosia

- Ginouves, R. (1989). Soloi dix campagnes de fouilles (1964 – 1974). Vol. II, La Ville Basse, s.20, 61(dipnot kısmı), XV, XXX, XIV, 43, 19, 74, 43, 46, 60, 58, 44, 45, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 85, 86, 88
- Gjerstad, E. ve Westholm, A. (1934). The Swedish Cyprus expedition: Finds and results of the excavations in Cyprus 1927-1931. Vol.1 (text), s.XV
- Gjerstad, E. (1948). The Swedish Cyprus expedition: The cypro - geometric, cypro – archaic and cypro – classical periods. The Swedish Cyprus Expedition Stockholm, Vol.4, Part.2, s. 477, 494, 493, 495, 496, 506, 474, 449, 450, 454, 452, 451, 467, 471, 472, 479
- Gjerstad, E., Lindros, J., Sjoqvist, E., Westholm, A. (1956). The Swedish Cyprus expedition finds and results of the excavations in Cyprus Soli 1927 – 1931. Vol.3, s.399, 400, 405, 406, 410, 403, 405, 402, 409, 412, 413, 581, 582, 558, 559, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 580, 581
- Gombrich, E.H. (Çev. Erol ve Ömer Erduran) (2002). Sanatın öyküsü. Remzi Kitabevi, İstanbul, s.133
- Gordon, H.L. (1931). The basilica and the stoa in early rabbinical literature: A study in near eastern architecture. *The Art Bulletin*, Vol. 13, No. 3 (Sep., 1931), s. 352-375 <https://doi.org/10.2307/3050803>
<https://www.jstor.org/stable/3050803>
- Hamilton, A. (1933). Byzantine architecture and decoration. London: B.T. Bats Ford LTD. <https://archive.org/details/byzantinearchite0000hami>
- Harris, C.M. (1983). Illustrated dictionary of historic architecture. Dover Publications, Inc, New York (s.50)
- Hasol, D. (2005). Ansiklopedik mimarlık sözlüğü. Yapı Yayın, 9.baskı, İstanbul. ISBN: 975-7438-30-8
- Hill, S. (1996). The Early Byzantine churches of Cilicia and İsauria. Birmingham Byzantine Andottoman Monographs, Vol.1, ISBN 0 86078 607 2

- Horster, M. ve Nicolaou, D. (2018). Introduction: Church and religion in Cyprus. *Church Building in Cyprus (Fourth to Seventh Centuries) A Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean*, *Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien*, Institut für Interdisziplinäre Zypern-Studien Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Vol. 12, s.9 -22
https://www.academia.edu/36639443/Church_Building_in_Cyprus_Fourth_to_Seventh_Centuries_A_Mirror_of_Intercultural_Contacts_in_the_Eastern_Mediterranean
- Jäggi, C. (2016). "Ravenna in the sixth century: the archaeology of change" Ravenna: its role in earlier medieval change and exchange. *University of London Press; Institute of Historical Research*, Edt. J. Herrin and J. Nelson, s.87 – 110. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv512x7n.11>
- Jeffery, G. (1918). A description of the historic monuments of Cyprus studies in archaeology and architecture of the island. s.419, 420
- John, E. (1846). Wesley, The Syrian churches: Their early history, liturgies and literature: With a literal translation of the four gospels from the Peschito, or canon of holy scripture in use among the oriental Christians from the earliest times.
- Karageorghis, V. (1969). Cyprus. s. 170 <https://archive.org/stream/cypruskara00kara>
- Kazhdan, A. P. (1991). The Oxford dictionary of Byzantium, Oxford University Press, s.390, 391).
https://www.academia.edu/44468422/Oxford_Dictionary_of_Byzantium
- Krautheimer, R. (1967). The Constantinian basilica. *Dumbarton Oaks Papers*, 21, s. 115-140. <https://doi.org/10.2307/1291261>
- Krautheimer, R. (1965). Early Christian and Byzantine architecture. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd. Lange, Dorethea Kreuzkuppelkirche, *Architektura*, 16: 93-103, zur Entstehung der Byzantinischen.
 urn:oclc:record:1148954609
<https://archive.org/details/earlychristianby0000krau>

- Kurt, M. (2011). Karaman – Binbir kilise mezarları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 13, S. 21, s. 125 – 131.
<http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2011/125-131.pdf>
- Langdale, A. (2009). The architecture and mosaics of the basilica of Agias Trias in the Karpas peninsula, Cyprus. *Journal of Cyprus Studies*, 15, s. 1 – 18.
 Ulaşım Tarihi: 20/05/2021 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1101488>
- Lassus, J. (1947). Sanctuaires chretiens de Syrie. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
www.persee.fr/doc/syria_00397946_1950_num_27_1_4555_t1_0165_0000_3
- Lassus, J. (1966). The Early Christian and Byzantine world. London.
<https://archive.org/details/earlychristianb00lass/page/n159/mode/2up>
- Livingstone, E.A. (2006). The concise Oxford dictionary of the Christian church.
https://archive.org/details/conciseoxforddic0000unse_c3x6
- Macdonald, W. (1968). Early Christian and Byzantine architecture. London, 1968.
<https://archive.org/details/earlychristianby00macd/page/n9/mode/2up>
- Maguire, R. (2012). “Late antique basilicas of Cyprus: Sources, context, histories”. (Phd. diss. University of East Anglia, 2012)
<https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/42388/1/2012MaguireRPhD.pdf>
<https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/42388/3/2012MaguireRPhDGazetteer.pdf>
<https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/42388/2/2012MaguireRPhDFigures.pdf>
- Mango, C. (1985). Byzantine architecture (History of world architecture). New York.
<https://archive.org/details/byzantinearchite0000mang/mode/2up>
- Mango, C. (2006). Bizans mimarisi. Çev. Mine Kadiroğlu, Kişisel Yayınlar, ISBN: 9944579203
https://www.academia.edu/41384474/Bizans_Mimarisi_Cyril_Mango
- Megaw, A.H.S. (1946). Three vaulted basilicas in Cyprus. *The Journal of Hellenic Studies*, 66, s.48 – 56. <https://zenodo.org/record/4696073#.YV-AMbgzbIV>

- Megaw, A.H.S. (1974). Byzantine architecture and decoration in Cyprus: Metropolitan or provincial?. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.28, s. 57 – 88.
<https://www.jstor.org/stable/1291355>
- Megaw, A.H.S. (1976). Excavations at the Episcopal basilica of Kourion in Cyprus in 1974 and 1975: A preliminary report. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 30, s. 345-371 <https://www.jstor.org/stable/1291397>
- Metcalf, D.M. (2009). Byzantine Cyprus 491 – 1191. Cyprus Research Centre Texts and Studies In The History of Cyprus, LXII, Nicosia 2009.
<https://zenodo.org/record/4585725#.YV2Pb7gzbIU>
- Michail, R. (2013). The Early Christian baptisteries of Cyprus (4th-7th centuries AD): Typological analysis of the architecture and of the baptismal structure. *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes Année 2013*, 43 s. 137-153
<https://doi.org/10.3406/cchyp.2013.1060>
- Milburn, R.L.P. (1988). Early Christian art and architecture. University of California Press, Berkeley. ISBN: 0520063260
https://archive.org/details/earlychristianar0000milb_d9c4/page/126/mode/2up
- Neal, D.S. (2010). The basilica at Soli Cyprus: A survey of the buildings and mosaics. s.13, 12, 14, 15, 23, 24, 32, 34, 25, 20
- Nicolaou, D. (2017). Νέα ερμηνευτική πρόταση και αναχρονολόγηση του Παλαιοχριστιανικού συγκροτήματος των Σόλων. *Deltion of the Christian Archaeological Society*, 38/4 (2017), s. 57-86.
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltion/article/viewFile/14191/12855.pdf>
- Nicolaou, K. (1968). Archaeological news from Cyprus, 1967. *AJA*, Vol.72, No.4 (Oct, 1968), s.369 – 380 <https://www.jstor.org/stable/503830>
- Nicolaou, K. (1972). Archaeological news from Cyprus, 1970. *AJA*, Vol.76, No.3 (July, 1972), s.311 – 320 <https://www.jstor.org/stable/503924>

- Nicoloau, K. (1973a). Archaeological news from Cyprus, 1971. *AJA*, Vol.77, No.1, (Jan, 1973), s. 51 – 60 <https://www.jstor.org/stable/503232>
- Nicoloau, K. (1973b). Archaeological news from Cyprus, 1972. *AJA*, Vol.77, No.4, (Oct, 1973), s. 425 – 433 <https://www.jstor.org/stable/503312>
- Nicoloau, K. (1975). Archaeological news from Cyprus, 1973. *AJA*, Vol.79, No.2, (Apr, 1975), s. 125 – 134 <https://www.jstor.org/stable/503892>
- Nicolaou, K. (1976). Archaeological news from Cyprus 1974. *AJA*, Vol. 80, No. 4 (Autumn, 1976), s. 361-375 <https://www.jstor.org/stable/503576>
- Ousterhout, R. G. (2021). Early Byzantine architecture after Constantine, Khanacademy.org. <https://www.khanacademy.org/humanities/medieval-world/byzantine1/x4b0eb531:early-byzantine-including-iconoclasm/a/early-byzantine-architecture-after-constantine>
- Öztaner, S.H. (2004). Salamis antik kenti. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü I. - II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, *Anadolu/Anatolia*, s. 197 – 207 https://www.academia.edu/691347/Salamis_Antik_Kenti
- Öztaşkın, G. (2018). Bizans dönemi kilise mimarisi, bin yıllık ihtişamın izleri: (Doğu Roma). *ARKHE Dergisi*, S.5, (Nisan – Mayıs), s.10 – 17. https://www.academia.edu/39039667/Bizans_D%C3%B6nemi_Kilise_Mimarisi
- Papageorgiou, A. (1986). Foreign influences on the Early Christian architecture of Cyprus. In Acts of the International Archaeological Symposium “*Cyprus between the Orient and the Occident*” Nicosia, 8–14 September 1985, ed. V. Karageorghis, Nicosia, pp. 490–504 <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/SEAD123/05-Papageorgiou-Plx>
- Patrich, J. (2006). The transfer of gifts in the early christian churches of Palestine: archaeological and literary evidence for the evolution of the “*Great Entrance*”. s. 341 – 393 https://www.academia.edu/36852908/THE_TRANSFER_OF_GIFTS_IN_THE_EARLY_CHRISTIAN_CHURCHES_OF_PALESTINE_ARCHAEOLOG

ICAL AND LITERARY EVIDENCE FOR THE EVOLUTION OF THE GREAT ENTRANCE

- Pawlowski, M. J. (2014). An examination of Middle Byzantine reconstituted churches in Cyprus. A thesis submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Master of Arts in Art History, University of California Los Angeles.
- Pekak, M. S. (2008). Kapadokya’da Bizans dönemine ait haç planlı iki kilise. *Sanat Tarihi Dergisi*, No. XVII, 2 Ekim 2008, 85-113.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152381>
- Perkins Ward, J. B. (1954). Constantine and the origins of the Christian basilica. *Papers of the British School at Rome*, Vol. 22, s. 69-90
<https://www.jstor.org/stable/40310515>
- Rapp, C. (1993). Epiphanius of Salamis, the church father as Saint. *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, s. 169 – 187.
https://www.academia.edu/35347239/Epiphanius_of_Salamis_the_Church_Father_as_Saint
- Rapp, C. (2014). Christianity in Cyprus in the fourth to seventh centuries. In C.A. Stewart, T.W. Davis, ve A.-M. Weyl Carr (Edt.), *Cyprus and the Balance of Empires: Art and Archaeology from Justinian I to the Coeur de Lion*. Boston: CAARI, pp. 29–38
https://www.academia.edu/9306082/Christianity_in_Cyprus_in_the_Fourth_to_Seventh_Centuries_2014
- Roth, L.M. ve Clark, A.C.R. (2013). *Understanding architecture its elements, history, and meaning*. Third Edition, Routledge, New York, s. 287, 288 ISBN 13: 9780813349039
- Roth, L.M. (2002). *Mimarlığın öyküsü: öğeleri, tarihi, anlamı*. Kabalcı Yayınevi, (çev: Ergün Akça), 2002.
- Roux, G. (1998). Salamine de Chypre. XV. La basilique de la Campanopétra. *Année* 1998, 15, s. 18, 19, 75, 76 www.persee.fr/doc/salam_0000-0000_1998_arc_15_1

- Soykan, A. N. ve Gür, D. (2019). Bursa Kumyaka Başmelekler (Archangeloi) kilisesi duvar resimleri. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, No:10, s. 48-76. <https://doi.org/10.31455/asya.649253>
- Stewart, C.A. (2008). Domes of heaven: The domed basilicas of Cyprus. Published Dissertation (Ann Arbor: UMI, 2008) ISBN: 978-0-54975-556-2
<https://archive.org/details/stewart-domes-of-heaven-2011/page/37/mode/2up>
- Stewart, C.A. (2010). The first vaulted churches in Cyprus. *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 69, No. 2 (Haziran 2010), s. 162-189
<https://www.jstor.org/stable/10.1525/jsah.2010.69.2.162>
- Stewart, C.A. (2014) Architectural innovation in Early Byzantine Cyprus. *Architectural History*, 2014, Vol. 57 (2014), pp. 1-29
<https://www.jstor.org/stable/43489744>
- Thayer, D. T. (2012). "The Lateran baptistry: Memory, space, and baptism". Yüksek Lisans Tezi, University of Tennessee
https://trace.tennessee.edu/utk_gradthes/1213
- Toçila, A. ve Sgherri, E. (2019). The mosaics of Lin Basilica. Albania Photogrammetry and musealization. https://www.chnt.at/wp-content/uploads/eBook_CHNT22_Tocila_Sgherri.pdf
- Turner, J. (1996). Cyprus, III, 2: Early Christian and Byzantine architecture. *The Dictionary of Art*, V.8, s.356 – 358.
<http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/SEAD123/01b-DictArt-Cyprus.pdf>
- Viviani, M. T. (2003). The Jordan River as a natural barrier between two Expressions of Christianity: An architectural analysis Palestine and Hawran (300 – 700 A.D). *ARAM*, Vol.15, s. 11 – 37. <https://zh.booksc.eu/book/65564184/eaf1cb>
- Winbladh, M. L. (2015). Kıbrıs aşk, savaş, kült. (Çev: G. Ünüvar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.76, 163
- Wright, G. R. H. (1992a). Ancient building in Cyprus. V. 1, E. J. Brill Leiden New York Köln, ISBN: 90 04 09545 4, Ulaşım Tarihi: 12/06/2021, s.157, 158, 175
http://dlib.nyu.edu/ancientworld/books/brill_awdl000094/200

Wright, G. R. H. (1992b). *Ancient building in Cyprus*. V. 2, E.J. Brill Leiden New York Köln, ISBN: 90 04 09546 2, Ulaşım Tarihi: 15/06/2021

http://dlib.nyu.edu/ancientworld/books/brill_awdl000095/235

Yıldırım, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Okutan, M.Y., Serin, M., Uslu, O., Yavuz, F., Yekeler, N., Yücedağ, İ. (2000). *Osmanlı idaresinde Kıbrıs (Nüfus – arazi dağılımı ve türk vakıfları)*, Ankara

Yizhar H. (1999). Imperial building activity during the reign of Justinian And pilgrimage to the Holy Land in light of the exavations on Mt. Berenice. Tiberias, *Revue Biblique*, Vol. 106, No. 2 (1999), s. 236-249

<https://www.jstor.org/stable/44089438>

Zavagno, L. (2011 – 2012). At the edge of two empires: The economy of Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle ages (650s-800s CE). *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 65/66 (2011-2012), s. 121-155

<https://www.jstor.org/stable/41933706>

Zavagno, L. (2017). *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle ages CA 600 - 800 an island in transition*. s.65

İnternet Kaynakları

Şekil 10 (<https://www.jstor.org/stable/community.27150269>)

Şekil 21 (<http://www.artandarchitecture.org.uk/images/conway/e2a1c880.html>)

Şekil 22 (https://www.researchgate.net/figure/Plans-of-the-twelve-churches-surveyed-a-Santa-Sabina-Basilica-in-Rome-b-St_fig1_7642070)

Şekil 38 (https://library.artstor.org/#/public/SS7730480_7730480_10837607)

Şekil 71 (<https://www.khanacademy.org/humanities/medieval-world/byzantine1/beginners-guide-byzantine/a/about-the-chronological-periods-of-the-byzantine-empire>)

Şekil 74 (https://www.worldhistory.org/christianity/#google_vignette)

Ekler

Ek 1.

İntihal Raporu

GÖRÜNTÜLENİYOR: ANASAYFA > MASTER > EMİNE TAŞAR

Bu sayfa hakkında

Bu sizin ödev kutunuzdur. Bir yazılı ödevi görüntülemek için yazılı ödevin başlığını seçin. Bir Benzerlik Raporunu görüntülemek için yazılı ödevin benzerlik sütunundaki Benzerlik Raporu ikonunu seçin. Tıklanabilir durumda olmayan bir ikon Benzerlik Raporunun henüz oluşturulmadığını gösterir.

EMİNE TAŞAR

GELEN KUTUSU | GÖRÜNTÜLENİYOR: YENİ ÖDEVLER ▾

☐	YAZAR	BAŞLIK	BENZERLİK	PUANLA	CEVAP	DOSYA	ÖDEV NUMARASI	TARİH
☐	Emine Taşar	ABSTRACT	%0 ■	--	--	📄	1987352127	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	özet	%0 ■	--	--	📄	1987351755	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	BÖLÜM 1	%1 ■	--	--	📄	1987352259	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	BÖLÜM 3	%1 ■	--	--	📄	1987352745	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	SONUÇ	%1 ■	--	--	📄	1987352878	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	TÜM TEZ	%2 ■	--	--	📄	1987353158	29-Ara-2022
☐	Emine Taşar	BÖLÜM 2	%3 ■	--	--	📄	1987352510	29-Ara-2022